

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
İKTİSAT ANABİLİMDALI**

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI, ETKİLERİ
VE KAYIT DIŞI İLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halim Murat BULUT

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

KARS

Haziran-2007

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
İKTİSAT ANABİLİMDALI**

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI, ETKİLERİ
VE KAYIT DIŞI İLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halim Murat BULUT

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

KARS

Haziran-2007

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
İKTİSAT ANABİLİMDALI

Halim Murat BULUT'a ait "Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı İle Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği" konulu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim/Anasanat Dalı İktisat Anabilim Dalında/Sanatta Yüksek Lisans tezi olarak oy ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurumunun .../.../.... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER		Sayfa
TÜRKÇE ÖZET		I
ABSTRACT		II
ÖNSÖZ		III
KISALTMALAR		IV
TABLO LİSTESİ		V
ŞEKİL LİSTESİ		VI
GİRİŞ		1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ: TANIMI, NEDENLERİ VE
DOĞURDUĞU SONUÇLAR

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı	4
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiye İlişkin Terimler ve Tanımlamalar	6
1.1.1.1. Beyan Dışı Ekonomi	12
1.1.1.2. Yasa Dışı Ekonomi	16
1.1.1.3. Enformel Ekonomi	18
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri	23
1.2.1. Mali Nedenler	22
1.2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç	26
1.2.1.2. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği	31
1.2.1.3. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği	33
1.2.1.4. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler	33
1.2.3. Siyasal Nedenler	36
1.2.4. Ekonomik Nedenler	38
1.2.4.1. Ekonomik İstikrarsızlık	38
1.2.4.2. Enflasyon	38
1.2.4.3. Gelir Dağılımının Bozukluğu	39
1.2.4.4. İşletme Büyüklüğü	40
1.2.4.5. Haksız Rekabet	41
1.2.4.6. Devlet Müdahaleleri	42
1.2.5. Sosyal Nedenler	43

1.2.5.1. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi	43
1.2.5.2. Eğitim Düzeyi	44
1.2.5.3. Vergi Sistemi ile İlgili Algılayış ve Vergi Ahlakı	44
1.2.5.4. Devlete Olan Bağlılığın Azalması	46
1.2.5.5. Devlet Harcamaları İle İlgili Algılayış	46
1.2.5.6. Sosyal ya da Kişisel Çıkarın Ön Planda Tutulması	48
1.2.5.7. Toplumsal Baskı	48
1.2.5.8. Nüfusun Artması	49
1.2.5.9 Köyden Kente Göç	49
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları	49
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları	50
1.3.1.1. Ekonomik Sonuçlar	50
1.3.1.2. Mali Sonuçlar	58
1.3.1.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar	59
1.3.1.2.2. Kamu Maliyesine İlişkin Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar	60
1.3.1.3. Sosyal Sonuçlar	64
1.3.1.4. Çalışma Hayatına Yönelik Sonuçlar	66
1.3.1.5. Refah Kaybı	68
1.3.1.5.1. Kaynak Dağılımının Bozulması	69
1.3.1.5.2. Gelir Dağılımında Adaletin Sarsılması	70
1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları	71

İKİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLENMESİ YÖNTEMLERİ

2.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	76
2.1.1. Anket Yöntemi	76
2.1.2. Karma Yöntem	77
2.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri	78
2.2.1. Gelir ve Harcama Arasındaki Uyumsuzluk	79
2.2.1.1. GSMH'nın Gelir Yönlü Hesabını Etkileyen Unsurlar	80
2.2.1.2. GSMH'nın Harcama Yönlü Hesabını Bozan Unsurlar	81

2.3. Parasalcı Yaklaşımlar	81
2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı (Para Talebi veya Emisyon Yaklaşımı)	82
2.3.2. Ekonometrik Yaklaşım	84
2.3.3. Mübadele Yaklaşımı	86
2.4. İstihdam Yaklaşımı	88
2.5. Üretim Girdilerini Esas Alan Yaklaşım	88
2.6. Çoklu Sebep Çoklu Göstergeleri (MIMIC) Yöntemi	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAZI ÜLKELERDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN HACMİ VE TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI

3.1. Türkiye'de ve Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi	90
3.2. Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi	90
3.3. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi	92
3.4. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Durum	95
3.5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi	95
3.5.1. Afrika Ülkelerindeki Durum	96
3.5.2. Orta ve Güney Amerika Ülkelerindeki Durum	97
3.5.3. Asya Ülkelerindeki Durum	100
3.6. Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye'de Oluşma Nedenleri ve Diğer Ülkelerdeki Boyutlarının Karşılaştırılması	102
3.6.1. Türkiye'de Uygulanan Vergi Oranlarının ve Vergi Esnekliğinin Oluşturduğu Olumsuzluklar	102
3.6.2. Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin GSMH'ya Oranı	111
3.6.3. Türkiye'de Göç Nedeniyle Kent İşsizliğinin Artması ve Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlere Yönelme	115
3.6.4. Türkiye'de Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin Kayıt Dışı Ekonomiye Yansıması	122
3.6.5. Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Azaltılması Yönünde Alınan Tedbirler	128
SONUÇ	129

KAYNAKÇA	132
EKLER	136
ÖZGEÇMİŞ	159

ÖZET

Ekonomik olarak nedenleri ve sonuçları bakımından çok karmaşık bir yapı olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, daha çok iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaki boyutlarıyla incelenmesi gereken bir olgudur. Bu olguya ortaya çıkış nedenlerine göre çeşitli isimler verilmiştir. Bazen karşımıza kara ekonomi, nakit ekonomisi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, yasadışı ekonomi, informel ekonomi, yer altı ekonomisi, gözlemlenemeyen ekonomi gibi kavramlarla çıksa da genel olarak kayıt dışı ekonomi olarak adlandırmak mümkündür. Dünya ülkelerinin çoğunda bu olguyla ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmış ve kayıt dışı ekonomi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak bu düzenlemelerde genelde kayıt dışı ekonomi öncül bir suç kapsamında değerlendirilmiştir.

Kayıt dışı ekonominin birçok nedeni olduğu gibi, bu nedenlerin oluşturduğu ve ekonomiyi etkileyen sonuçlar da vardır. Kayıt dışı ekonomiyi belirlemek ve ölçmek için ekonomistler tarafından çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışma, benzer çalışmalarda da görüldüğü üzere kayıt dışı ekonominin ülkemiz ekonomisi içinde gerçekten çok olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Ülkemizde bazı vatandaşların yükümlülüklerinden kaçarak kayıt dışı faaliyetlerde faaliyetlerde bulunmaları, vergi yükümlülüğünü yerine getirenler için adaletsiz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması çalışmaları hali hazırda politik karar alıcıların ve uygulayıcıların en büyük amaçlarından biri olmuştur. Bu bağlamda daha çok belge ve kayıtların sağlıklı bir biçimde olması için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmaktadır.

Sonuçta kayıt dışı faaliyetleri önlemenin yolu, sağlıklı bir altyapı hazırlamak ve bunu hukuki açıdan bağlayıcı kılmakla mümkün olacaktır. Ülkemizde büyüme ve kalkınma açısından çok önemli bir yer tutan vergiler sağlıklı toplanmalı ve her vatandaşın bu sorumluluk bilincine sahip olması gerekmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Kayıtdışı Ekonomi, Kalkınma, Vergileme.

ABSTRACT

Outrecorded economy is a fact that not only it needs to analyze with the dimensions of social, psychological, political and moral but also it needs to analyze with the dimension of economical. According to the appearance of some reasons; it has been given kinds of titles. It's possible to name this fact outrecorded economy. But sometimes this fact occurs as dark economy, cash economy, secret economy, hidden economy, underground economy, informal economy, unobserved economy. Several of legal arrangements has been made about this fact and this outrecorded economy has been tried to prevent. Out- recorded economy has been evaluated in main crime content. There are not only many reasons about this fact but also there some results which affected the economy.

Various methods have been improved in order to measure and determine the outrecorded economy by the economists. These studies have been showing the reasons of occurring this fact and also its negative results in our country's economy.

Citizens in our country mostly create illegal mostly create illegal situations by ignoring their responsibilities and not paying their taxes. The most important matter is the injustice of paying the tax. Studies about recording the outrecorded economy is the most important aim of our leaders in our country. They have been making necessary legal arrangements so as to make the records accurately.

Consequently, the way to prevent the outrecorded functions is to prepare healthy base and make it compulsory on the point of legal. So each citizen should have responsibility of paying their taxes and these taxes must be collected regularly and because it takes main part in our country's development.

KEYWORDS: Outrecorded Economy, Development, Taxation.

ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi, son yıllarda gerek ülkemizde gerekse dünya ekonomilerinde üzerinde çokça tartışılan ve hatta birçok siyasal partinin bile parti programlarında yer verdiği ve yansımaları bağlamında ekonomik yapının büyük bir bölümünü etkileyen önemli bir konudur.

Ekonomik faaliyetlerin çok boyutlu bir nitelik taşıması ve buna bağlı olarak pratikte pek çok sorunun ortaya çıkması dikkatle üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu noktadan hareketle, gerek ulusal gerekse uluslar arası ekonomilerde ekonomik karar alıcılar veya politik mekanizmaların kontrolünü elinde bulunduranlara önemli görevler düşmektedir.

İşte, kayıt dışı ekonomi olgusunu bu gerçeklik temelinde ele alarak sebep ve sonuçları bağlamında değerlendirme çabaları böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu yöndeki çabaların Türkiye özelinde değerlendirilmesi, çalışmayı spesifik bir çerçeveye oturtmaktan ziyade söz konusu kayıtlı ekonominin mevcut haliyle ekonomimiz açısından taşıdığı önemin ve yarattığı etki alanının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın her aşamasında emeği geçen danışmanım Yrd.Doç.Dr. Mehmet DİKKAYA'ya, Kafkas Üniversitesi, İ.İ.B.F 'deki öğretim elemanlarına, değerli arkadaşım Deniz ÖZYAKIŞIR'a ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

KARS-2007

Halim Murat BULUT

KISALTMA LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

KDV: Katma Değer Vergisi

MG: Milli Gelir

V.U.K: Vergi Usulü Kanunu

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1 Çeşitli OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1960–2001).....	90
Tablo 3.2. A.B.D' de Kayıt dışı Ekonominin Sabit Oran Yöntemine Göre Hacmi (1940–90).....	92
Tablo 3.3. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (1989–95).....	94
Tablo 3.4. Afrika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1989–2000)	97
Tablo 3.5. Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1989–2000)	99
Tablo 3.6. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1989–2000)	101
Tablo 3.7. Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız vergilerin Yıllara Göre Dağılımı (1980- 2005).....	103
Tablo 3.8. Türkiye’de Gelir Vergisi Oranları (1950–2005).....	104
Tablo 3.9. Türkiye’de Uygulanılan Kurumlar Vergisi Oranları (1960–2005).....	106
Tablo 3.10. Türkiye’de Vergi Yükleri (Resmi / Gerçek) (1991–2004).....	108
Tablo 3.11. Türkiye’de Vergi Esneklikleri (1981–2004).....	110
Tablo 3.12. Türkiye’de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı (Resmi /Gerçek) (1987–2004).....	112
Tablo 3.13. Türkiye’de Nüfusun Kent Kır Dağılımı (1970–2004).....	118
Tablo 3.14. Türkiye’deki İşgücü ve İstihdam (1988–2004).....	118
Tablo 3.15. 1966–2004 Döneminde Türkiye’de Gelir Dağılımı.....	123
Tablo 3.16. Gerçek ve Götürü Usule Tabi Mükellef Sayıları(1983–1994).....	125
Tablo 3.17. Türkiye’de Mükelleflerin İncelenme Oranı (1984–2004).....	126
Tablo 3.18. Türkiye’de Sektörlerin Kirlilik Derecesi (2004 Yılı).....	127

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1. Türkiye’de Vergi Esneklikleri (1981-2003).....	111
Şekil 3.2. GSMH’nın Yıllara Göre Artış Oranları (1981-2003).....	114
Şekil 3.3. Kayıtdışı ekonomi İle Beraber GSMH’nın Yıllara Göre Artış Oranları(1981-2003).....	114
Şekil 3.4. İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kent Bazında Yüzdesel Değişimi (1970- 2004).....	116
Şekil 3.5. İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kırsal Kesimde Yüzdesel Değişimi (1970- 2004).....	117
Şekil 3.6. İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kent ve Kırdaki Yüzdesel Değişimi (1970- 2004).....	117
Şekil 3.7. Türkiye’de İşgücü ve İstihdamın Yıllara Göre Değişim Grafiği (1988- 2003).....	119
Şekil 3.8. Yıllara Göre İşsizlik Oranının Yüzdesel Değişimi (1988-2003).....	119
Şekil 3.9. Türkiye’deki Gelir Dilimlerinin Yıllara Göre Değişimi (1966-2004).....	123

GİRİŞ

Ekonomi bilimi, insanların yaşamlarını devam ettirebilmek için gereksinim duydukları yiyecek, giyecek, barınak ve diğer mal ve hizmetleri nasıl elde edecekleri, daha iyi bir yaşam standardını nasıl sağlayacakları konularını inceler. Sınırsız ihtiyaç ve kıt kaynak sorunu bağlamında ele alınan ekonomi dinamik yapısı gereği pek çok soruna kaynaklık etmektedir. Nitekim ekonomi biliminin temel amacı, kaynakların en etkin bir şekilde kullanılarak sınırsız olan ihtiyaçların karşılanması, istikrarlı bir büyüme ve buna bağlı olarak da toplumsal anlamda ekonomik kalkınma ve refah artışını sağlamaktır. Buradan hareketle ekonomik politikaların temel amaçları olarak; yüksek istihdam düzeyine ulaşılması, ortalama fiyat düzeyi istikrarının sağlanması, verimlilik ve etkinliğin sağlanarak daha çok mal ve hizmet üretilmesi, ekonomik büyümenin sağlanarak işsizliğin ortadan kaldırılması, gelirin daha adil dağılımı, üretici ve tüketicilerin ekonomik faaliyetlerini serbestçe gerçekleştirmeleri şeklinde sıralanabilir.

Uygulanan ekonomi modelinde ekonomik ve mali politikaların başarısı ise, kamu finansmanının mümkün olduğu kadar reel kaynaklarla karşılanmasına bağlıdır. Bu kapsamda ekonomik ve mali politikalar çerçevesinde alınan kararların uygulama sonuçlarının da izlenmesi gerekmektedir. Bu noktada kamu finansmanının sağlam kaynaklarla karşılanması ve uygulama sonuçlarının takip edilmesi açısından "kayıt dışı ekonomi" ve "vergi denetimi" gibi konular oldukça önemlidir.

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan kaynak ihtiyacı, gelirlerin artırılması, diğer yandan da harcamaların daraltılması zorunluluğunu doğurduğundan, devletlerin en önemli gelir kaynaklarından biri olan vergi gelirlerinde hızlı oransal artış yaşanması ve bunun da fiyat ve tüketim kontrolleri ile desteklenmesi, bireylerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum, günümüzde de ekonomik karar alıcıların üzerinde önemle durduğu ve adına kayıt dışı ekonomi dediğimiz kavramın çıkmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda ekonomide mevcut dengeleri etkileyen kayıt dışı ekonomi olgusuyla ilgili ilk çalışmalar, ABD'de, ellili yılların sonlarında, -kayıt dışı

ekonominin hacmini ölçmeye yönelik -olmuştur. 1980'li yıllarda Batı Avrupa'da da bu konuda yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Türkiye'de ise, ekonomide yaşanan önemli etkilerine rağmen, bu konu uzun yıllar ihmal edilmiştir. Ancak 2005 yıl Türkiye'de siyasi iktidarca kayıt dışı ekonomiyle mücadele yılı ilân edilmiştir. Konunun gerek ülkemizde gerekse dünyada bu denli önemli bir noktaya ulaşması beraberinde pek çok akademik çalışmayı da getirmiştir. Konuyla ilgili her ne kadar ülkemiz geç kalmış olsa da dünyada bu yönde çalışmalara uzun yıllar önce başlanmıştır. Bizde bu çerçevede kayıt dışı ekonomi olgusunu sebep ve sonuçları bağlamında ele alarak Türkiye özelinde değerlendirmeye çalışacağız.

Bununla birlikte konun daha iyi kavranabilmesi ve yapılan çözümlerinin daha sağlıklı olabilmesi için şu hipotezlerden yola çıkılmaktadır: Öncelikle ülkemizde yaşanan ve gün geçtikçe derinleşen gelir dağılımındaki adaletsizlik sorunu, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte köyden kente doğru kitlesel göçlerin yaşanması beraberinde büyük çaplı bir işsizlik sorununu getirmektedir. Dolayısıyla buna bağlı olarak ortaya çıkan istihdam sorunu/sıkıntısı kayıt dışı ekonomik faaliyetleri beslemektedir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında başvurulan araştırma yöntemleri; kaynak tarama, veri toplama ve yorumlama olarak sıralanabilir. Bu konuda gerek yurt dışında gerekse ülkemizde konuyla ilgili kitap, dergi, makale, elektronik kaynak vs. materyallerden de fazlasıyla yararlanılmıştır. Çalışmamızın temel amacı, kayıt dışı ekonomi olgusunun ülke ekonomileri için artan önemine vurgu yaparak söz konusu olgunun sebep ve sonuçlarının nasıl bir etki alanı yarattığına dikkat çekmektir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin, daha yakından tanınması, ekonomiler için ne gibi etkiler yaratabileceği ve taşıdığı potansiyelin ortaya konulması da amaçlarımız arasındadır. Bu amaçla çalışmamızın birinci bölümünde kayıt dışı ekonomi olgusu tanımlanarak, sebepleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Söz konusu olgu, mali, siyasi, ekonomik ve sosyal nedenler bağlamında da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise kayıt dışı ekonominin belirlenmesi, dolaylı ve doğrudan ölçme yöntemleri ve bu konularda ortaya konulan çeşitli yaklaşımlara yer verilmiştir. Çalışmanın son

bölümünde kayıt dışı ekonomi olgusu Türkiye özelinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Türkiye'deki sebep ve sonuçları ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve çeşitli ülke ekonomileriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş ekonomileri konumundaki ülkelerin kayıt dışı ekonomi konusunda karşı karşıya buldukları durum, çeşitli verilerle çözümlenmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİ: TANIMI, NEDENLERİ VE DOĞURDUĞU SONUÇLAR

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından biri olan kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmesini tamamlamış ülkeler için çözümlenmesi gereken ciddi bir sorundur. Gelişme yolunda olan ülkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıt dışı ekonominin diğerlerine nazaran ayrı bir veri ve önemi vardır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini ve bu sorunları etkilediğini son derece kompleks yapıya bazen bağımlı bazen bağımsız değişken bir olgu olduğu görülmektedir.¹ Fakat daha da önemlisi içerisinde iktisadi faktörler dışında sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutların tamamıyla yakın ilgili olan kayıt dışı ekonomi teorik çapta bir çözüm önerilen sıralanan fakat bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.²

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak ortaya çıkan ilk zorluk, bu kavramın tanımında ortaya çıkmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi çok boyutlu, değişik faaliyetleri kapsayan oldukça karmaşık bir olgudur. Bu nedendir ki tanımı kadar adlandırılması da değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Kayıt dışı ekonomiye çeşitli yazarlarca, kara ekonomi, nakit ekonomisi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, kayıt dışı ekonomi, yasadışı ekonomi, informel sektör, yeraltı ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi gibi adlarla işaret edilmektedir. Bu tanımlar farklı içeriklere sahip olmalarına rağmen, üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımın olmaması nedeniyle birbirleri yerine de kullanılabilirler.³

1 Güneri Akalın, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı (I)”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 178 Haziran 1996, s.28.

2 Yusuf Kıldıç, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri (1)” **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 144 Eylül 2000, s.190.

3 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), **Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT:2603. ÖİK:614, 2001. s.1.

Bu güne kadar kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade etmek değişik araştırmacılarca, çoğunlukla "yeraltı ekonomisi" terimi benimsenmiş olmakla beraber, "kara ekonomi", "informel ekonomi", "ikinci ekonomi", "paralel ekonomi", "gizli ekonomi", "gölge ekonomi", "gözlenmeyen ekonomi" gibi terimler de nispeten yaygın olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki terimlerden bir kısmı tamamıyla üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade etmekten, bir kısmı da kayıt dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetlerden değişik özellikte olanların farklılığına vurgu yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, kayıt dışı ekonomi ile yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, gizli ekonomi, gölge ekonomi, görünmeyen ekonomi aynı olguyu ifade etmektedirler. Kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan enformel ekonomi ile aynı özellikteki faaliyetleri ifade eden diğer terimler; hane halkı ekonomisi, kural dışı ekonomi, gayri resmi ekonomidir. Yasadışı ekonomi terimi ile de yine kayıt dışı ekonomi içinde yer alan fakat yasalara aykırı olan faaliyetler kastedilmektedir. Bu, Türkçe literatürde mafya ekonomisi, kurşun ekonomisi gibi tabirlerle kimi zaman ifade edilmiştir.

Kayıt dışı ekonominin faaliyet alanları yasal alanlar olsa dahi, genel olarak gelişmesi amaçlanmayan faaliyetler olduğundan kaynakların arzulanmayan sektörlerle yönelmesine yol açarak ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmakta ve yarattığı sosyal sorunların sonunda vergilendirilmeyen bir alan olması nedeniyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca benzer mal ve hizmet üretiminde bulunan kuruluşlar arasında kayıt içi-kayıt dışı kesimde faaliyet göstermelerine bağlı olarak da haksız rekabete yol açmakta, rekabetçi bir piyasa yapısının oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergilendirilebilmesi için kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bir verginin konusuna girmesi gerekir. Bu bağlamda, verginin konusuna girmeyen kayıtlı ve kayıt dışı hiçbir ekonomik faaliyet vergilendirilemez.⁴

Kayıt dışı ekonomi, bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gayri safı milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü şeklinde tanımlanabileceği gibi, genel boyutuyla kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, yani milli muhasebe

⁴ Malik Günday, "Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 195 Eylül 2002, s.63.

kayıtlarında görülmeyen, gayri safi hâsıla büyüklüklerine yansımayan tüm faaliyetler olarak da tanımlanabilir.⁵

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiye İlişkin Terimler ve Tanımlamalar

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile kayıt dışı gelirlerden bahsederken çoğu kez kayıt dışı ekonomiyle birlikte anılan "kara para" kavramı önümüze gelecektir.

Kara para, sosyal, ahlaki, ekonomik ve hukuki açılardan farklı tanımlanmaktadır;⁶

Sosyal anlamda kara para, dolaylı olarak da olsa toplumsal hayata zarar veren her türlü faaliyetten elde edilen kazançlar,

- Ahlaki anlamda kara para, yasalarla yasaklanmış olsun veya olmasın toplum nazarında suç sayılan hareketler sonucunda elde edilen tüm kazançlar,
- Ekonomik anlamda kara para, kanunlar tarafından suç sayılan fiillerin yanı sıra, ekonomik hayatı düzenleyen kural ve usuller ihlal edilerek elde edilen kazançlar,
- Hukuki anlamda kara para ise, ülke mevzuatında "öncül suç" olarak belirtilmiş fiillerden elde edilmiş kazançlar, olarak nitelendirilir.

Farklı açılardan yapılan tanımlardaki ortak noktadan hareketle, kara para, genel olarak suç işlenmesi suretiyle elde edilen geliri ifade etmektedir.

Çeşitli ülkelerde kara paranın nasıl kabul edildiğinin tespiti, kara paranın aklanmasının önlenmesi için yapılmış olan yasal düzenlemelerin incelenmesini gerektirmektedir. Söz konusu yasalarda öncül suç olarak kabul edilmiş fiillerin gerçekleştirilmesiyle elde edilen para, kara para sayılmaktadır. Böylesi bir inceleme, her ülkede "öncül suç" olarak belirtilmiş olanların farklılık gösterdiğini, kimi ülkelerin "kara parayı yaratan öncül suç" listesinde yer alan suçların diğerlerinde yer almadığını göstermektedir. Kara parayı doğurduğu kabul edilen öncül suçların daha sınırlı veya geniş kapsamlı tutulmuş olmasına göre, kara paranın biri dar, diğeri geniş

⁵ Bumin Doğrusöz, "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış", Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, **19. Maliye Sempozyumu**, Ağustos/2004, s. 159.

⁶ Ayşegül Şimşek Tandırıcıoğlu, **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, D.P.T. Yayın no:2661, Kasım 2002, s.35-36

olmak üzere iki ayrı anlamda ele alındığı söylenebilir. Dar anlamda kara para, belli bir veya birkaç suçun işlenmesi sonucu elde edilmiş her türlü maddi menfaat ve değerleri kapsamaktadır. Geniş anlamda kara para ise, her türlü suçun işlenmesi sonucu elde edilen bütün maddi menfaat ve değerleri kapsamaktadır.⁷

Kara parayı yasalarında sayılmış olan belli suçların işlenmesine bağlanmış ülkelerden bazılarındaki durum şöyle özetlenebilir;⁸

- ABD' de; yasalarda yer alan yaklaşık 130 öncül suç'a dayalı olarak elde edilen kazançlar.
- Kanada'da; rüşvet, hile, hırsızlık, haraç, cinayet, gasp, dolandırıcılık gibi 23 ayrı suçtan elde edilen kazançlar.
- Almanya'da; uyuşturucu kaçakçılığı ile örgütlü suçların yanı sıra 1 yıldan fazla hapis cezası gerektiren suçlardan elde edilen kazançlar, zimmet, dolandırıcılık, teşvik dolandırıcılığı, kalpazanlık, aktif ve pasif rüşvet suçlarından elde edilen kazançlar.
- Portekiz' de; uyuşturucu suçları ile terörizm, silah kaçakçılığı, gasp, adam kaçırmaya, kadın ticareti, çocuk istismarı, insan kaçakçılığı, yolsuzluk ve ciddi ekonomik suçlar sonucu elde edilen kazançlar.

Kara parayı geniş anlamda kabul etmiş olan ülkelerdeki durum ise şöylece özetlenebilir;⁹

- Avustralya'da, tüm suçlardan elde edilen kazançlar,
- Avusturya'da, 100 bin şilini geçmek kaydıyla tüm suçlar sonucu elde edilen kazançlar,
- Finlandiya'da, tüm suçlardan elde edilen kazançlar,
- Fransa'da, suç işleyerek doğrudan veya dolaylı olarak elde edilen kazançlar,
- Hollanda'da, her türlü suçtan kaynaklanan kazançlar,

⁷ Aziz Taşdelen, "Vergi Hukuku Kurallarının Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesindeki Önemi, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları", **19.Türkiye Maliye Sempozyumu** , Belek/Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.464.

⁸ Sedat Güner, **Organize Suç Örgütleri Kara Para ve Aklanması**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s.280-308.

⁹ Güner, Organize Suç Örgütleri Kara Para ve Aklanması, s.280-308.

- İngiltere'de, bütün ciddi suçlar sonucunda elde edilen kazançlar,
- İrlanda'da, uyuşturucu kaçakçılığı başta olmak üzere, vergi ile ilgili suçlar da dahil olmak üzere yasa dışı tüm faaliyetlerden elde edilen kazançlar,
- İspanya'da, vergi suçlarından elde edilenlerde dahil olmak üzere 3 yıldan fazla cezayı gerektiren başta uyuşturucu olmak üzere ciddi suç olarak kabul edilmiş suçlardan elde edilen kazançlar,
- İsveç'te, tüm suçlar dolayısıyla elde edilen kazançlar,
- İtalya'da tüm suçlar dolayısıyla elde edilen kazançlar
- Kara para cenneti olan İsviçre'de, en az 1 yıl hapis cezasını gerektiren suçtan kaynaklanan gelir,
- İzlanda'da, vergi kaçakçılığı dahil olmak üzere tüm suçlardan elde edilen her türlü kazanç,
- Lüksemburg' da, uyuşturucu kaçakçılığının yanı sıra, teşekkül halinde işlenen ve en az 4 yıl cezayı gerektiren suçlar sonucu elde edilen kazançlar,
- Norveç'te, tüm suçlar sonucu elde edilen kazançlar,
- Yunanistan'da, vergi kaçakçılığı da dahil olmak üzere yasada sayılmış; uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, soygun, şantaj, adam kaçırma, dolandırıcılık, irtikap, rüşvet, hırsızlık, yasadışı tarihi eser ticareti, kaçakçılık, kumar, tefecilik, yasa dışı göçmenlik, nükleer madde kaçakçılığı v.b 20 kadar öncül suç dolayısıyla elde edilen kazançlar,
- Hong-Kong'da, Organize ve Ciddi Suçlar Yasası ile kovuşturulabilir tüm suçlar sonucunda elde edilen kazançlar, kara para olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de ise, ilk defa 4208 sayılı ve 1996 tarihli Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine Dair Kanun hükümleriyle kara para kavramı hukuken tanımlanmıştır.

4208 Sayılı Kanunda Türkiye'de kara paranın öncül suçları olarak kabul edilmiş fiiller;

- 4926 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'ndaki (Değişiklik öncesinde, 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun'daki),

- 6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkındaki Kanun'daki,
- 2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun'daki,
- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanun'daki,
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesinin b. fıkrasındaki (değişiklik öncesi şekliyle, "213 sayılı V.U.K'nun 344. maddesinin 2 ve 3 numaralı bentleri" şeklinde olan ibare, 22.07.1998 tarih ve 4369 Sayılı Kanununun 81. maddesiyle, 01.01.1999 tarihinden itibaren bu hali almıştır),
- 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki Devletin Şahsiyetine Karşı İşlenen Cürümler ve aynı kanununun 179, 192, 264, 316, 317, 318, 319, 322, 325,332,333, 335, 339, 341, 342, 345, 350, 403, 404, 406, 435, 436, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 504, ve 506. maddelerindeki suçlar (ki bunlara, 02.01.2003 tarihinde 4782 sayılı yasayla, Türk Ceza Kanunu'nun 211 ila 220. maddelerinde belirtilmiş olanlar da dahil edilmiştir) .

Sayılanlara 26.12.2003 tarih ve 25328 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 5020 Sayılı Kanun'un 15.maddesinin 6, 7, ve 8. bentleri ile yenileri ilave edilmiştir. Bunlar;

- 4389 sayılı Bankalar Kanunu'nun 22. maddesinin (4) numaralı fıkrasındaki
- 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47. maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin (1) ilâ (7) numaralı alt bentlerindeki,
- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilen veya Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından tasfiyeye tâbi tutulan bankalara dair iflâs ve konkordatoya ilişkin olarak 2004 sayılı İcra ve İflâs Kanununun 333 üncü maddesindeki fillerdir.

Yasalarca koyulmuş kuralların ihlali, yasaya aykırılık ve bu da suç teşkil ettiği için, kara paranın geniş anlamda tanımlandığı ülkelerde kayıt dışı ekonominin hacmi ile kara para hacmi birbirine eşit olacaktır.

Ancak, kara para sadece yasa dışı zeminde gerçekleştirilen başka deyişle kayıt dışı ekonominin bileşenlerinden yasa dışı ekonomi içinde yer alan faaliyetleri

kapsayacak şekilde tanımlanırsa, kara paranın hacmi kayıt dışı ekonominin hacminden doğal olarak daha küçük olacak ve yasadışı ekonominin başka deyişle kriminal faaliyetlerin büyüklüğüne eşit olacaktır.

Türkiye'de de, 4208 Sayılı Kanunun öncül suç olarak belirttiği suçlar listesinde, kayıt dışı ekonomi içinde yer alan tüm faaliyetlerin sayılmamış olması, kara para hacminin kayıt dışı ekonomi hacminden daha küçük olması sonucunu doğurmaktadır.

- 4208 Sayılı Kanun vergi suçlarından V.U.K. 359. maddesi b. bendinde sayılı olanlar dolayısıyla elde edilen paraları kara para saymıştır.

V.U.K. 359. maddesi, "Hürriyeti Bağlayıcı Ceza ile Cezalandırılacak Suçlar ve Cezaları"nın b bendinde sayılmış olan ve gerçekleştirildiğinde elde edilen paranın kara para sayıldığı filler ise şunlardır;

- Defter, kayıt ve belgeleri yok etmek veya defter sayfelerini yok ederek yerine başka yapraklar koymak veya belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlemek veya bu belgeleri kullanmak,
- Belgeleri Maliye Bakanlığı ile anlaşması olmadığı halde basmak ile sahte olarak basmak veya bu belgeleri kullanmak.

Böylesi bir düzenleme, söz konusu fillerin dışındaki kaçakçılık filleriyle elde edilen parayı, kara para kapsamı dışında tutmuştur. 359.maddenin a bendinde sayılan fillerle de para elde edilebilmekte, ancak bunlar 4208 sayılı yasaya göre, yani hukuki anlamda, Türkiye'de kara para sayılmamaktadır.

1960'lardan itibaren başta Batılı gelişmiş ekonomiler olmak üzere, hemen tüm dünyada "Kayıt dışı ekonomi" kavramı çok çeşitli adlar altında ve çok değişik yapılar içinde gündemin üst sıralarına yerleşmiş bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi farklı ekonomilerde farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve bu niteliklerine göre de farklı adlarla anılmaktadır. Ancak, kayıt dışı ekonomi, dokusu itibariyle iç içe geçmiş bir yapı sergilediği için, bazen farklı yapılanmaları açıkça yansıtan bazen de anlam olarak iç içe geçmiş çeşitli kavramlarla adlandırılırlar.¹⁰

¹⁰ İzzettin Önder, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", **İÜ SBF Dergisi**, Cilt No. 2. Sayı: 23-24, Ekim-2000-Mart-2001, s. 15.

Kayıt dışı ekonomi, "devletin bilgisi dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetler" olarak tanımlanabilir. Devletin resmi organlarının bilgisi dışında gerçekleştirilen üretim veya ticarete yönelik çeşitli faaliyetler, gayri safi milli hâsıla tahminlerine yansımaz. Bu nedenle de resmi gayri safi milli hâsıla gerçekte olduğundan daha düşük tahmin edilir. Yani kayıt dışı ekonomi denilen olgu, devletin resmi GSMH tahminlerine yansımayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir. Bu bağlamda, ancak daha bilimsel olarak kayıt dışı ekonomi, "resmi GSMH'yı tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiksel yöntemlerce ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler" şeklinde tanımlanabilir. Devlete bildirilmeden gerçekleşen ekonomik faaliyet, gelir yaratıcı ise kayıt dışı ekonomik faaliyettir. Yeni gelir yaratmıyor ve olanı transfer ediyorsa, kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak kabul edilmez.

Kayıt dışı ekonomi için, gizli ekonomi, el altı ekonomisi, paralel ekonomi görünmez ekonomi, gölge ekonomi, enformel ekonomi, kara ekonomi, ikinci ekonomi, kural dışı ekonomi, hane halkı ekonomisi, gözlenemeyen ekonomi, illegal ekonomi, gayri resmi ekonomi, yasadışı ekonomi, alaca karanlık ekonomi, beyan dışı ekonomi gibi çok çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Bu durum kayıt dışı ekonominin gerçekte değişik özellikteki çok çeşitli faaliyetlerin bileşiminden ibaret olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı bu terimlerin bir kısmının tamamıyla bir üst kavram olan kayıt dışı ekonomi olgusunu ifade ederken bir kısmı da kayıt dışı ekonomi içindeki faaliyetlerden değişik özellikte olanların özelliklerini vurgulamak için kullanılmaktadır. Söz konusu faaliyetlerin aralarında içsel ilişkinin de bulunması ayırımın kolay bir şekilde açıklanmasına engel olmaktadır.¹¹

Ekonomik faaliyetlerin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetlerle ilgili kayıtların tutulmaması olarak nitelendirilebilen kayıt dışı ekonomi, kamu idarelerinin denetimi dışında kalan her türlü ekonomik işlem ve faaliyetleridir.¹²

Diğer bir ifadeyle, kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmeyen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar

¹¹ Gülay Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı Yaklaşımlar ve Türkiye'de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı" **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:XIV, Sayı: 1 ,Yıl: 1998. s.3.

¹² Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 167 Ağustos 2002, s. 132.

çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamıdır. Genel olarak bir tanım vermek gerekirse, kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan, bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür.¹³ Kayıt dışı ekonomi kavramı çoğunlukla vergilendirilmeden kaçan işlemleri olayları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi kavramının sadece "vergilemeden kaçan işlemleri" içeriyormuş gibi kullanılması, Türkiye ve gayri safi milli hâsılının Türkiye'deki gibi bazı istatistiksel yöntemlerden hareket edilerek tahmin edildiği diğer ülkelerde, kayıt dışı ekonomi konusunda indirgemecilik yapılmasına sebep olur. Kayıt dışı ekonomi kavramının vergilemeden kaçan işlemleri ifade edecek şekilde kullanılması, resmi gayri safi milli hâsıla tahminlerinin gelir vergisi beyannamelerinde bildirilen gelirden hareketle yapılması durumunda anlamlı olur. Bu durumda vergilemeden kaçan ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin doğurduğu gelir, gelir vergisi beyannamelerinde yer almayacağından GSMH tahminlerine de yansımaz ve kayıt dışı ekonomi beyan edilmeyen gelir miktarına eşit olur. Kayıt dışı ekonomi kavramına netlik kazandırabilmek amacıyla, kayıt dışı ekonominin içinde yer alan ve bir birinden farklılık gösteren unsurları gelir elde edenler açısından üçe ayırmıştır. Bunlar;

- Beyan dışı ekonomik faaliyetler,
- Enformel ekonomik faaliyetler ve
- Yasa dışı ekonomik faaliyetlerdir.¹⁴

1.1.1.1. Beyan Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi kapsamında, onun bir parçasını oluşturan beyan dışı ekonomi, "vergi yasalarının konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetlerle bunlar sonucu elde edilen gelirler" olarak tanımlanmıştır. Yani beyan dışı ekonominin içine, gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerden vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyenler girmektedir.

¹³ Türkmen Derdiyok, "Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Talimini", **İktisat Dergisi**, Mayıs 1993, s.54.

¹⁴ Şinasi Aydemir, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (1)", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:16, 1995, s.76.

Vergi yasalarında kuramsal olarak oluşturulmuş kuralları ihlal eden veya bu kurallardan kaçan ekonomik faaliyetler beyan dışı ekonomi, bu surette elde edilen gelirler de beyan dışı gelirdir. Beyan dışı ekonomik faaliyetler, bir ülkede “Milli Gelir” olarak tanımlanan kavram ile fiilen beyan edilen gelir arasındaki alanı kapsar. Bu alan, dar anlamda, yasal ekonomik faaliyetler alanında yürütülen, fakat vergi idaresine beyan edilmeyen gelir kalemlerinden oluşmaktadır. İdareye bildirilmeden gelirler ya da gerçek değerlerinin altında beyan edilen gelirler, dar anlamdaki kayıt dışı ekonomik faaliyetleri oluşturur.¹⁵ Bu gruba işin geçiciliği, bir mekâna bağlı olmaması ve konut dokunulmazlığı gibi sebeplerle devlet kontrolünden kaçan faaliyetlere girer¹⁶. Seyyar meyve ve sebze satıcılığı işportacılık, hamaliye, tarım ve inşaat işçiliği, evlerde özel ders vermek gibi sürekli bir iş yeri açmaksızın ortaya çıkan faaliyetler bu grupta yer almaktadır.¹⁷

Beyan dışı ekonomi, vergi yasalarınca konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetler ile bu faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerdir. Bu tanım beyan dışı ekonomiyi dar anlamda ele alıp açıklamaya çalışan bir kavramdır. Oysa vergi yasaları sadece bir takım faaliyet sonucu doğan gelirlerin değil aynı zamanda bir takım unsurların da vergilendirilmesini öngörmüştür. Vergi yasalarının vergi idaresine bildirilmesini ve vergilendirilmesini öngördükleri bir unsurun bildirim dışı bırakılması veya değerinin gerçekte olanın altında görülmesi de beyan dışı ekonomi kapsamında değerlendirilir. Geniş anlamda tanımlanan beyan dışı ekonomiyi “Vergi yasalarınca vergilendirilmesi öngörülmemiş faaliyet ve unsurların vergilendirme alanı dışına çıkarılması veya vergi idaresinin bilgisi dışında tutulması” olarak kabul eder ve kavrar.¹⁸

Kazancın vergi dışı kalması yasalarda getirilen istisna, muafiyet, indirim, götürülük gibi ayrıcalık getiren düzenlemelerle meydana gelebilmektedir. Menkul kıymet gelirin, ihracata yönelik faaliyetlerden sağlanan gelirlere vb. tanınan istisna ve indirimler, taksit ve dolmuş işletenler için uygulanan götürü vergileme bu tür

¹⁵ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.7.

¹⁶ Cihan Dura, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavranın Sebep ve Etkileri, ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 124, Ocak-Nisan 1997, s.4.

¹⁷ Berna Kırkulak, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 132, Eylül 1999, s. 154.

¹⁸ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.7.

kayıtlı ancak yasa iradesi ile vergi dışı tutulan faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir. Vergi idaresine mükellef olarak gözükmüş de kazancının bir kısmını matraha ilave etmeyenlerin bu faaliyetleri ise, kayıtlı ancak vergi dışı kalan bir faaliyet olmaktadır.¹⁹

Beyan dışı ekonomi tanımı, vergi kanunlarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirler olduğunda bu kapsama girmezler. Beyan dışı ekonominin tanımı, "vergi yasalarına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelir, servet veya harcamalardır" şeklinde daha geniş olsaydı, vergi yasalarına aykırı olarak gelir, servet ve harcama vergileriyle ilgili ortaya çıkan her türlü beyan dışılık beyan dışı ekonomi kapsamına girerdi; ancak yine de vergi istisna ve muafılları kapsamında olduğu için beyan edilmeyen gelirler kapsam dışında kalırdı. Bu tanım ile kayıt dışı ekonominin bileşenlerinden biri olan beyan dışı ekonomiyi tanımlamak amacı güdülmektedir. Kayıt dışı ekonomi de, resmi GSMH tahminlerine dahil edilmemiş gelirler olduğu için, tanım dar tutulmuş ve yasalara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirler kapsama alınmıştır.

Bu durumda, vergi istisna ve muafiyetlikleri kapsamında olduğu için beyan dışı kalan gelirlerle, servet veya harcama vergileriyle ilgili kanunlara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen servet unsurları ve harcamaların ise geniş anlamda beyan dışı ekonomi kapsamında ele alınması daha doğru olacaktır. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi, milli gelirden hareketle hesaplanan vergi matrahı ile beyan edilen matrah arasındaki farkı oluşturmakta ve böylece ekonomide her ne sebeple olursa olsun beyan dışı kalan gelirleri ve hatta diğer surette doğan beyan dışılıkları da kapsamına almalıdır.

Geniş anlamda beyan dışı ekonomi kavramı, ekonomik ve hukuki anlamdaki vergi kayıplarının tamamını kapsamına alırken, dar anlamda beyan dışı ekonomi sadece gelir vergisi bakımından hukuki anlamda vergi kaybını içermektedir. Dar anlamdaki beyan dışı ekonomi ile geniş anlamdaki beyan dışı ekonomi arasındaki fark bir örnek ile daha açık bir şekilde ortaya konulabilir.

Yasalarca vergileme alanı dışına çıkarılmış geliri bir tarafa bıraktığımızda vergilenebilir gelir; yasal faaliyetler ve yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirlerin

¹⁹ Günday, "Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi", s.63.

toplamından oluşmaktadır. Vergilenebilir gelirin bir kısmı beyan edilirken bir kısmı bildirilmez. Vergi idarelerine bildirilmeyen kısmı beyan dışı ekonomi olarak adlandırılır. Bu durumda dar anlamda beyan dışı ekonomi; yasal alandan yasa dışı alana kadar yer alan vergi idarelerine bildirilmemiş faaliyetler ve bu surette elde edilen gelirlerden ibarettir. Dar anlamda beyan dışı ekonomi milli gelirin gelir vergisi beyannamelerindeki verilerden hareketle oluşturulduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomiye eşit olmaktadır. Milli gelirin vergi beyannamelerindeki bilgilerden hareketle oluşturulmadığı ülkelerde ise daha önce belirtildiği üzere kayıt dışı ekonominin hacmi beyan dışı ekonominin hacminden farklı olur.²⁰

Kısaca, geniş anlamda beyan dışı ekonomi ile vergi kaçakçılığı sadece gelir vergisi bakımından değil servet ve harcama vergileri bakımından da oluşabilmektedir. Bu bakımdan, geniş anlamda beyan dışı ekonomi dar anlamda beyan dışı ekonomiyi de kapsar ve vergi kaçakçılığına göre daha geniş kapsamlıdır. Kayıt dışı ekonomi kapsamında dikkate alınacak olan dar anlamda beyan dışı ekonomidir.

Çok sayıdaki beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir;

- Resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler; emekli maaşı olan emeklilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler.
- Ek iş şeklindeki ekonomik faaliyetler; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri evde çeviri yapmak, evde muhasebe defteri tutmak, evde fason imalat yapmak, v.s.
- Mal ya da hizmetin takas edilmesi,
- Menkul değerlerde kira bedelinin beyan edilmemesi,
- Faturasız mal veya hizmet alım satımı,
- Kural dışı serbest meslek faaliyeti.

1.1.1.2. Yasa Dışı Ekonomi

Yasalarca gerçekleştirilmesi yasaklanmış olan tüm faaliyetler ile bu

²⁰ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.8

faaliyetler sonucu elde edilen gelirler yasa dışı ekonomi kapsamında değerlendirilir. Yasa dışı ekonominin unsurlarını yasaların yasaklamış olduğu faaliyetlerle uğraşanlar olarak tanımlamak mümkündür. Burada önemli olan, faaliyetlerin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin her hal ve takdirde yasaklanmış olmasıdır. Bu sektörde yapılan faaliyetler bir iktisadi değere sahip olmasına rağmen, yasalara ve ahlaki normlara aykırılık teşkil etmektedir.²¹

Ceza kanunlarınca yasaklanmış ve suç sayılmış olan faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomi kesimidir. Kriminal türden faaliyetlerdir. Yasadışı uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, fahişelik, yolsuzluk, kaçakçılık, yasadışı kumar oynamak, tefecilik, çalınmış malların ticaretini yapmak gibi faaliyetler yasa dışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir. Yasaların suç saydığı her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içinde yer almaz. Rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle elde edilen gelirler bu kazançları elde edenler açısından bakılınca gelir olmakla beraber ekonomiyi genişleten özellik taşımazlar. Sadece daha önce yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine sebep olan suçlardır. Bu sebeple bu tür faaliyetler sonucu elde edilen gelirler kayıt dışı ekonomiye dahil edilmemelidir.

Yasa dışı ekonomik faaliyetler, adından da anlaşıldığı gibi, yasaların engellediği ve bu nedenle de milli gelir hesaplarına dahil olmayan faaliyetleri kapsamaktadır. Yasa dışı ekonomik faaliyetlerin vergi açısından ağırlıklı bölümünü gelir yaratıcı faaliyetler oluşturmaktadır. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi, MG hesaplarına alınmadığı halde, formel olarak gelir yaratan yasa dışı faaliyetler ilk grubu oluşturur ve reel olduklarından dolayı da vergi açısından önemlidir. İkinci grup yasa dışı ekonomik faaliyetler, hırsızlık ve rüşvet gibi, gelir yaratıcı olmayan, fakat transfer niteliğindeki faaliyetlerden oluşur. Bu grup faaliyetler vergileme açısından fazla önemli değildir.²² Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek senet tahsilatı, tefecilik, rüşvet, kadın ve organ ticareti olarak saymak ve bu sayılanları arttırmak mümkündür.²³ Bu kesim sayılanlardan

²¹ Kırkulak, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi", s. 154

²² Önder, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", s. 17

²³ Şinasi Aydemir, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", **Serbest Meslek Mensupları Vakfı Dergisi**, Kasım 1994, s. 14.

ibaret değildir, bunların sayısı ve çeşitleri zaman içinde ve ülkeden ülkeye değişmektedir.²⁴ Yasa dışı ekonomik faaliyetler genellikle GSMH rakamına dahil edilmezler. Bunun biri teknik diğeri ahlaki olmak üzere iki sebebi vardır;²⁵

- Bu tür faaliyetlerle ilgili veri toplamak güçtür.
- Yasaklanmış faaliyetler sonucu doğan mal ve hizmetlerin değerinin yasal mal ve hizmetlerin değerine ilave edilmesi yasa dışı mal ve hizmet üretiminin resmi olarak tanınması anlamına gelecektir ki bu da doğru bulunmamaktadır.

Ekonomik faaliyetlerden bir kısmının çeşitli sebeplerle yeraltına kayması vergilendirilebilir kaynakların da yeraltına kayması anlamına gelmekte ve sonuçta vergi kaybına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespit edilmesi halinde ilgililer sadece vergi cezaları ile cezalandırılırken, yasa dışı faaliyetleri yapanlar vergi cezalarından ayrı olarak ilgili kanunlardaki hapis ve para cezaları ile cezalandırılırlar. Bu faaliyetlerden elde edilen gelirlere kara para bu paraya yasal bir kazanç görünümü kazandırılmasına da kara paranın aklanması denir. Kara para, yasal görünümlü olup konusu suç teşkil eden bir fiil neticesinde fon oluşturma yöntemidir.²⁶ Toplumlarda yüksek kazanç sağlayan uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, terör, çocuk ve kadın ticareti, adam kaçırmaya gibi örgütlü işlenen suçlar sonucu elde edilen her türlü maddi menfaat ve değerler, kara paradır.²⁷ Esas itibariyle, kanunların suç saydığı fiillerin - öncül suçlar vasıtasıyla - işlenmesinde elde edilen para veya para yerine geçen evrak ve senetleri mal veya gelirleri ve bir para biriminden değerine çevrilmesi de dahil olmak üzere elde edilen her türlü ekonomik menfaat ve değeri kara para olarak tanımlamak mümkündür ve kayıt dışı ekonominin var olduğu ülkelerde yaygın olduğu bir gerçektir.²⁸

Kara paranın doğumu “öncül” bir suçla bağlıdır. Yani, elde edilen gelirin önceden kanunen yasaklanmış bir faaliyet sonucu doğması ve bu suç oluşmasaydı gelirin elde edilemeyecek olması gereklidir. Suçtan gelir sağlayanlar çoğu zaman bu

²⁴ M. Rüşti Erimez, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı:188, Nisan 1997, s.4.

²⁵ Yılmaz. “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.8.

²⁶ Meliha Okur, “Kara para...”, **Milliyet**, 26 Eylül 2001.

²⁷ Hayrettin Gümüşkaya, “Kara Para Kayramı Ve Kayıt Dışı Ekonomi İle İlişkisi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 115, Nisan 1998, s.64.

²⁸ Mustafa Çolak, “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:1, Temmuz 2001, s. 196.

gelirleri yasal kaynaklardan elde edilmiş gibi göstermek amacıyla yasal gelirlerinin arasına dahil ederek sisteme sokmak istemektedirler. Kara para genellikle, yerleştirme, ayırma ve bütünleştirme aşamalarından geçtikten sonra “meşrulaştırılarak” yasal gelir görünümünde sisteme dahil olmaktadır.²⁹

Yasa dışı ekonomi mensupları kayıt dışı ekonominin sayılan diğer sektörlerinde faaliyet gösteren kişilerden farklı olarak, daha az vergi ödemek ya da hiç vergi ödememek amacı gütmemektedirler. Onlar ellerindeki parayı kayıtlı ver yasal sisteme sokabilmek için bu paranın vergisini ödemeye zaten hazırdırlar. Kara para elde edenlerin amacı; yasa dışı yollardan elde ettikleri kaynakları yasal yollardan elde edilmiş gibi göstermek veya diğer bir deyişle kaynağını gizlemek suretiyle bu kaynakları ekonomik sisteme entegre etmektir.³⁰ Bununla birlikte, devletin yasa dışı ekonomi ile mücadele ederken temel amacı kayıt dışı ekonomiyi oluşturan diğer unsurlardan farklı olarak bu faaliyetleri kayıt altına almak değil, ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmektir.³¹

Bir ekonomide yasa dışı ekonomik faaliyetler GSMH hesabı dışında tutulsa da, gelir doğurdukları için resmi istatistikleri bozucu etkiye sahip olacaktır. Ayrıca bu tür faaliyetlerin vergilendirme amacı dışında tutulmuş olması durumunda mali anlamda da vergi kaybı doğuracakları için bu tür faaliyetlerin kayıt dışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirmeleri doğru olur.³²

1.1.1.3. Enformel Ekonomi

Enformel ekonomiyi formel ekonomiden hareketle tanımlamak mümkündür. Formel ekonomi, üretim, mübadele ve tüketim kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı ekonomi kesimidir. Ekonomik faaliyetler pazar içinde gelişir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel ekonomik faaliyetler, üretim mübadele ve tüketim kayıtlı olmadığı hatta bazen yasadışı faaliyetlerin yer aldığı ekonomi kesimidir³³. Enformel faaliyetler, formel olarak kayda geçmeyen ve formel ekonomik üretim ve

²⁹ Yavuz Akbulak ve A. Koray Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 468, Mart 2003, s.20.

³⁰ Nazif Burca, “Kara Para ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavranılan ile Kara Para Aklama Suçu”, **Mali Kılavuz Dergisi**, Sayı: 19, Ocak-Mart 2001, s. 123.

³¹ Naci Ağbal, “Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi – 1”. **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 89, Mayıs 2000, s.38-52.

³² Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.10,

³³ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.10-11.

değişim süreçlerine sahne olmayan faaliyetlerdir. Bu alanda, piyasa ortamı kullanılmaz ve para mübadelesi hakim değildir. Bu sektörde birçok kurum, kişisel ilişkilerin yarattığı yaptırımlara dayandığından düşük işlem maliyetleri ile çalışmakta ve vade, ödeme şartları, teminat gibi hususlarda formel sektöre kıyasla daha esnek davranabilmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler alanında yoğun olarak sermaye kullanılmaz ve genelde prekapilist dokular hakimdir. Bu sektörde kendi sermayesiyle çalışan tefeciler, ahbap ve akrabalar arası kredi alış verişi görüldüğü gibi, topluluğun tasarruflarını bir araya getirip bunlardan ihtiyacı olanlara kredi veren düzenleme, çeşitli biçimleri ile yaygındır.³⁴ Öz tüketim, seyyar satıcılık vb. gibi faaliyetler kadar, yasadışı diğer bazı faaliyetler de enformel ekonomik faaliyetler alanı içinde yer alır. Burada temel iktisadi faaliyet ve bu faaliyetten doğan gelirin kamu organlarının yasal düzenlemelerinden, vergilendirilmelerinden ve bilgisinden kaçırılması söz konusudur. Enformel ekonominin özellikleri olarak her şeyden önce bu ekonomilerin kuralsız olduğu, ikinci olarak vergilendirilmediği üçüncü olarak ölçülemediği iddia edilmektedir.³⁵ Genelde enformel ekonomi olarak adlandırılan bu kesim faaliyetleri, zaman zaman sosyal ekonomik hane halkı ekonomisi, Nakit-dışı toplum, yerel ekonomi ya da ikinci ekonomi gibi kavramlarla da adlandırılmaktadır.³⁶

Enformel ekonomi değişik nitelikte ki faaliyetleri bünyesinde bulundurur. İlk olarak enformel ekonomi nakit ve sosyal bir takım menfaatler karşılığında yapılan üretim-tüketim ve ticareti karşılamaktadır. Bu kısımdaki faaliyetler paranın bir araç olarak kullanılmadığı, pazar dışı olarak nitelendirilen mal ve hizmet üreten ekonomik faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetler sonucu ortaya çıkan ürünler ya doğrudan üretici birim tarafından tüketilir ya da takas mekanizması ile değişir. Sermaye oranının oldukça düşük olduğu faaliyetlerdir. Geleneksel olarak GSMH hesabı dışında tutulmuşlardır. Enformel ekonomik faaliyetlerin bu türüne literatürde daha çok sosyal ekonomi denmektedir.³⁷

Sosyal ekonomi, yerel ekonomi ve hane halkı ekonomisi olarak isimlendirilmiş faaliyetlerden oluşmaktadır. Sosyal ekonomi, mal veya hizmetlerin

³⁴ İzzettin Önder ve Diğerleri, **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**. İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.81

³⁵ Nusret Ekin, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İstanbul, İTO Yayını. No. 17, 1995, s.11-13.

³⁶ Önder, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar. s.17.

³⁷ Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s.12.

arkadaşlar, komşular ve akrabalar arasında pazar dışı faaliyetlerle değiş-tokuş edildiği durumu ifade eder. Yerel ekonomi, ihtiyaçların aile içindeki üretim yoluyla giderildiği veya bir bölgedeki insanların birbirleri ile ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretip dağıttıkları durumu ifade eder. Bu tür faaliyetlere örnek olarak, kendi tüketimi için çiftlik ürünü üretmek bahçe tarımı evde giysi dikmek, kendi televizyonunu tamir etmek, kullanılmış eşyaların satımı ve vakıf hizmetleri gösterilebilir.³⁸

Enformel sektörde çalışanlar daha ziyade kendi hesabına çalışanlar ile aile işletmesinde çalışanlardan oluşmakta, eskimiş teknoloji kullanım ve düşük eğitim seviyeleri nedeniyle verimlilikleri de düşük olmaktadır. Enformel sektör küçük ölçekli, işgücü ve sermaye arasında ayrımın olmadığı veya çok az olduğu, işgücü ilişkilerinin resmi sözleşmelerinin aksine, çoğunlukla akrabalık veya kişisel ve sosyal ilişkilere dayandığı üretken birimleri referans almaktadır. Enformel sektörün temel amacı ilgili kişiye gelir yaratmaktır.³⁹ Enformel sektörde çalışanların mali sektör ile bağlantıları genellikle resmi kayıtlar içinde yer almamakta ve ağırlıklı olarak tarım sektörünün geniş olduğu ülkelerde tarım sektöründen sanayi sektörüne geçenlerden oluşmaktadır. Zaman zaman bu sektörde yer alan bazı kişilerin, pazarcılık yapan memur örneğindeki gibi aynı zamanda formel sektörde de yer aldıkları görülebilmektedir. Enformel sektör, az gelişmiş ülkelerde görülen modern ve geleneksel sektör ayrımındaki ikili ekonomik yapının da geleneksel ayağını oluşturmaktadır.⁴⁰

Enformel olarak nitelenmiş ekonomik faaliyetlerden bir kısmı ise pazar içinde cereyan etmekte ve nakit değişiminde bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu faaliyetler tam gün süreli olmaktan ziyade “kısmi-süreli” çalışma olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Öncekine göre sermaye yoğundur. Bu tür faaliyetler özellikleri itibariyle formel ekonomiye yakındır. Ancak yasal sorumlulukları yerine getirmiş değillerdir. Bu sektörde işverenin çalıştırdığı işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerinden kurtulmak veya bu yükümlülüklerini azaltmak için söz konusu işçileri; ya hiç kayıtlarda

³⁸ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.12.

³⁹ Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 228, Ağustos 2000, s.4.

⁴⁰ Akbulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s. 19.

⁴¹ Ekin, Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, s.14.

göstermemesi, ya da işçilerle ilgili kanuni yükümlülüklerle konu olabilecek bilgileri gerçekten daha düşük bir şekilde kayıtlarında gösterir.⁴² Bu tür faaliyetleri genel olarak toplumsal yaşamın talebi doğrultusunda ve bir iş yeri açmaksızın ortaya çıkan faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.⁴³ Bu sektörde çalışanlar, elde edilen gelir üzerinden vergi, sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken prim ve sosyal amaçlı kesintiler tahakkuk ettirilmemekte ve ilgili kurumlara ödememektedir.⁴⁴ Bu sektördeki kişiler ekonomik faaliyetlerini aktif olarak yürüterek vergi idaresinin bilgisi dışında faaliyetlerine devam ederler. Bu kişilerin vergi idaresinde herhangi bir mükellefiyet kanıtlanmaktadır.⁴⁵

Bu çalışına şeklinde, kişilerin elde ettikleri gelirlerin tamamı kayıt dışıdır ve elde edilen gelir üzerinden yapılması gereken kesintiler tahakkuk ettirilmediği için vergi ve prim kaybına yol açmaktadır.⁴⁶ Bu faaliyetlerde iş sahibi de çalışanlar da kayıtsızdır.⁴⁷ Bu durumda işveren, işçi ve bakmakla yükümlü olunan aile bireyleri sosyal güvenlikten tümüyle yoksun kalmaktadırlar. Bu tür kayıt dışı faaliyete katılmaya zorlananlar kadın, çocuk ve göçmenlerdir. Emek pazarında en düşük kademeye atılmış bu gruplar, yaptıkları yatırımlarla iş yasalarına çok az önem veren kimi iş ortamlarının hilekârlığına açık olanlardır. İstihdam kapasitesinin azaldığı her dönemde bu işçiler ne iş olursa yapmak zorundadırlar.⁴⁸

Enformel sektörde çalışanların önemli bir bölümünün geliri asgari geçim düzeyinin altında kalmakta ve önemli bir kısmı yoksul hane halkı kategorisi içinde yer almaktadır. Enformel sektör ücretlileri formel sektör ücretlilerine göre daha düşük gelir elde ederken, enformel sektör müteşebbisleri genellikle daha yüksek kazanç elde etmektedirler.⁴⁹ Hazine ve sosyal güvenlik kurumu ise parasal kayba uğramakta ve uygulamadan tek karlı çıkan kişi işveren olmaktadır. Bu gruptaki enformel ekonomik faaliyetler; kurallara uygun olmayan, standart dışı faaliyetler olup, genel olarak hukuken tanımlanmamış, tanınmamış veya kurallarla belirlenmiş

⁴² Fazlı Bulut, “4369 Sayılı Kanunla Kayıt Dışı İstihdamın Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler”, **Vergi Dünya Dergisi**, Sayı:206, Ekim 1998, s.44.

⁴³ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”,s.80

⁴⁴ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.2.

⁴⁵ Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler” s.135

⁴⁶ Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s. 44

⁴⁷ Günday, “Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi”, s.65

⁴⁸ Ekin, Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, s.13

⁴⁹ Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1996, s.93.

olsa da kural dışı işleyen kurumsallaşmamış bir nitelik arz eden üretim ve çalışma ilişkileri olarak tanımlanabilir.⁵⁰ Kayıt içi mükelleflere karşı haksız rekabet unsuru olmaları vergi, parafiskal ödemeler ve benzeri yükümlülüklerin hiç birisim üstlenmedikleri için bir süre sonra kayıt içinde bulunan mükelleflerin de kayıt dışına çıkmasına sebep olmaktadır.⁵¹ Sosyal sigorta primlerinin ödenmediği ve vergilendirilmeyen bu sektördeki faaliyetler önceleri geleneksel küçük ölçekli faaliyetleri kapsarken, günümüzde modern ekonominin sürekli olarak değişen taleplerine hitap etmekte modern sektörün giremediği alanlarda iş imkânları açabilmektedir.⁵² Seyyar satıcılık, küçük işletmeler, esnaf yanında çalışan, evde imalat işlen yapanların faaliyetleri, oto yıkayıcıları, otopark alanları bu tür faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir.⁵³ Bu sektörde yer alan düzensiz işler, gündelik/mevsimlik çalışma, sokak satıcılığı vb. şeklindeki işlerin hepsinin özellikleri ortaktır; iş güvencesinin olmaması, düşük ücret, sosyal güvenliğin olmaması esnek çalışma saatleri açın çalışma vb. Burada sayılan kişilerin faaliyetlerinin tespit edilmesinin güçlüğü ve küçük çaplı olması marjinal sektör olarak nitelendirilmesine neden olmakta ve bu kişilerin yapmış oldukları faaliyetlerin toplamı gerçekte kayıt dışı ekonominin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.⁵⁴

Enformel ekonomik faaliyetlerden bir kısmının da yasa dışı nitelikte olduğu söylenebilir. Bu faaliyetler resmileşmesi ve kayıt altına alınması bakımından gizli ve resmi olmayan faaliyetlerdir.⁵⁵ Bu grupta yer alan faaliyetler enformel ekonomi içinde uç noktada yer alan faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlere katılanlar, yaptıkları işi resmi kovuşturma ve polisten gizleme arayışı içindedirler, yalnızca vergiye ilişkin mevzuata değil, sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyen diğer mevzuata da uymamaktadır. Vergi ve prim ödememe, faaliyetin yasanın öngördüğü şekilde yapılmamasından değil, yasaklanmış olmasından ötürü gizli kalması gerekliliğinin, doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirin bir kısmının, yasalar çerçevesinde prim ya da vergi olarak ait oldukları

⁵⁰ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.13.

⁵¹ Sedat Abdullah Sarısoy, “Kayıt Dışı Ekonominin Kavranması Kapsamında Sistem Değişikliği Önerileri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 262, Haziran 2003, s.134.

⁵² Özsoylu, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, s.91.

⁵³ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.13.

⁵⁴ Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler” s.135.

⁵⁵ Ekin, Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, s.13.

kurumlara yatırılıp yatırılmamasının ya da sosyal güvenlik, yasal çalışma süreleri, asgari ücret gibi düzenlemelere uyulup uyulmamasının sorgulanması ahlaki bakımdan söz konusu değildir.⁵⁶ Aile içinde uyuşturucu üretimi, alkollü içki üretimi, yasal bir malın yasal olmadan örneğin patent haklarını ihlal ederek üretiminin de bu grupta incelenmesine dair görüşler vardır.

Enformel ekonomiye giriş kolaydır; büyük ölçüde yerli kaynaklara dayalıdır; işletmeler aile mülkiyeti içindedir, işletmeler küçük ölçekte, emek yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanılmaktadır, örgütsüzdür; eğitim ön şartı bulunmamaktadır ve genellikle düşük düzeyde gelir ve istihdam yaratmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomi ve unsurları olan; beyan dışı, yasa dışı ve enformel ekonomik faaliyetler kavramları ve bunların kapsamaları ile ilgili yapılmış olan inceleme sonunda söz konusu faaliyetlerin ortak özelliklerini dört başlıkta toplamak mümkündür,⁵⁷

- Kurallara aykırıdırlar,
- Resmi GSMH hesapları tarafından içerilmezler,
- Vergi kaybı doğururlar,
- Resmi istatistikleri bozucu etki doğururlar.

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonomiye yönelmenin temel sebebi, insanların gelirlerini arttırmak istemeleridir. Gelirlerini arttırmak isteyen insanlar, faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıt dışında tutarak bu faaliyetlerden elde ettikleri kazanç üzerinden vergi ödememiş olurlar.⁵⁸ Kayıt dışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar kayıtlı ekonomiden kayıtsız ekonomiye doğru gidişin ortamını hazırlar. Vergi kayıp ve kaçaklarının çok sayıda nedenleri vardır. Bu nedenler her toplumda ve toplumların gelişmişine düzeylerine göre farklılıklar gösterir.⁵⁹

Kayıt dışı ekonominin, ülkeden ülkeye ve tarihsel süreç içinde dönemden

⁵⁶ Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) ,s. 44

⁵⁷ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.13-14.

⁵⁸ Sarılı, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler” s.139.

⁵⁹ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”, s. 41.

döneme, hacminde ve/veya bileşiminde farklılık görülebilmektedir. Bazı ülkelerde yasa dışı ekonomik faaliyetler daha ağırlıkta iken bazılarında enformel, bazılarında da beyan dışı ekonomik faaliyetler daha ağırlıklı görünüm kazanabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin değişik görünümelerde ortaya çıkması, her ülkenin, tarihsel süreç boyunca; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan farklı özellikler göstermesi ve bu konularda farklı gelişimler kaydetmesi ile yakından ilgilidir. Vergileme anlayışındaki farklılık, vergisel faktörlerin durumundaki farklılık, ekonomik ilişkilerin türü, düzeyi ve gelişmişlik derecesi, sosyal doku ve toplumsal psikolojideki farklılığın yanı sıra ve belki de daha ön planda, siyasal iradenin bu konuya yaklaşımının etkisi önemlidir. Her bir ülkede, bu faktörlerden hangilerinin ve ne derecede, kayıt dışı ekonominin doğması ve gelişmesi bakımından etkili olduğu, bu değişik görünümleri de açıklayıcı olmaktadır. Kısaca, kayıt dışı ekonomi çok sayıda ve değişik nitelikteki unsurun etkisi ile ortaya çıkıp gelişebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin hangi faktörlerin etkisi ile ortaya çıktığı ve hangi faktörlerin etkisi ile geliştiği konusunda yapılacak doğru tespitler aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyle mücadele için izlenmesi gereken yol ve yapılması gerekenler hakkında ipuçları vereceği için kayıt dışı ekonomi analizlerinde en önemli aşamadır. Zira bir olgunun varlığı olumsuz olarak kabul ediliyor ve ortadan kaldırılmak isteniyorsa, sonuçları ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilecek önlemlerin uygulamaya konulması başarıyı sağlayamaz. Bu konudaki başarı, söz konusu olguya sebep olan unsurların tek tek tespit edilip bu sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla elde edilebilir.

Kayıt dışı ekonomi günümüzde; dünya ekonomisinin birikim ve bölüşüm sürecinde meydana gelen değişikliklerce ve her ülkenin kendi vergisel, diğer ekonomik, sosyal ve siyasal yapısının özelliklerince etkilenmektedir. Dünyadaki ülkelerin birikim ve bölüşüm sürecindeki yeri ve etkisi ile söz konusu farklı ulusal özellikleri kayıt dışı ekonominin farklı şekillerde ve farklı oranlarda görülmesine sebep olmaktadır.

Günümüzde dünyanın hiçbir ülkesinde sıfırlanamayan kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında önemli görülenler şöyle sıralanabilir;⁶⁰

⁶⁰ Mehmet Tosuner, “Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Ekim/1995, Sayı 85, s.65.

- Mali ve ekonomik nedenler (enflasyon, gelir dağılımı, vergi adaleti)
- Hukuki nedenler (yasaların basit ve açık olmaması ile sık değişikliğe uğraması, veri oranlarının yüksekliği vergi istisna ve muafiyetleri üniter yapıdaki bozulma, defter tutma hadleri...)
- İdari nedenler (vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler...)
- Siyasal ve baskı gruplarından kaynaklanan nedenler.

Yukarıda bazıları sayılan faktörlerin dışında bu konuda yaş, medeni hal, cinsiyet, ırk gibi özelliklerin dahi rol oynadığı tespit edilmiştir, örneğin, evlilerin bekarlara göre, gençlerin yaşlılara kıyasla, kadınların erkeklere nazaran daha fazla vergi kaçırma eğilimine sahip oldukları görülmektedir.

1.2.1. Mali Nedenler

Bunlar vergisel faktörlerdir. Marjinal vergi oranları, vergi ceza oranları, vergi denetimleri, vergi afları, vergi yükü dağılımındaki adalet gibi unsurların yanı sıra vergi benzeri yükümlülük olan sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yük de bu grupta ele alınması gereken faktörlerdendir. Vergi yükünden tamamen kurtulmak veya bu yükü hafifletmek amacıyla faaliyetlerin bir kısmı veya tamamının devletin bilgisi dışında gerçekleştirmek, kayıt dışı ekonominin her zaman tek ve en önemli belirleyici değişkeni olmasa da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin her durumda vergi kaybı doğurduğu ortadadır.

Beyan dışı ekonomik faaliyetlerin her durumda vergi kaçakçılığı sonucunu doğuruyor olması, kayıt dışı ekonomiyi doğuran vergisel faktörleri ortaya koyarken vergi kaçakçılığını etkileyen faktörlerin de birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Vergi kaçakçılığını belirleyen vergisel faktörler; gelir seviyesi, marjinal vergi oranları, yakalanma olasılığı ve vergi ceza oranlarıdır.

Mükellefler vergi kaçakçılığına, belirsizlik altında fayda maksimizasyonunu sağlamak, başka bir deyişle net gelirlerini arttırmak amacıyla girişmektedirler. Vergi mükelleflerinin iki alternatif vardır; gerçek gelirini beyan etmek ve gerçek gelirinden daha azını beyan etmek. Mükellefler, ilk seçeneği tercih ederlerse gelirin tüm vergisini ödeyecekler, ikincisini tercih ederlerse, ödeyecekleri miktar vergi otoriteleri tarafından denetlenip denetlenmeyeceklerine göre değişecektir.

Denetlenmezlerse, ödenmesi gerekenin altında vergi ödeyecekleri ve böylece vergi sonrası kullanılabilir gelir ve refahları birinci duruma göre artacağı için, durumları ilk duruma göre daha iyi olacaktır. Denetlenirlerse, inceleme sonucu matrah farkı dolayısıyla vergi cezası ödemek zorunda kalacakları için ilk duruma göre vergi sonrası gelir ve refahları azalacak ve böylece ilk duruma göre durumları daha kötü olabilecektir.

Bu nedenle vergiyle ilgili konularda mükellefler karar verirken bir fayda maliyet analizi yaparlar. Yakalanmaları durumunda ödeyecekleri ceza miktarının (başka deyişle vergi kaçırma maliyetinin), vergi kaçırmak suretiyle elde ettikleri gelirden fazla olup olmadığına bakarlar. Vergi cezası olarak ödeyecekleri tutarın, beyan etmedikleri gelirin vergisinden daha az olması durumunda gelirlerini gerçek tutarın altında beyan etme olasılıkları yükselecektir. Ancak bu noktada da yakalanma olasılığının derecesi önemli hale gelir. Mükelleflerin, yakalanma olasılığının olmadığı veya çok düşük olduğu durumlarda, vergi oranı ne kadar düşük olursa olsun ve vergi cezası ne kadar yüksek olursa olsun, risk alma eğilimi yükselir ve vergi kaçakçılığı artar.

Kısaca, mükellefler vergi kaçırıp kaçırılmamak arasında tercih yaparken vergi kaçırmak suretiyle elde edecekleri gelirin yanı sıra, yakalanma olasılığı ve vergi ceza oranı gibi faktörleri de dikkate alırlar.

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran en önemli nedenlerin başında vergilendirme ile ilgili sorunlar gelmektedir. Bunlar kendi içerisinde dört alt başlık altında incelenebilir.⁶¹

1.2.1.1. Vergi Oranlarının Yüksekliği ve Vergiye Karşı Direnç

Vergi oranlarının ekonomik faaliyetlere olan etkisi, arz yanlı iktisat teorisinde ortaya konmuş ve bu teorinin en önemli dayanağını vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki oluşturmuştur.

Arz yanlı ekonomi politikası, Keynezyen teorinin toplam talebe ağırlık vermesine bir tepki olarak doğmuştur. Keynezyen teori, arz koşullarını kısa dönemde sabit, uzun dönemde ise iktisat politikalarına karşı duyarsız olarak kabul eder.

⁶¹ Yusuf Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı:2 2000, s.4.

Keynes modeli'nde daha çok ekonominin talep yanına ağırlık verilir. Bu görüş, Phillips eğrisi ile açıklanır. Ancak büyük ölçüdeki işsizlik ve düşük üretimin, aynı zamanda yüksek oranlı enflasyonla bir arada gözlemlenmesi Phillips eğrisinin dayandığı varsayımların reddedilmesine yol açmıştır. Oysa arz yanlı ekonomiye göre, canlılığın sağlanabilmesi için üretim yönü üzerinde durulması gerekir. Arz yanlı iktisadın devlet harcamalarını azaltarak toplam talebi sınırlayan, para arzındaki artışı yavaşlatan, tasarruf ve sermaye birikimini olumsuz etkileyen vergi yüklerini hafifleten reçeteleriyle, iktisat teorisini bu çıkmazdan kurtardığı savunulur.

Arz yanlı iktisadın temel amacı, hızlı ekonomik büyüme ile düşük oranlı enflasyonu bir arada gerçekleştirebilmektir. Bu görüş yandaşlarınca önerilen temel politika aracı, vergi oranlarıdır. Yüksek oranlı vergilerin tasarruf ve çalışmayı azaltarak üretimi ve arzı daraltacağı, böylelikle toplam talep ve toplam arz dengesini bozarak enflasyona yol açacağı öne sürülür. Yine bu görüşe göre sosyal güvenlik harcamaları, işgücünü tembelliğe özendirilmeyecek düzeyde ayarlanmalıdır.

Vergi oranlarının ekonomik faaliyetlere olan etkisi teorik çapta birçok çalışmayla kanıtlanmıştır. Ancak bunlar ilerisinde en çok bilineni Arthur Laffer tarafından ortaya konulan ve arz yönlü iktisadın en önemli dayanağını oluşturan vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkidir. Bu analizde vergi oranlarının belli bir orandan sonra vergi gelirlerini düşüreceği belirtilir. Vergi oranları optimalin üzerine çıktığı zamanlarda vergi gelirleri azalmaya başlar, çünkü insanlar çalışmak yerine vergisiz para kazanma yollarını ararlar. Vergi oranları artmaya başladığında esasen ekonomik faaliyetlerde rakamlarla ifade edildiği şekilde azalma olmaz sadece yüksek vergi oranları sebebiyle kayıtlı ekonomiden kayıt dışılığa kayış söz konusu olur bu durumda da kayıtlı ekonominin boyutu küçülür.⁶²

Vergi kaybına genel olarak; mevzuatın basit, açık ve anlaşılabilir olmaması; verginin konusu, matrahın belirsizliği ve test edilebilme imkânı; vergi kanunlarının istikrarsızlığı ücretler üzerinden alınan yüksek oranlı vergiler; muafiyet, istisna ve götürü vergileme sahalarının genişliği; vergide oto kontrol mekanizmasının etkisizliği gibi etkenler rol oynar. Yine alış ve satışların, defter ve belcelere intikali

⁶² Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm önerileri”, s.193.

bazı işlemlerde ya da faaliyetlerde kolayca gizlenebilir ya da eksik beyan edilebilir.⁶³

Maliyetleri düşürmek için başvurulmuş vergi kaçırma kayıt dışılığı en önemli sebeplerindendir. Çünkü işletmeler fiyatlarını maliyetlerine göre belirlerler. Maliyetleri etkileyen en önemli unsurların başında da vergiler gelir. Kayıt dışı çalışan işletmeler vergi vermedikleri ya da olması gerekenden daha az verdikleri için maliyetleri aşağı çekerek haksız rekabet yaratırlar. Dolayısıyla maliyetleri düşürerek rekabet gücünü arttırmak isteyen işletmelere vergi ödemek maliyetlerin artması anlamına gelmektedir. Yükümlülerin vergi ve benzeri yükümlülüklerden kurtularak, üretim maliyetinde avantaj sağlamak ya da kullanılabilir net gelirlerini yükseltmek amacı peşinde olabilecekleri çok büyük bir olasılıktır. Ancak, vergi yükünden kurtulmaya çalışan yükümlünün davranışı, vergide olduğu gibi, iki ayrı yöndeki etkinin net sonucu olarak ortaya çıkar. Birinci etkiye gelir etkisi adı verilir ve bu etki altında mutlak gelir kaybına uğramak istemeyen yükümlü risk alma eğiliminden uzak durur ve bu davranışın sonucunda kayıt dışı ekonomiye kaymaz. İkinci etki ise, vergi vermek ve kaçırma arasında yükümlüyü ikinci alana iter ve yükümlü risk olarak kayıt dışı alanda faaliyetini sürdürmeye başlar. Söz konusu gelir ve ikame etkilerinin bileşkesi biçiminde ortaya çıkan net etkinin gücü, vergi oranları, yakalanma oranı ve cezanın şiddetine bağlı olarak belirir. Vergi yükünün yüksek olması, açıktır ki vergi dışına çıkmanın getirisini yükselteceğinden dolayı, kayıt dışı alanı genişletir. Buna karşın, bireyin yakalanma olasılığının artması ve cezanın yükseldiği yükümlülere risk almaktan uzaklaştırır.⁶⁴

Vergi mükelleflerinin vergi kaçakçılığı yapma düzeyini dört değişken belirlemektedir. Bunlardan birincisi bir vergi denetimi geçirme ihtimali, ikincisi beyan dışı kalan gelir sebebiyle ödenecek vergi cezasıdır. Üçüncüsü olarak mükelleflerin muhatap oldukları marjinal gelir vergisi oranı sayılabilir. Son sırada ise mükellefin risk alma eğilimi yatmaktadır.⁶⁵

Vergi sisteminde marjinal vergi oranlarının yüksekliğinin, kaçırılan gelirin faydasını arttırdığı için, vergi kaçakçılığını ve kayıt dışı ekonomik faaliyetleri arttıracığı genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Fakat vergi kaçakçılığı ya da kayıt

⁶³ Coşkun Can Aktan, "Ağır Vergi Yükü ve Yer Altı ekonomisi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 125, Şubat 1999, s.52.

⁶⁴ Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s.19.

⁶⁵ Kıldış, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", s.194.

dışı ekonomiyi doğurmak bakımından tek başına yeterli olmadığı bir gerçektir. Zira marjinal vergi oranlarının yüksekliği mükellefleri vergi kaçırmak veya kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmak yönünde teşvik etse de, vergi kaçakçılığının bir davranış olarak ortaya çıkması önemli ölçüde vergi kaçırma olanaklarının varlığına bağlıdır.⁶⁶ Vergi kaçırma olanakları; denetim oranınca belirlenen yakalanma olasılığı ile vergi ceza oranlarınca belirlenmektedir. Vergi kaçırma olanakları elverişli değilse marjinal vergi oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığı için yeterli olmaz, ancak vergi kaçırma olanaklarının elverişli olması durumunda marjinal vergi oranı ne kadar düşük olursa olsun vergi kaçakçılığı doğar.

Verginin cebren alındığı bilinmekle birlikte, gerçek vergi ödeme gücünün dikkate alınmaması, yaşama hakkı, geleceğe yönelik teminat olabilecek sosyal yapının kurulmamış olması vergi kayıplarını yasal düzenlemeler nasıl olursa olsun arttıracaktır. Yasal önlemler ve yaptırımlar sadece gerçek ödeme gücü olan kişilere uygulandığında caydırıcı bir nitelik kazandıracaktır. Buna göre daha yüksek tüketim kalıplarına geçebilmek amacı ile yapılan yasa dışı faaliyetlerin engellenmesi halinde vergi gelirlerinde artış mümkün iken, diğer kıstaslar nedeni ile kayıt dışı faaliyetlerde bulunanlardan gerçek anlamda vergi geliri sağlama imkânı yoktur. Burada en önemli kıstas vergi ödeme gücü olmalıdır.⁶⁷ Çünkü çok çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kamu kesimi; büyüyen harcamalarını finanse etmek için vergi gelirleri ve sosyal kesintilerini artırır. Bunlar yüksek miktarı buldukça, bireyler ve firmalar bu yükten kaçmaya çalışır.⁶⁸

Gelir sahiplerinin hemen hemen tamamı çeşitli sebeplerle vergilerini ödemek istemezler. Onlara göre vergi vermesi gerekenler hep başka kişilerdir. Genellikle, mükelleflerde, dolaysız vergilerde ortaya çıkan bedavacılık olgusunun dolaylı vergilerle telafi edileceği görüşü hakimdir.⁶⁹ Bu sebeple kamu harcamalarını karşılamak için şart olan vergiler ihtiyariliğe bırakılmamıştır. Ancak bu durum mükelleflerin rızasının aranmayacağı anlamına gelmemelidir Çünkü mükellefin

⁶⁶ G.Michael Allingham ve Agnar Sandmo, "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", **Journal of Public Economics**, Vol:1, 1972, s.324.

⁶⁷ İsmail Çiloğlu, "Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi", **Hazine Dergisi**, Cilt:1 Sayı:1, Temmuz 1998, s. 72.

⁶⁸ Dura, "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri", s.6.

⁶⁹ Güneri Akalın, "Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı (II)", **Vergi Dünya Dergisi**, Sayı:179 Temmuz 1996, s.12.

rızasına dayanmayan vergiler hukuk devletlerinde vergi, devlet ile mükellef arasında varılacak uzlaşma sonucunda alınabilecek bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eğer bu uzlaşma sağlanamamışsa mükellef vergi ödemeye karşı direnmektedir. Böylece vergi bilinci, vergi ödenmemesi gerektiği yönünde oluşmaktadır.⁷⁰ Piyasa; mükellefi risk alır yatırım yaparsanız karla ve tüketimden vazgeçerek tasarruf ederseniz faiz geliriyle ödüllendirir. Ancak, gelir vergisi, karı ve faizi artan oranlı bir tarife ile vergilendirerek, mükellefi risk almaktan veya tasarruf etmekten caydırır. Bu yüzden, vergi yükünün makro büyüklüğü başlı başına mükellefleri kayıt dışına iten bir etkidir. Mükellefler, keyfi olarak nitelendirilebilecek bir vergileme sistemine karşı savunma mekanizması olarak, gelir yaratıcı işlemlerini vergi idaresinden gizleme yoluna gitmektedir.⁷¹

Vergi konusunda uzlaşmanın sağlanamamış olması durumunda vergiye karşı koymanın farklı biçimlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar dört grupta toplanabilir:⁷²

- Bireysel olarak ya da topluca kamu gücüne karşı baskı yapılabilir. Örneğin bir verginin kabulü sırasında parlamento üzerinde veya vergilendirme işlemleri ile ilgili olarak mali idare üzerinde baskı yapılabilir ki, bu her zaman suç niteliğinde değildir.
- Hukuksal yollarla daha az vergi ödemesi şeklinde olabilir (Vergiden kaçınma).
- Doğrudan doğruya vergi kanunlarına ve mali idarenin uygulamalarına karşı gelinebilir (Vergi kaçakçılığı).
- Ayaklanmaya yakın bir biçimde vergiye karşı koyma olabilir (Verginin Reddi).

1.2.1.2. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği

Bundan tam 226 yıl önce, iktisadın babası sayılan Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabının son cildinde vergileme ile ilgili prensipler açıklanmıştır. Bunlardan bir tanesi de vergide belirlilik ilkesidir. Bu ilkeye göre mükellef

⁷⁰ Aydemir, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", s. 35

⁷¹ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.22

⁷² Aydemir, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", s.24

ödeyeceği verginin miktarını, zamanını ve ödeme şeklini daha önceden bilmesi gerektiği esası vardır. Vergi uygulaması başarısı bakımından, vergi ile ilgili kurum ve işlemlerin belli olması ve herkes tarafından anlaşılabilir şekilde ortaya konulmuş bulunması gerekir. Vergi mükelleflerinin, verginin ödenmesinden kimin sorumlu olacağını, verginin matrahının bulunması ile ilgili işlemlerin, oran ya da oranlarının, ödeneceği zamanın ve nasıl ödeneceğinin yasada belirtilmiş olması, mükelleflerin bu konularda bilgi sahibi kılınmaları şarttır. Vergi kanunlarında çok sık değişiklik yapılması vergilemede açıklık ve kesinlik ilkelerini zedelemiş olmaktadır. Mükelleflerin vergilendirme konularındaki en büyük beklentileri ne kadar vergiyi, ne zaman ödeyeceklerini bilmeleridir. Yüksek oranlar da seyreden enflasyon nedeniyle aşılabilir matrahları düzenleme bir zorunluluk olsa da, bu sıklıkla yapılan değişiklikler açıklık ve kesinlik ilkesini zedelediği gibi, sade mükellefler bir yana konunun uzmanlarının bile değişiklikleri izlemesini zorlaştırmıştır.⁷³ Yani vergilerin belirli olması için vergi kanunlarının geriye doğru yürümemesi gerekir.⁷⁴ Vergilendirmede çok sık idari ve yasal değişikliğe gitmek, mükelleflerde hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Özellikle de verginin konusunun ve oranının değişmesi, ek vergilerin konulması, sık sık vergi aflarının çıkarılması ve yasaların karmaşık bir yapıya sahip olması mükelleflerin vergi ödeme gayretlerini azaltmaktadır.⁷⁵ Çünkü mükelleflerin vergi mevzuatı ile ilgili değişiklikler karşısındaki uyumu, vergi hâsılatını etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.⁷⁶

Vergi afları vergi de açıklık ve kesinlik ilkesini zedelediği gibi, vergisini zamanında ödeyen mükellefler aleyhine bir adaletsizliğe yol açmaktadır. Gelirini beyan eden ve vergisini zamanında ödeyen mükellefleri cezalandıran bu tutum ise zaman içinde mükelleflerin gelirlerini gizleme eğilimlerini arttırmaktadır. Yine zaman zaman ekonomik gerekçelerle bir defaya mahsus olmak üzere getirilen ek vergiler, kamu finansman dengesi için zorunlu olsa da mükelleflerin geçmiş dönem gelirleri üzerinden aldığı için vergilemede kesinlik ilkesini zedelediği gibi mükelleflerin kayıtlı olmalarından ötürü pişmanlık duymalarına da neden olmaktadır. Bu denli değişken ve toplumdaki geniş bir kesim tarafından adaletsiz olduğu

⁷³ Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s. 5.

⁷⁴ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s.195

⁷⁵ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”, s.83.

⁷⁶ Mine Bozdoğan ve Haydar Lütfi Ejder, “Türkiye’de Vergi Hâsılatını etkileyen Unsurlar Konusunda Mükelleflerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 104, Ağustos 2001, s.235.

düşünülen vergi sistemi, mükelleflerin gelirlerini beyan etme ve vergi kaçırma konusundaki eğilimlerini arttırmaktadır. Vergi kanunlarının belirtilen konularda, mükellefleri kuşkuya sevk etmesi, mükelleflerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini gereğine uygun bir şekilde yerine getirmemeleri, vergi ile ilgili konularda tepki duymalarına neden olabilir.⁷⁷

Ülkede uygulanan vergi mevzuatı, ülkenin ekonomik, sosyal, mali ihtiyaçlarına cevap vermiyorsa, sade, kolay anlaşılır bir yapıda değilse, sürekli değiştirme ihtiyacı gösteriyorsa ve istikrarlı bir yapı arz etmiyorsa vergi kaçağı artar. Dolayısıyla vergilendirmede basitlik ilkesi çok büyük önem taşımaktadır. Vergilerin basit olması, hem vergi idaresinin hem de vergi mükelleflerinin işini kolaylaştırır.⁷⁸

Vergi ceza oranlarının yüksekliği vergi kaçakçılığını azaltıcı etki yaratır. Marjinal vergi oranları vergi kaçırmanın faydasını, kaçırılan gelir üzerine uygulanan ceza oranı ise maliyetini oluşturmaktadır. Böyle olunca da, vergi ceza oranının marjinal vergi oranından yüksek olması kaçakçılığı azaltıcı etki yaratır.⁷⁹ Bu sebeple, vergi ceza oranlarında meydana gelecek artış, vergi kaçırmanın maliyetini arttıracığından daima beyan edilecek gerçek geliri artırır. Vergi cezaları yükseldikçe riskten hoşlanmayanların vergi kaçakçılığı daima azalır ve vergi ceza oranları ne kadar yüksek olursa vergi kaçakçılığından caydırma bakımından daha etkili olur. Cezaların, belli "götürü miktarlar" şeklinde uygulanırsa, beyan dışı bırakılan gelir miktarı arttıkça ceza olarak ödenecek tutarı arttırıcı özellik gösterecek, "kaçırılan gelirin belli bir oranı" şeklindeki veya "kaçırılan verginin oranı" olarak uygulanması halinde ikame etkisi ortadan kalkacak ve böylece vergi oranlarındaki artış sonucu beyan edilen gelirden artış olacaktır.⁸⁰

1.2.1.3. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği

Vergi kanunlarının karmaşıklığı ve uygulamanın belirsizliği mükellefleri mali müşavirlerin yardımına sevk etmektedir. Vergi idaresine ve vergi yasalarına karşı güven eksikliği olan, yeterli bilgi ve zamanı olmayan ya da tek basma bir hatanın riskine katlanmak noktasında isteksiz olan mükellefler genellikle bir profesyonel

⁷⁷ Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, 8.Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2002, s.185.

⁷⁸ Kıldış, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", s.196.

⁷⁹ Allingham and Sandmo, "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", s.323-338.

⁸⁰ Gideon Yaniv, "Tax Evasion and the Income Tax Rate: A Theoretical Reexamination", **Public Finance**, Vol.49 1994, s.107.

vergi danışmanının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bunda vergi beyannamelerinin ve diğer belgelerin anlaşılması güç ve detaylı bilgi gerektirmesinin, bir hata ya da gecikmenin sonuçlarının ve şüphe ve tedirginliklerin de etkisi vardır. Mükellefler, muhasebecilerden özellikle bilgi akışında yararlanmaktadırlar ve bilgi alma ihtiyacı duydukları konuların basında “mevzuattaki değişiklikler” gelmektedir. Mali müşavirlerin/vergi danışmanlarının gönüllü uyuma (beyana) etkisi noktasında ise iki görüş vardır. Birincisi mali müşavirler hata oranını azaltır ve ayrıca gönüllü uyumu düzenler. İkincisi ise denetimin ahlaki ve fiziksel maliyetim düşürerek doğru beyanda bulunmama eğilimine itebilir.⁸¹

Mükellefle vergi idaresi arasında köprü vazifesi gören muhasebeci ve mali mücavirler vergi kaybının önlenmesinde çok önemli bir role sahiptirler. Vergi kaçakçılığının önlenmesinde; bilhassa sahte fatura temininde, mal bedeli yüksek gösterilerek maliyet ve giderler şişirilmektedir. Dolayısıyla, muhasebeci ve müşavirlik hizmeti yapanlar, bu hususta çok hassas davranmalı, davranmayanlar hakkında da ağır müeyyideler getirilmelidir.⁸²

1.2.1.4. Vergi İdaresi ve Denetiminden Kaynaklanan Nedenler

Bu grupta sayılabilecek nedenler, daha çok vergi sisteminin ve vergi idaresinin aksaklıklarından kaynaklanmaktadır. Vergi kanun, yönetmelik ve tebliğlerinin yeterince açık ve anlaşılır olmaması ve sık değiştirilmesi sonucu, mükelleflerce düzenlemelerinin izlenebilmesinde yaşanan güçlükler, mükelleflere tanınan muafiyetler, vergi istisnaları, genel bütçe gelirlerine dahil olmayan ancak, devletçe zorunlu kılınarak karşılıksız olarak alınan katılma payları, vergi idaresinin hantal yapısı, bu yapı nedeniyle ortaya çıkan denetleme zorluğu, denetim sıklığının seyrekliği gibi nedenler mükellefleri kayıt dışı çalışmaya itmektedir. Bürokrasinin karmaşıklığı, çok başlıktan kaynaklanan denetim yetersizliği ve birimler arası eşgüdüm eksikliği gibi olumsuzluklar da kayıt dışı çalışanların tespitini ve kayıt dışı çalışanların tespitini ve kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır.⁸³

Yakalanma olasılığının sıfır olduğu bir durumda vergi oranı ne kadar düşük

⁸¹ “Vergi Uyumu”, Mükellefin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler, 2002, <http://www.e-akademi.org/makaleler/acelikkaya-1.htm>, (15.04.2007)

⁸² Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s.196-197.

⁸³ Akbulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s.23.

olursa olsun vergi kaçakçılığı artar. Vergi kaçırın mükellefin yakalanma olasılığı vergi denetimi oranına bağlıdır. Mükelleflerin denetime maruz kalma riski belli bir düzeyin üzerinde olduğu durumlarda vergi denetiminin bireyler üzerinde caydırıcı etkisi olur. Beyan dışı gelirin ortaya çıkarılması olasılığındaki bir artışın, daima daha fazla gelirin beyan edilmesine yol açacağı sadece teorik olarak öngörülmemiş, bu konuda yapılan ampirik çalışmalar sonucunda da söz konusu öngörü doğrulanmıştır. Yakalanma olasılığı bireyin dürüstlük ile ilgili algılayışını ve vergiye uyumunu etkilemek suretiyle vergi kaçırma ile ilgili tavrını etkilemektedir.⁸⁴ Vergi kaçakçısının yakalanma olasılığı denetim sıklığına bağlıdır.

Vergi denetimlerinde denetime maruz kalma riskinin çok düşük düzeyde olması halinde yakalanma olasılığı azaldığı için vergi incelemesinin caydırıcı özelliğinden pek söz edilemez. Denetim sıklığı arttıkça ya da vergi denetimi yaygınlaştıkça bireylerin dürüstlük ile ilgili algılayışları olumlu yönde etkilenmekte ve vergi kaçırma eğilimleri azalmaktadır. Denetimin hiç olmadığı bir durumda vergi kaçakçısının yakalanması ve dolayısıyla cezalandırılması söz konusu olmayacağı ve vergi kaçırmanın maliyeti sıfır olacağı için kimse vergi ödemek istemez.

Bir taraftan da, mükelleflerin gerçek yakalanma olasılığını bilmeleri, bu açıklanmadıkça, oldukça güçtür. Mükellefler gerçek yakalanma olasılığını bilmezler ve hep olduğundan daha yüksek değerlendirirler. Bu konudaki belirsizlik vergi kaçırmanın maliyetini arttırır ve vergi ödeme davranışı artar.

Özü itibarıyla vergi denetim oranı yahut inceleme oranının kayıt dışı ekonomi veya vergi kaçakçılığı üzerindeki önemi fazladır. Vergi denetim oranı iki ölçüt esas alınarak bulunabilir;

- İncelenen mükellef sayısının toplam mükellef sayısına oranı,
- İncelenen matrahın beyan edilen matraha oranı

Kayıt dışı ekonominin önlenmesinde belki de en etkili olanı denetim mekanizmasıdır. Bir toplumda en iyi yasalar yürürlükte olsa ve en iyi idari işleyiş sağlansa bile, denetimin olmaması zaman içinde sistemin bozulmasını kaçınılmaz

⁸⁴ Steven M Sheffrin, Robert K. Triest, "Public Attitudes and Tax Evasion. What Can We Learn From Microeconomic Evidence?", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance, 49th Congress**, Berlin, 23-26 August, s.3.

kılacaktır. Denetimdeki etkinlik hem doğrudan idarenin başarısını artırır hem de yasaların öngördüğü yaptırımların uygulanmasına ortam hazırlar. Başka bir deyişle, denetim; sistemin işlemlerini güvence altına alan ve zaman içinde bozulmasını engelleyen bir işleve sahiptir.⁸⁵ Gerek vergi denetiminin, gerekse vergi cezalarının etkin ve yerinde kullanılması vergi hâsılatını olumlu etkilemektedir. Mükelleflere göre, vergi kaybının önlenmesinde en etkili araç, vergi denetiminin arttırılmasıdır.⁸⁶

Yasaların çiğnenmesine karşı çaresizlik ya da hoşgörü idinde olan bir idari işleyişin vergi sistemini uygulayabilmesi ya da geliştirebilmesi beklenmemelidir. Kurallar uyulması için vardır. Kurallara uymayanlara karşı yaptırımlar olmalıdır ve bu yaptırımlar uygulanmalıdır. Yaptırımların olmaması kuralları yok eder ve konulan kurallar çiğnenmek için var olurlar. Bu süreç aynı zamanda bir eğitim sürecidir. Başka bir deyişle, hukuk devletinde ve demokratik ortamda yaşayan insanlar, kurallarla birlikte yaşamayı öğrenmek durumundadırlar. Eğer idare kuralların uygulanması için gereken davranışı gösteremez ise toplumların kuralsız yaşama alışkanlığı kazanması kaçınılmazdır. Bu tablonun vergisel alanda ortaya çıkmaması için; vergi idaresinin yetkili, iyi donatılmış, istikrarlı ve mümkün oldukça özerk bir yapıya kavuşturulması zorunludur.⁸⁷

Denetimin ve cezaların düşüklüğü, risk alma eğiliminin güçlü oluşu, vergi oranlarının yüksekliği kaçakçılık davranışı için gerek şarttır, takat yeter şart değildir. Ayrıca kaçakçılık fırsatlarının da varlığı gerekir. Bu fırsatların iyi bir vergi idaresi ile ortadan kaldırılması yani vergi mevzuatındaki boşlukların düzeltilmesi denetimlerde bir artış olmasa da kayıt dışılığı azaltacaktır. Uygulamaya bakıldığında mükellefler ödemeleri gereken vergiyi ödememeleri halinde kendilerine kesilecek ceza ile bu paranın repoya veya bonoya yatırılması halinde elde edilecek geliri hesaplamaktadırlar ve eğer faizden elde edecekleri gelir cezadan fazla ise vergilerini yatırmama yoluna gitmektedirler. Eğer vergi denetimleri etkin değilse, vergi kaçırmak kolay ve cezası ağır değilse, bazı bireyler vergi kaçakçılığına yönelebilirler.⁸⁸

⁸⁵ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”, s.84.

⁸⁶ Bozdoğan ve Ejder, “Türkiye’de Vergi Hâsılatını etkileyen Unsurlar Konusunda Mükelleflerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi”, s.234.

⁸⁷ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”, s.84.

⁸⁸ Aktan, “Ağır Vergi Yüğü ve Yer Altı ekonomisi”, s.52.

Esasen yapılan analizler göstermiştir ki vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma varlığı kabul edilen fakat hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılamayan olgulardır. Vergi yapısında gerçekleştirilen değişiklikler de bunu tam önleyemez ve bu değişiklikler vergi idaresinin tecrübesini, başka bir deyişle uzmanlaşmasını engelleyerek vergi erozyonunun sürmesine katkı sağlar.⁸⁹

1.2.3. Siyasal Nedenler

Bu grupta kayıt dışı ekonominin sebepleri olarak, organize olamayan küçük ve orta ölçekli firma sayısının çokluğu ve bu kesimin ekonomide ve siyasetteki etkinliği ve ekonomi idaresindeki siyasal kararlılık noksanlığı ve kamuoyu desteğinin sağlanamaması gösterilebilir.⁹⁰

Mali ve ekonomik alanda, kayıt dışı ekonomiyi doğuran sebeplerin oluşmasında siyasi iradeyi elinde tutanların önemli etkisi vardır. Vergisel düzenlemelerin yapılmasından, uygulanmasına ve mükelleflerin denetlenmesine kadar kayıt dışı ekonominin doğumu ve gelişimi bakımından önem arz ettiği belirtilen tüm unsurlar siyasi karar alma mekanizmasının işleyişi ile oluşmaktadır. Türkiye’de vergi afları, istisna ve muafiyetlerin sayısı gibi tüm vergisel faktörlerin kayıt dışı ekonomiyi geliştirici hüviyete kavuşturulması veya tersi, siyasi iradeyi elinde tutanların kararınca belirlenmektedir. Bu kararları alırken siyasi iradenin vergi kaybına neden olmayacak uzun vadeli düşünerek kararlar alması gerekmektedir.

Mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların tutumudur. Dünyanın her yerinde, vergi ödeyenlerin üzerinde en çok durdukları konulardan birisi toplanan vergilerin nerelere ve nasıl harcandığıdır. Diğer tüm koşullar vergilendirme için en uygun ortamı hazırlasa bile; toplumda toplanan vergilerin kötü harcandığına dair bir kanı oluşmuşsa, vergiye karşı ciddi bir direncin oluşması da kaçınılmazdır. Bu nedenle devlet harcamalarının, vergi ödenmesi ve dolayısıyla da kayıt dışı ekonominin gelişimi üzerinde belirleyici ve doğrudan bir etkisi vardır.⁹¹

Vergi mükelleflerinin gelir idaresine mal beyanında bulunma zorunluluğu

⁸⁹ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s.196-197.

⁹⁰ Sait Engindeniz, “Türkiye’de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Mayıs,1996, s.122.

⁹¹ Aydemir, “KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler”, s.40.

dışında tutulması, sadece siyasi nedenlerle izah edilebilir. Bu bakımdan gerek kara paranın aklanmasının önlenmesi gerekse kayıt dışı ekonomiden sağlanan kazançların vergilendirilmesi için servet beyanı müessesesinin yasalaştırılması gerekmektedir.

Verginin aslında tüketilen kamu hizmetlerinin bir bedeli olduğu mükelleflere anlatılamamış, ödenmeyen vergiler nedeni ile borçlanma ile finanse edilen kamu harcamalarının enflasyon vb. nedenlere er geç yine mükelleflerden çıkacağı hususu mükelleflerce göz ardı edilmiştir. Aslında, mükellefler devlet mekanizmasına karşı bir tepki olarak kayıt dışı işlem yapmaya yönelmektedirler. Toplanan vergilerin mükelleflerce tasvip edilmeyen yerlere harcanması, devlet kadrolarının şişkinliği kimi zaman israf seviyelerini aşan kamu harcamaları, mükelleflerin zihinlerinde ödedikleri verginin etkin kullanılmadığı ve fiyatını ödediği kamu hizmetlerinden yeterince faydalanamadığı düşüncesini yaratmakta ve mükellefi vergi olarak devlete ödeyeceği geliri kayıt dışı işlemlerle gizlemek suretiyle kendisine daha çok getiri/fayda sağlamaya yönelmektedir.⁹²

Siyasal iktidarlar, genellikle baskı gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar alarak oy uğruna vergilendirmeden vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlere yükleyebilmektedirler. Bundan başka siyasi partilerin vergileme konusunda da değişik görüşleri, birbirinden zıt uygulama projeleri bulunduğundan, politik istikrarın bulunmadığı ülkelerde her seçim döneminde mükelleflerin beklentileri başlamaktadır. Her şeye yeniden başlanacak havası verilen “vergi paketi” projelerinin çokluluğu, ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini uyandırdığından, yükümlüler kendi kararlarıyla kişisel çıkarlarını korumaya yönelmektedirler.⁹³

Kayıt dışı ekonomi bakımından birinci dereceden önemli faktör "siyasi faktördür". Siyasi alanda, kayıt dışı ekonomiyle mücadele konusunda irade oluşmadıkça, kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına alıp hacmini azaltıcı tedbirler kısa vadenin yanı sıra orta ve uzun vadede kararlılıkla uygulanmadıkça kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarılı olmak mümkün değildir.

⁹² Abulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s.23.

⁹³ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s.196-197.

1.2.4. Ekonomik Nedenler

Bu nedenler arasında ekonominin gelişmişlik düzeyi, ekonomik istikrarsızlıklar ve kriz, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk en önemli olanlarıdır. Kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasında vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yükün yanı sıra emek piyasasının içinde bulunduğu koşullarının elverişliliği de önemli bir faktördür.

1.2.4.1. Ekonomik İstikrarsızlık

Ekonomik istikrara, tam istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanmasıyla ulaşılır. Tam istihdam ile kastedilen emek piyasasındaki denge veya başka bir deyişle işsizliğin olmaması, fiyat istikrarı ile kastedilen ise fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmanın olmaması, günümüzde enflasyonun görülmemesidir. Ekonomilerde daralma ve kriz dönemlerinde görülen işsizlik ile daha çok genişleme aşamasında görülen enflasyon, kayıt dışı ekonomiyi genişleten unsurlardır. Nitekim, işsizlik, özellikle işsizlik sigortasının olmadığı ülkelerde enformel ekonomiyi geliştirici etki yaratırken, enflasyon bir taraftan gelirleri reel olarak gerileyen kesimlerin gelir düzeylerini yükseltmek için ek işler yapmalarına, diğer taraftan fiktif kazançların vergilendirilmesine sebep olduğu için beyan dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesine sebep olmaktadır.

1.2.4.2. Enflasyon

Kayıt dışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en önemli ekonomik sorunlardan birisi de enflasyondur. Çünkü enflasyon mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine neden olmaktadır. Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı durumlarda muhasebe kayıtlarına göre hesap edilen kar gerçek durumu yansıtmaz.⁹⁴ Bu durum, işletmeler kazançları üzerinden vergilendirildikten için önemlidir. Sürekli fiyat artışları, işletmeleri zor durumda bırakır ve bunun neticesinde bazı işletme sahipleri vergilerini eksik beyan edilen matrahla üzerinden ödeme eğiliminde olabilirler.⁹⁵

Enflasyonist ortamlarda, vergilendirilebilir gelirin tespitinde kullanılan oran ve tutarlar aşındıkları için ödenecek vergi konusunda bir belirsizlik söz konusudur.

⁹⁴ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.52.

⁹⁵ Aktan, “Ağır Vergi Yüğü ve Yer Altı ekonomisi”, s.52.

İşletmelerin hazırlamış olduğu mali tablolar böyle dönemlerde gerçeği yansıtmaktan uzaklaşır.⁹⁶ Özellikle artan oranlı gelir vergisi tarifesine sahip olan ülkelerde gelir dilimi kaymasıyla mükellefler, vergi gelirleri artmasa da daha üst bir gelir dilimine kayarak vergi yükleri hızlı bir artış trendine girmektedir. Bu durum da mükelleflerin bazı kazançlarının vergi idaresinden gizlenmesi sonucunu doğurur. Bunun sonucu olarak da devlet yetersiz kalan vergiler sebebiyle sınırsız bir şekilde borçlanma ve para basımına gider ve faiz oranlarının yükselmesiyle enflasyon oranı artar ve akabinde de gelir dağılımındaki denge bozulur. Kamu harcamalarının günümüzde oluşturduğu devasa büyüklük, kamu harcamalarını da aynı ölçüde arttırmış, bu da harcamaların finansmanını güçleştirmiştir. Hazinesinin mali piyasada arz edilen fon fazlasını toplaması sonucu borçlanma maliyetinin anarak özel sektörün dışlanması etkisi, özel sektörün de bir savunma mekanizması olarak vergi ödemeyerek yatırımlarına fon oluşturma yoluna girmesine neden olmaktadır.⁹⁷

İktisat teorisi, bireyi rasyonel davranan ve bunun sonucunda da refahını azamileştirme çabası içinde bir varlık olarak ele almaktadır. Vergi kaçakçılığı, mikro ekonomi çerçevesinde, rasyonel davranan bireylerin belirsizlik veya riziko şartlarında refahlarını artırma çabası içinde karar vermeleridir. Birey vergi kaçırarak daha az gelir vergisi ödeyerek daha az gelir kaybına uğrayacak ve faydasını artıracaktır.⁹⁸

1.2.4.3. Gelir Dağılımının Bozukluğu

Toplanan vergilerin transfer, teşvik ve sübvansiyon gibi yollarla gelirin yemden dağıtımında kullanılması indirim istisna ve muafiyet tanınan kimilere ödenmeyen veremin de bunlarla finanse edilmesi ve bu bölüşümün kişilerin üretime yaptıkları katkıya göre değil. Siyasi iktidarın tercihleri doğrultusunda yapılması, mükellefleri ellerindeki satın alma gücüne sahip çıkmaya itmektedir. Öte yandan, sık sık karşılaşılan ekonomik krizler ve krizleri izleyen faiz ve girdi fiyatları dalgalanmaları, işletmelerin maliyet yapılarını da olumsuz etkileyerek şirket karları üzerinde bir baskıdan kurtulmak amacıyla da gelirlerini gizleme ve daha az vergi

⁹⁶ Kırkulak, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, s.156.

⁹⁷ Akbulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s.22.

⁹⁸ Özsoylu, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, s.68.

ödeme yolunu seçmektedirler⁹⁹.

Gelir dağılımının adaletsizliği, toplam gelirden nispeten düşük pay alanların yaşamlarını sürdürebilmek veya belli bir yaşam standardını yakalayabilmek için enformel veya yasadışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaları sonucunu doğururken, yüksek pay alanların da daha düşük marjinal oranlara tabi olmak için beyan dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmalarına sebep olmaktadır.

1.2.4.4. İşletme Büyüklüğü

İşletmelerin ölçek büyüklüğü ile ekonomik faaliyetlerin kayıtlılığı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü KOBİ'lerde hemen hemen her şey işletme sahibinin yönetim ve denetimi altındadır. Bu durum, çeşitli nedenlerden kaynaklanabilecek kayıt dışı çalışma tercihinin daha uygun bir ortam hazırlamaktadır. Oysaki büyük işletmelerin böyle bir tercihi uygulamakta bazı sıkıntıları vardır. İşletmelerin kayıt altına alınması her şeyden önce işletme sahiplerinin kendi güvenceleri içindir. Büyük işletmelerde, işletme sahipleri gelir ve giderlerini ancak bir takım belgelere bağlamak suretiyle izleyebilirken, KOBİ sahiplerinin mal ve nakit akımını kendilerinin izlemesi çok daha kolaydır.¹⁰⁰

Küçük şirketler, büyük firmalarla rekabet edebilmek için vergi kaçakçılığına imkân buldukları anda bu fırsatı değerlendirmektedirler. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler daha çok şirketleşmemiş girişimler ve küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir¹⁰¹. Bu firmalarda, denetim ve belge düzeni büyük ölçekli firmalara göre daha düşük seviyede bulunduğu için kaçakçılık eğilimi de yoğun olmaktadır. Bunun yanında gelir dağılımındaki bozukluk küçük yaştaki çocukların kayıtsız olarak çalışmalarına yol açtığı gibi marjinal kesimi (ayakkabı boyacılığı, jetonculuk, işportacılık v.b.) genişletmekte bu sektörde de işlemlerin kayıt dışı tutulması sebebiyle vergi kaçakları artmaktadır. Gelirlerin yetersizliği karşısında düşük gelir grubunda bulunan bireyler ya ek iş talebiyle iş gücü piyasasına çıkmakta ya da nitelikleri itibarıyla iş gücü piyasasına dahil olmayan kadınlar ve hatta eğitimlerinin aksaması pahasına çocuklar bu piyasaya dahil olmaktadır. Gerek ek

⁹⁹ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.23.

¹⁰⁰ Aydemir, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", s.43.

¹⁰¹ Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler" s.144.

iş talebiyle piyasaya çıkan işgücü gerekse kadın ve çocuklar, üretken istihdam alanlarının yetersiz olması veya konumlarının zorlanması nedeniyle büyük ölçüde kayıt dışı sektörde istihdam şansı aramaktadırlar.¹⁰²

Birçok sanayileşmiş ülkede oluşturulan ve KOBİ'lere dış finansman olanağı tanıyan kurumların henüz gelişmediği herkes tarafından kabul edilmektedir. KOBİ'lerin dış finansman sağlama olanaklarının kısıtlı olması ve risk sermayesi yatırım ortaklığı, KOBİ borsaları, kredi garanti fonu kurumların henüz yeterince yerleşmemiş olması bu işletmeleri, aynı zamanda bir oto finansman yolu olan daha az vergi ödeme yoluyla faaliyetlerini finanse etmeye itmektir¹⁰³. Hal böyle olunca KOBİ sahipleri oto finansman kaynaklarını yaratarak ayakta kalmaya ve büyümeye çalışmaktadır. Gerek yüksek vergi oranları ve gerekse de finansman ihtiyaçları KOBİ'leri daha az vergi ödemeye yöneltmektedir. Sayısal olarak bu denli geniş bir kitlenin vergi yasalarına aykırı davranışı ise toplumun tüm kesimlerince gözlenmekte, bu durum vergi bilincine ve kayıtlı ekonomiye büyük zarar vermektedir.¹⁰⁴

Küçük işletmelerin yaygınlığı da yine izleme ve denetlemeyi zorlaştırdığı gibi, bu işletmelerin pek çok yasal düzenlemelerin dışında kalmalarına da neden olmaktadır. Vergi, iş, sosyal güvenlik vb. konularla ilgili yasalar genellikle belli bir büyüklüğün altındaki işletmeleri kapsamaktadır.¹⁰⁵

1.2.4.5. Haksız Rekabet

Bazen bazı firmalara tanınan istisnalar bunlardan yararlanamayanlar için geçerli bir vergi kaçakçılığı nedenini oluşturmaktadır. Bu durum, kayıtlı sektörde ki kişi veya firmalara karşı haksız rekabeti oluşturabilecektir. Bu gibi istenmeyen sonuçların doğmasının önlenmesinde, kanuni düzenlemelerin çok titiz yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla mükellefler arasında farklı vergisel yükümlülükler doğuracak kanuni düzenlemeler kayıt dışı ekonominin boyutlarını genişletecektir.¹⁰⁶

¹⁰² Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.3.

¹⁰³ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.21.

¹⁰⁴ Aydemir, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", s.43.

¹⁰⁵ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.3.

¹⁰⁶ Kıldış, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", s.198.

1.2.4.6. Devlet Müdahaleleri

Devletin ekonomiye müdahalesi çeşitli piyasalarda veya sektörlerde yasadışı olmayan kayıt dışı faaliyetlerin oluşmasına neden olabilir. Devletin çalışma saatlerine, bazı sektörlerde fiyatlara ya da çalışma koşullarına müdahalesi enformel sektörün oluşumuna neden olabilir. Mal piyasalarında oluşan karaborsa, emek piyasalarındaki denetimsiz istihdam ya da para piyasalarında görülen tefecilik, hep kamu müdahalesi sonucunda oluşan enformel sektörlerin örneklerini oluşturmaktadır.¹⁰⁷

Mal piyasasına yönelik sınırlandırmalara örnek olarak; fiyat kontrolleri, devlete ya da alım yapan kamu kuruluşlarına malların zorunlu satışı, ithalat kotaları, ihracattaki ambargolar verilebilir.¹⁰⁸ Bütün bu düzenlemeler kara piyasaların yahut paralel piyasaların oluşmasına sebep olurlar. Örneğin, devlet buğdayın fiyatını kontrol ederek tüketicileri korumak istediğinde çiftçi fiyat düşük olduğu için resmi piyasaya daha az ürün getirecektir. Tüketiciler öncekine göre fiyat düşük olduğu için (devletin müdahalesi sonucu) taleplerini arttıracaklardır. Bu talep fazlası sonuçta paralel piyasaya kayacaktır. Çiftçiler paralel piyasada devletin belirlediği fiyata göre daha yüksek fiyattan satarken, tüketiciler de ihtiyaçlarını karşılamak için resmi fiyatın üstündeki bir bedeli vermek zorunda kalacaklardır. Görülüyor ki devletin (tüketiciyi korumak için) mal piyasasına getirdiği fiyat kontrolü sonuçta kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olmaktadır. Emek piyasası ile ilgili devletçe getirilen yasal düzenlemeler arasında asgari ücret, ek çalışma saatleri, kadın ve erkeklerin çalışması, iş güvenliğini ve sağlığını düzenleyen işle ilgili tazminatlar ve benzeri düzenlemeler sayılabilir. Bu tür düzenlemeler çalışma standartlarını ve koşullarını belirlemekte, çalışanların refahını belirli bir seviyede tutmayı amaçlamaktadır. Bununla beraber de birey ve firmalar için ek bir maliyet unsuru teşkil etmektedir. Emeğin maliyetini arttırmakta olan bu düzenlemeler karlılığı azalttığı için paralel emek piyasalarının gelişmesine sebep olmaktadır. Söz konusu sınırlamalar yüksek cezalar ve müeyyidelerle desteklendikçe de maliyet unsuru olma özelliği daha da güçlenmekte ve sonuçta faaliyetlerin kayıt dışına çıkmasına sebep olabilmektedir. Devletin mali piyasalarla ilgili sınırlamaları, genellikle faiz oranlarına müdahale ve

¹⁰⁷ Önder, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, s. 17.

¹⁰⁸ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.44.

kredi kontrolü şeklinde görülür. Söz konusu kontroller kara piyasanın oluşmasına neden olur. Ödünç para verenlerin elde ettiği faiz geliri vergi otoritelerinin bilgisi dışında kalır ve MG hesaplarında bu hareketlerin hangi ölçüde yer aldığını bilmek güçleşir.¹⁰⁹

1.2.5. Sosyal Nedenler

Bu grupta sayılabilecek nedenler arasında nüfusun hızlı artışı ve işsizlik, halkın yeterli vergi bilincine ve kültürüne sahip olmaması ve alış verişlerde belge alma alışkanlığının gelişmemiş olması gösterilebilir.¹¹⁰

1.2.5.1. Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi

Yaş, medeni hal, cinsiyet ve gelir seviyesi bireyin risk alma durumunu yahut vergi kaçırma eğilimini belirleyen faktörlerdir. Vergi kaçakçılığını belirleyen sosyolojik faktörlerle ilgili yapılmış pek çok çalışma sonunda; kadınların erkeklerden, gençlerin yaşlılardan, evlilerin bekarlardan daha fazla risk üstlenebildikleri ortaya konmuştur. Gelir seviyesi arttıkça özellikle artan oranlı vergilerin söz konusu olduğu durumda daha yüksek marjinal vergi oranlarına tabi olmak vergi kaçırmanın faydasını arttıracığı için gelir düzeyi yükseldikçe vergi kaçakçılığını arttıracığı söylenebilir. Mükelleflerin gelir düzeyi yükseldikçe vergi yasaları konusunda uzman olan mali danışmanların bilgi ve tecrübesinden yararlanabilmeleri gelirlerini olduğundan düşük gösterme imkânına sahip olmalarına sebep olur. Gelir düzeyi düşük olanların ise böyle bir imkânı yoktur. Fakat gelir düzeyi düşük olan mükelleflerin çoğunun gelirlerini arttırabilmek için ikinci işte çalışma eğilimi yüksektir. Genellikle enformel sektörde ve kısmi zamanlı olarak gerçekleştirilen bu ikinci işlerden elde edilen gelirlerin beyan edilmesi söz konusu değildir. Maddi sıkıntı içinde bulunanların vergi kaçırma daha fazla meyledeceklerine dair varsayım yapılmış olsa da yapılmış bazı çalışmalar bu varsayımın geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Gelir seviyesi ve vergi kaçakçılığı ilişkisi üzerine yapılmış ampirik çalışmalar genel olarak gelir arttıkça risk alma eğiliminin arttığı dolayısıyla vergi kaçakçılığı seviyesinin de arttığını başka deyişle

¹⁰⁹ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.44.

¹¹⁰ Engindeniz, “Türkiye’de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, s.122.

bireylerin gelirleri ile kaçakçılık arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.¹¹¹

1.2.5.2. Eğitim Düzeyi

Eğitim düzeyiyle de kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Yapılan ampirik çalışmalar toplumun eğitim seviyesi arttıkça gerçekleştirdiği ekonomik işlemleri kayıt dışına çıkarma eğiliminde artma olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe gelirin olduğundan daha düşük gösterme eğiliminin iki sebepten dolayı artabilmekte olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle vergi bilinci gelişir. Vergi bilinci vergi sisteminde ki mevcut vergiler, bunların işleyişleri, işleyişlerindeki aksaklıkların mükellefçe bilinmesi olarak ifade edilebilir. Vergi bilincinin gelişmesi mükellefin vergi yükünün dağılımı ile olumsuz görüşe kapılması vergiye uyumunun azalmasına ve vergi kaçakçılığının artmasına sebep olabilir. Eğitim düzeyi arttıkça mükellef vergi yasalarını değerlendirerek boşlukları tespit edebilir ve bu boşluklardan faydalanmak suretiyle gelirini vergi idaresinin dışına çıkarma olanağına daha fazla sahip olur. Bu noktada eğitim düzeyinin artmasıyla verginin amacının kavranabileceği başka deyişle vergi yükü ile kamu harcamaları arasındaki mali bağın mükellefçe kavranmasının vergi ahlakı ve zihniyeti üzerinde olumlu etki yaratabileceği ve bunun vergiye uyumu arttıracığının da değerlendirilmesi gerekir. Bununla beraber, verginin amacının kavranması her zaman vergiye uyumu arttırmaz. Mükellefin vergi olarak devlete ödediği değer devletten kamu hizmeti olarak elde edilen değerden fazla olduğunu düşünmesi vergi sisteminin aleyhinde olmasına başka deyişle vergiye uyumunun azalmasına sebep olabilmektedir.¹¹²

1.2.5.3. Vergi Sistemi ile İlgili Algılayış ve Vergi Ahlakı

Bireylerin ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıt dışına kaydırmalarında yahut vergi kaçırmalarında etkili olan faktörlerden biri de vergi sisteminin adaleti ile ilgili algılayışlarıdır. Vergilendirme keyfilikten uzak tutulmalıdır. Bireylerin mali gücünün tam anlamıyla belirlenememesi halinde ister istemez mali güce göre vergilendirme yapabilme olanağı da kendiliğinden kaybolmuş olacak ki, bu durum vergi adaleti kavramını da anlamsız hale

¹¹¹ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.29-30.

¹¹² Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.29-30.

getirecektir.¹¹³

Bireylerin vergi sistemi ile ilgili olumsuz görüşleri vergiye uyumun azalmasına sebep olur. Vergi sisteminin yatay ve dikey adaleti, istisna ve muafiyetlerin genişliği, götürülüşün yaygın bir şekilde uygulanması, sıkça uygulanan vergi afları sebebiyle vergi adaletini sağlayamaması mükelleflerin vergi yükü dağılımını adaletsiz bulmalarına ve vergi sisteminin adaletine olan inançlarının sarsılmasına ve vergiye uyumun azalmasıyla vergi kaçırma yahut faaliyetlerin kayıt dışına kaydırılması şeklinde vergiye tepki duymalarına neden olur.¹¹⁴

Vergi ahlakı da vergiye uyumu etkileyen bir unsurdur. Vergi ahlakı iki ayrı şekilde izah edilir. Bunlardan birincisine göre, vergi ahlakının oluşmasında etkili iki faktör vardır; vergi yükü dağılımı ve vergilemenin amacının kavranması. Gelişmiş vergi ahlakı, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerinin azalmasına ve vergiye karşı uyumlarının artmasına başka deyişle vergi sebebiyle ekonomik faaliyetlerini yahut ta faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelirlerinin bir kısmını kayıt dışına çıkarmalarına engel olur. Bu sebeple, vergi ahlakı üzerinde durulması gereken bir unsurdur.

Vergi ahlakını açıklayan bir başka görüşe göre ise, vergi ahlakı zaman içinde etkin vergi denetimi ve cezalandırma yöntemleri ile öğrenilmiş bir davranıştır. Vergi ahlakının yüksek olduğu ülkelerde nesiller boyu etkin vergi denetimi ve cezalandırma yöntemleri uygulandığı için yükümlüler vergi kaçırmamak konusunda koşullandırılmışlardır. Fakat vergi ahlakının düşük olduğu kabul edilen ülkelerde vergi denetim ve cezalan konusunda böyle bir gelenek olmadığından bireyler vergiye tepki göstermektedirler. Kısacası, vergi ahlakını açıklayan bu görüşe göre; vergi ahlakının oluşması ve gelişmesi etkin vergi idaresi önlemlerine -denetim ve cezalandırma şeklindeki- bağlı olarak zaman içinde ortaya çıkmaktadır. Bununla beraberli verginin amacının kavranması her zaman vergiye uyumu artırmaz. Mükellefin vergi olarak devlete ödediği değer, devletten kamu hizmeti olarak elde edilen değerden fazla olduğunu düşünmesi vergi sisteminin aleyhinde olmasına başka deyişle vergiye uyumunun azalmasına sebep olabilmektedir.

¹¹³ Seviğ, "Mali Gücü Kim Belirler?", **Dünya**, 26 Eylül 2001

¹¹⁴ Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s.33-34.

1.2.5.4. Devlete Olan Bağlılığın Azalması

Gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde, devletin vatandaşı denetlemesinin yanında, vatandaş da devleti denetleme hakkına ve yetkisine sahiptir. Gelişme yolundaki ülkelerdeki demokrasi anlayışına göre ise, kanunlara tabi olanlar ve kanunları uygulayanlar, kanunların oluşumuna katılamamakta ve ayrıca vatandaşlar da devleti denetleme hakkına sahip olamamaktadırlar. Kanunların oluşumuna katılamayan veya kanunların uygulanmasını denetleyemeyen vatandaşlar, tepkilerini kayıt dışı faaliyetlere kayarak ortaya koyabilmektedirler. Devlete bağlılığın azalması, bir diğer deyişle devletin saygınlığını yitirmesi, ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmasına neden olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesine yol açmaktadır.¹¹⁵

1.2.5.5. Devlet Harcamaları İle İlgili Algılayış

Özellikle az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin yetersizliği bazı kesimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamadığı hissini doğurmaktadır. Kamu kaynaklarının kullanımında adaletsizlik olduğu, üretim yapan birimlerin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanamadığı ve kaynakların daha çok üretime katılmayan kişilere gittiği inancı vergi vermede çok büyük direnç yaratabilmektedir.¹¹⁶

Mükelleflerde kamu sektörünün etkin çalışmadığı, kaynakların israf edildiği kanısı yerleşmişse, “devlete bağlılık” duygusu, ardından vergi ahlaki zayıflayacaktır. Yolsuzluklar bunun etkisini daha da arttıracaktır¹¹⁷. Ayrıca, kamu düzenlemelerindeki kırtasiyecilik, tıkanıklık ve aşırı masraflar; bir yandan birey ve işletmeleri doğrudan doğruya gizli ekonomiye iterken, bir yandan da illegal yöntemlerle bu engelleri kısa sürede aşan -arzuhalçiler, iş takipçileri gibi- araçlar yaratır.¹¹⁸

Bu faktörün de vergiye uyum üzerinde oldukça önemli bir etkisi vardır.

¹¹⁵ Ülker Topbaş, **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri**, Ankara, TES-AR Yayınları. 1998, s.50.

¹¹⁶ Çiloğlu, “Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi” s.72.

¹¹⁷ Serap Durusoy, "Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi", **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı 468 Mart 2003, s.53.

¹¹⁸ Dura, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavranır Sebep ve Etkileri, ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, s.6.

Mükelleflerin devletin kendilerinden toplayarak elde ettiği vergi gelirlerini kamu hizmetlerinin sunumu için kullandığını bildikleri varsayıldığında, vergiye uyumları devletin harcamaları ile ilgili algılayışları tarafından da etkilenir. Devletin vergi gelirlerini israf ettiğini düşünen, devletçe sunulan kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesini tatmin edici bulmayan bireylerin vergiye uyumu azalır ve vergi kaçakçılığını tercih ederler. Temsili demokrasilerde dürüst olan mükellefler ilk etapta vergiyi öderler sonraki aşamada ne yapacakları devletin sunduğu hizmetlerden tatmin olup olmadıklarına bağlı olarak değişir. Eğer devletin sunduğu hizmetlerden tatmin olurlarsa vergiyi ödemeye devam ederler ama memnun olmazlarsa ödemeyi durdurup vergiyi kaçırmaya başlarlar. Mükelleflerin kamusal mal ve hizmetlerden tatmin olma dereceleri sunulan mal ve hizmet miktarı arttıkça artar. Ancak belli bir noktadan sonra kamusal mal sunumu artmaya devam ettiğinde mükellefler bu noktadan sonraki hizmetleri gereksiz bulurlar, tatminsizlik başlar ve giderek kamu hizmetlerinin sunulan miktarından memnun olmayan mükellef sayısı artar. Söz konusu hoşnutsuzluğu yaşayan bireyler vergi kaçakçılığını tercih ederler.¹¹⁹

Mükellefin devletin harcamalarından hoşnutsuzluğu değişik sebeplerden kaynaklanabilir;

- Mükellef, devletin vergi toplamak suretiyle ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğine inanıyor ve devletin küçültülmesini istiyor olabilir,
- Mükellef vergi olarak devlete ödediği değer, hizmet olarak elde ettiği değerden daha fazla olduğunu düşünüyor olabilir,
- Mükellef devletin sunduğu mal ve hizmetlerin kalitesinden memnun olmayabilir,
- Mükellef devletin gereksiz yere lüks harcamalar yaptığını, kaynakları etkin bir şekilde kullanmadığını ve israf ettiğini düşünüyor olabilir,
- Mükellef devletin harcama politikasını benimsemiyor olabilir,
- Mükellef, hükümetin ideolojik görüşlerini benimsemiyor olabilir.

¹¹⁹ Werner W Pommerelne, Albert Hart, Frey S. Bruno, "Tax Morale Tax Evasion and The Choice of Policy Instruments in Different Political Systems", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance, 49th Congress**, Berlin, 23-26 August 1993, s.388-393.

Değişik sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan mükellef hoşnutsuzluğu vergiye uyumun giderek azalmasına sebep olur.

Sosyal devletin etkin bir şekilde uygulandığı ülkelerde, devletin, halkın tüm ihtiyaçlarını etkin bir şekilde, kamu hizmetleri yoluyla, gidermesi söz konusu olduğu için bu ülkelerde vergi oranlarındaki yükseklığe rağmen kayıt dışı ekonominin, sosyal devlet uygulamalarının henüz çok gelişmemiş olduğu ancak çok daha düşük oranlarda vergilemenin yapıldığı ülkelere göre çok daha düşük olduğu görülmektedir.

Türkiye'de kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesiyle ilgili hoşnutsuzluk ile devletin topladığı vergiyi israf ettiği kanısı çok yaygındır.

1.2.5.6. Sosyal ya da Kişisel Çıkarın Ön Planda Tutulması

Vergi kaçakçılığını etkileyen faktörlerden biri de mükelleflerin çıkarı mı yoksa toplumsal çıkar mı ön planda tutulduğudur. Toplumsal çıkarı ön planda tutan mükellefler kişisel çıkarın ön planda tutan mükelleflere göre daha fazla vergi ödeme eğiliminde olacaktırlar. Yapılan ampirik çalışmalar sonunda toplumsal çıkarı ön planda tutan bireylerin vergi kaçırmak bakımından iyi olanaklara sahip olsalar da kaçırmadıklarını ortaya koymuştur.¹²⁰

1.2.5.7. Toplumsal Baskı

Vergi kaçakçılığının birey için tek maliyeti idarece yakalandığı zaman uygulanan para cezası şeklindeki vergi cezası değildir. Toplumsal baskı da bireyler için vergi cezası gibi önemli olabilmektedir. Toplumsal baskının vergi kaçırma eğilimi üzerinde etkili bir unsur olduğu ampirik bir çalışma ile de kanıtlanmıştır. Buna göre, vergi ahlakının düşük olduğu dolayısıyla vergi kaçakçılığının hoşgörüsü ile karşılandığı toplumlarda vergi kaçırma eğilimi de yüksek olacaktır. Buna karşı vergi ahlakının yüksek olduğu dürüst mükelleflerin hakim olduğu toplumlarda vergi kaçıran bireyler üzerinde yaratılan baskı vergi kaçırma eğiliminin düşmesine sebep olacaktır.¹²¹

¹²⁰ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.37.

¹²¹ Yılmaz, “Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı”, s.38.

1.2.5.8. Nüfusun Artması

Bilindiği üzere, nüfus artış hızının ekonomik büyüme oranının üzerinde seyretmesi, işsizliğin zaman içinde artmasına neden olmaktadır. Bu durum ise, emek sahiplerinin daha az ücret, daha az ya da hiç sosyal güvence ve daha uygunsuz koşullarda çalışma isteklerini doğurmaktadır. Başka bir ifade ile daha az maliyetle ve kayıt dışı olarak yaratılmak istenen istihdam, emek sahipleri tarafından da desteklenir hale gelmektedir. Bu anlamda, kayıt dışı ekonominin yararlı olduğu ve işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak, bu olumluluğun ücretler, iş güvencesi ve sosyal güvenlik açısından değerlendirilmesi durumunda pek de arzulanır olmadığı açıktır.¹²²

Nüfus artışı ve göçle birlikte kentlerde biriken büyük ölçüde niteliksiz iş gücü, emek sahiplerinin daha az ücretle ve sosyal güvenceye sahip olmaksızın çalışmaya razı olması sonucunu doğurmaktadır. Hızlı nüfus artışının sonucu olan genç nüfus fazlalığı, bu nüfusun barınma, sağlık, eğitim, istihdam vb. ihtiyaçlarını karşılaması için ülkenin harcaması gereken kaynak miktarını da arttırmaktadır. Köyden kente göç ve nüfus artışına bağlı hızlı kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondulu olgusu, kayıt dışı ekonominin gelişimi açısından özel bir öneme sahiptir. Gece kondular önceleri kent yoksullarına yaşam olanağı sağlaması ve hazine arazilerine yapıldığından bireysel çıkarlara ters düşmemesi nedeni ile yasal olmasa da toplumsal olarak meşru sayılmıştır. Bu durum kayıt dışılığı meşru gören değer yargılarının yerleşmesi açısından önemlidir.¹²³

1.2.5.9. Köyden Kente Göç

Göç olgusu da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde önemli olan bir başka sosyal faktördür. Gerek yasa dışı dış göç, gerekse köyden kente göç şeklinde ortaya çıkan iç göç, özellikle enformel ekonomik faaliyetlerin ve hatta yasa dışı ekonomik faaliyetlerin doğumu bakımından uygun zemini hazırlamaktadır.

1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sonuçları

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin varlığının ve büyüklüğünün önemi, yol açtığı sonuçlar bakımından değerlendirilmektedir. Kayıt dışılığın ekonomik, mali,

¹²² Aydemir, Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II), s.41.

¹²³ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.3.

sosyal ve çalışma hayatına yönelik etkileri bulunmaktadır.¹²⁴

1.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar çok boyutlu bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu çerçevede ekonomik, mali, sosyal ve politik sonuçlar ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

1.3.1.1. Ekonomik Sonuçlar

Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Kayıt dışı işlemler nedeni ile ödenmeyen vergiler bütçe açıklarına neden olmaktadır.¹²⁵ Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları da ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini arttırarak (Dışlama etkisi) yatırımlarını azaltabilmektedir. Yatırımların azalması, işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı, ekonomide çalışmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta, dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının Merkez Bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.¹²⁶ Açıkların kendisi enflasyonist beklentileri arttırmakta, para basma ve/veya iç ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkların kapatılmaya çalışılması da enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Kayıt dışılık enflasyona ve yüksek enflasyondan kaynaklanan gelir dağılımında bozulmalara, istikrarsızlığın yol açacağı üretim ve yatırımlarda düşüş ve işsizliğe durgunluk gibi krizlere ve diğer sosyal maliyetlere yol açabilmekte, kamu kesimi açıkları, hükümetin ekonomiyi yönlendirmede kullanacakları para ve maliye politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.¹²⁷

Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı

¹²⁴ Yılmaz Ilgın, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, **Uzmanlık Tezi**, Yayın No. 2492,

¹²⁵ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.27.

¹²⁶ Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler" s.146.

¹²⁷ Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.7.

takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini artırarak yatırımları azaltmaktadır.¹²⁸

Bankalar da topladıkları mevduatı, reel üretime yönelen yatırımcılara aktaramazlar. Çünkü reel yatırımların karlılık oranının, devletin verdiği faiz oranını yakalaması zordur. Diğer taraftan devlete kredi vermek bankalar içinde çok az bir risk taşımaktadır. Bu durumda daha riskli olan özel girişimcilere kredi verilmemesi doğaldır. Bu süreç devam ettikçe, daha önceleri reel üretime katkıda bulunan sermaye sahipleri, ellerindeki sermayeyi üretimden çekerek mali piyasalara, dolayısıyla devlete aktarırlar. Elleri fon bulunanlar devlete verdikleri borcu faiziyle birlikte geri aldıkça daha fazla fon sahibi olurlar. Aynı zamanda da devletin fona olan ihtiyacı hızla artar, iç borç stoku hızla büyür.¹²⁹

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkanı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışılığın olduğu sektörlerde vergi, sigorta ve diğer kesenekler ödenmediği için bu sektörler lehine bir durum ortaya çıkar. Diğer taraftan, resmi kayıtların tutulduğu sektörlerde faaliyette bulunanların, vergi, sigorta ve diğer keseneklerden dolayı üretim maliyetleri artmaktadır. Bunun sonucunda, dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlerde kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanamaması ve kaynakların verimli olarak kullanılamaması, ekonominin sağlıklı ve dengeli büyümesini de engellemektedir.¹³⁰

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkânı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar yakalanmadıkları sürece yasal yükümlülüklerinden kurtulacakları için, kayıtlı firmalardan daha rekabetçi bir fiyat politikası izleyebilirler.¹³¹ Ürettikleri mal ve hizmetleri piyasa fiyatından daha düşük bir fiyattan satmak suretiyle satış hacimlerini

¹²⁸ "Yolsuzluk", www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi1.doc (19.06.2007)

¹²⁹ Aydemir, Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (II), s.112

¹³⁰ "Yolsuzluk", www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma1.doc (23.06.2007)

¹³¹ Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı: 4, Ocak 2003, s.20.

ve karlarını arttırabilirler. Bu ekonomideki rekabet yapısını bozmakta, sonuçta rekabetçi piyasanın etkin kaynak tahsisini gerçekleştirme fonksiyonu kaybedilmektedir. Kayıt dışı ekonomide tüketici haklarından bahsetmek mümkün değildir. Fatura almayan tüketici, tüketiciyi koruma haklarından yararlanamaz. Kayıt üretimler, belgesiz ve kayıtsız üretilmeleri sebebiyle standart dışı ve garantisiz olduğundan, söz konusu ürünleri tüketen tüketici kesimin de kayıt dışılıktan dolayı mağdur olması ve kayıtlı sektör tüketicilerini korumaya yönelik yasalardan ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamaması söz konusu olmaktadır.¹³²

Ekonomik faaliyetleri kayıt altında almayan, faturasız satan tacir ise almış oldukları vadeli çekleri vadesinde tahsil edemediğinden, hakkını aramak için hukuki girişimlerde bulunmak açısından güçlüklerle karşılaşır.¹³³

Kayıt dışı ekonomi nedeniyle, üretim kaynakları vergilendirilmeyen sektörlere kayabilmekte ve dolayısıyla kaynaklar da verimsiz alanlarda kullanılabilir. Kayıt dışı ekonomi, sermayenin, vergi yükünün görece daha düşük olduğu makro ekonomik büyüme açısından etkisiz bazı alanlara kaymasına neden olur.¹³⁴ Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazanca eşitleninceye kadar devam eder. Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımı üzerinde meydana getirdiği bu etki sonuçta etkinlik ve buna bağlı olarak refah kaybına sebep olabilir. Söz konusu etkinlik kaybı, kaynakların bir kısmının kayıt dışına kaymasıyla kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların tatmin edilmemesi şeklinde yahut ta aynı malın hem kayıtlı hem kayıt dışı ekonomide üretilmesi durumunda kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının olması halinde meydana gelebilir.¹³⁵

Hükümetler tarafından yapılan düzenlemeler, alınan vergiler ve yapılan diğer kesintiler ve bunların nasıl kullanılacağı, toplumun genel çıkarı ve bireysel olduğu kadar sosyal yararları da düşünülerek, ekonominin bütünü için etkin kaynak dağılımını gerçekleştirmek amacıyla belirlenmektedir. İstatistikî anlamda kayıt dışılığın olumsuz etkileri, kaynağından eksik ve hatalı olarak gelen verilere göre

¹³² Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.7.

¹³³ Kırkulak, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi", s.158.

¹³⁴ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.27.

¹³⁵ Yılmaz, "Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s.95.

hazırlanan göstergeleri temel alarak oluşturulacak politikaların ve alınacak önlemlerin uygulamada başarısız olması ve istenmeyen sonuçlara yol açması şeklinde dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹³⁶

Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli gelir, istihdam ve kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarsmaktadır. Bu durum ekonomik politikaların başarısını engellemektedir.¹³⁷ Çünkü yeterince etkin parasal ve mali politikalar oluşturabilmek için üretim ve istihdam gibi anahtar istatistiklerde belirli bir kesinliğin olması şarttır.¹³⁸ İstatistiksel verilerin saptırılması sonucunda GSMH'dan başlayarak, bir dizi veri eksi ya da yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olur. Bunun sonucunda, örneğin ülkedeki kamu kesiminin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez.¹³⁹

Büyük oranlara ulasan kayıt dışı ekonomi, devletin bütün plan ve programlarını alt üst ederek, birçok yönetsel hatalara düşülmesine neden olmaktadır. Verilerin sağlıksız olması, bazen var olan sorunu yokmuş ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterebilmektedir. Dolayısıyla, çağdaş iktisatçıların, uzmanların sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı olması gereken çalışmaları, araştırmaları, ölçülemeyen ekonominin varlığı nedeniyle güvenilirliğini büyük ölçüde kaybedebilmektedir.¹⁴⁰

Kayıt dışı ekonomi bazı ekonomik göstergelerde bozulmalara yol açmaktadır: Bunlar

- İşsizlik Oranı
- Enflasyon Oranı
- Diğer Göstergeler
- Refah kaybı şeklinde gruplandırılabilir.

¹³⁶ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.7.

¹³⁷ Osman Altuğ, "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırımlar", **Görüş Dergisi**, Ankara, Sayı:14, Mart 1994 s. 63-72.

¹³⁸ Çetintaş ve Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", s.20.

¹³⁹ Önder, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", s. 18.

¹⁴⁰ Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1995, s.204.

a) **İşsizlik Oranı:** Kayıt dışı ekonomide çalışmakta olanlar işsiz olarak nitelendirildikleri takdirde işsizlik oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünecektir. Türkiye'de son yıllarda milli gelir artarken işsizliğinde artması başka bir takım faktörlerin yanı sıra bu bağlamda değerlendirilebilir. Resmi kayıtlarda görünmeyen gizli nitelikteki ekonomik faaliyetlerde çalışan insanların istihdam edilen işgücü içinde değerlendirilmesi beklenemez. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin var olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdama bağlı olarak istihdam oranı (istihdam edilen işgücü/toplam işgücü) gerçekte olduğundan daha düşük çıkacaktır. Özellikle kayıt dışı ekonominin hacminin genişlediği yıllarda işsizlik oranı daha yüksek çıkabilecektir. Tabi bu bir ihtimaldir, çünkü işsizlik oranındaki artışları tamamen kayıt dışı ekonomiye bağlamak da pek doğru değildir. Zira işgücü piyasasına giren kişi sayısının çeşitli sebeplerle artış göstermesi de işsizliğin artması bakımından önemlidir.

b) **Enflasyon Oranı:** Kayıt dışı ekonomide, bazı mal ve hizmetler, yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle, kayıtlı ekonomiye göre daha düşük maliyetle üretilebilmektedir. Buna, bir de kayıt dışı üretilmiş mal ve hizmetlerin kayıtlı ekonomiye entegre olmaması durumunda muamele vergilerine de tabi olmamaları eklenince, daha düşük fiyatla mal sunmak mümkün olmaktadır. Bu durum, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yaygınlaştıkça, fiyatlar genel seviyesi üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratması sonucunu doğurur.¹⁴¹ Kayıt dışı ekonominin fiyatlar genel düzeyinde meydana getirdiği bu etki, gerek tüketici fiyat endeksi gerekse toptan eşya fiyat endeksinin belirlenmesinde oluşturulmuş sepete konulan mal ve hizmetlerin fiyatlarının kayıtlı ekonomideki fiyatlar olması sebebiyle resmi enflasyon oranına yansımaz ve resmi olarak açıklanan enflasyon oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünür.

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyeti de artmakta dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının merkez bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

¹⁴¹ Peter Reuter, "Labour Factors and Crime Risk Factors," **United States of America Department of Labour**,2002, s. 133-135.

Sermaye gelirleriyle emek gelirleri arasında emek aleyhine dengesizliğe yol açan en önemli araçlardan biri enflasyondur. Enflasyon, gelir dağılımı üzerinde lineer olmayan bir etkiye sahiptir: yüksek enflasyon gelir dağılımındaki eşitsizliği önemli ölçüde artırır; ancak, enflasyon oranının aşağı çekilmesi gelir dağılımında doğrudan doğruya bir iyileşmeye yol açmaz. Öte yandan, enflasyon gelir dağılımı üzerinde tersine artan oranlı bir vergi ile benzer etkilere sahiptir. Yüksek gelire sahip kesimler enflasyon karşısında genellikle kendilerini iyi koruyacak imkanlara sahiplerken enflasyon sabit gelirli kişiler üzerinde son derece kötü etkilere sahiptir.¹⁴²

c) Diğer Göstergeler: Resmi kayıtlarda yer almayan kaçak mal giriş ve çıkışlarının büyüklüğüne bağlı olarak ithalat, ihracat rakamlarında ve ödemeler dengesi hesaplarında da bozulmalar meydana gelir.¹⁴³ Ayrıca, ülkeye aklanmak üzere giren kara para miktarı, ekonomideki parasal göstergeler üzerinde bozucu etki yaratır.

Artan kayıt dışı ekonomik faaliyetler verimlilik göstergelerini de etkileyecektir. Özellikle verimlilik göstergesi olarak çıktı/kişi kriteri esas alınmışsa kayıt dışı ekonomide gerçekleştirilen üretim ve çalışan kişi sayısı resmi kayıtlara dahil olmadığı için verimlilik göstergesinde önemli sapmalar görülebilir.¹⁴⁴

d) Refah Kaybı: Kaynaklardan bir kısmının vergi ve benzeri yükümlülüklerin yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomiye kayması ekonomideki kaynak dağılımını olduğu kadar gelir dağılımını da etkileyerek refah kaybı yaratmaktadır.

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamak ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Nitekim kayıt dışı faaliyette bulunan kişi ve firmaların yasaların getirdiği yükümlülüklerin dışında kalmaları söz konusu firmalara yardım niteliği taşıırken, işsizlikten faydalanan kayıt dışı firma yahut işletmeler; sendikasıız ve düzensiz olarak, sosyal güvenceleri temin etmeksizin,

¹⁴² Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/gdag.doc> (24.01.2007)

¹⁴³ M.C. Adam ve V. Ginsburgh, "The Effects of Irregular Markets on Macro Economic Policy Some Estimates for Belgium", **European Economic Review**, 29, 1985, s.15-33.

¹⁴⁴ Özsoylu, Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, s. 47.

vergisiz ve düşük ücretle işçi çalıştırıp emek yoğun teknoloji ve küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte ve dolayısıyla kayıtlı olarak faaliyette bulunan benzer firma veya işletmelere göre önemli maliyet avantajları sağlamaktadırlar. Bu durum kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıt dışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır. Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı, kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazançla eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir.¹⁴⁵

Kaynakların bir kısmının kayıt dışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.¹⁴⁶

Belli bir miktar sermayeyle, belli bir mal veya hizmetten, daha fazla miktarda üretebilmek, verimlilik artışı ile sağlanır. Emeğin verimliliğini arttırmak, başka bir takım yollar dışında, daha ileri teknolojilerin kullanımını gerektirir. Oysa kayıt dışı ekonomik faaliyetler küçük ve/veya orta ölçekli işletmelerde, düşük oranlı öz sermayeye dayalı olarak gerçekleştirildikleri için, verimliliği arttırıcı sermaye mallarını satın alıp kullanmak pek mümkün olmaz. Dolayısıyla, sermayenin kayıt dışı ekonomi yerine kayıtlı ekonomide kullanılması bu tür yatırımların yapılmasına olanak sağlayacak yolların açılmasına (kredi kullanabilmek gibi) imkân sağlayacağı için, ekonomideki çıktı (üretim) miktarını arttırmak mümkün olabilecektir ki, bu, refah artışı anlamına gelmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere

¹⁴⁵ James Alm, "The Welfare Cost of the Underground Economy", **Economic Inquiry**, Vol: 23, 1985, s.243-263.

¹⁴⁶ Sadık Kubaş, **Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, Tesay Yayınları, Yayın no: 9, 1995, s. 24.

maruz kalmakta refah kaybı yaratır.

Her ne kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla belli kesimlerin gelir temin edebilmelerine olanak sağladığı için sosyal huzuru ve ekonomik düzenin devamını sağlayan bir emniyet supabı olarak görülerek savunulsa da, kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de refah kaybı yaratır.

Piyasa ekonomisi, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yokken dahi adil gelir dağılımını sağlayamazken kayıt dışı ekonominin varlığı halinde, aynı nitelikteki ve miktardaki faktörün üretim sürecine girmesi sonunda elde edilen gelirlerin birbirinden farklı olması, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların aleyhine bir durum yaratır.

Dolayısıyla, kayıtlı ekonomide faaliyette bulunup sosyal sigorta sistemine dahil olanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut refahlarının ölçümünde, sosyal sigorta hizmetlerinden elde ettikleri faydanın değeri ücret ve ücret benzeri diğer menfaatlerin toplamına ilave edilmelidir. Buna karşın kayıt dışı ekonomide çalışanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut refahlarının ölçümünde sadece ücret ve diğer şekillerde sağlanan menfaatler dikkate alınır. Bu durumda, kayıt dışı ekonominin genişlemesi çalışan durumunda olanların refah seviyelerinin düşmesine neden olur.

Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar devletin vergi-transfer mekanizması, başka bir deyişle, bütçe uygulamalarıyla ekonomide geliri yeniden dağıtma mekanizmasının dışında kalırlar. Böylece devlet, geliri yeniden dağıtma mekanizmasını kullanarak ekonomide gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikleri giderme yahut düzeltme konusundaki etkisini yitirir. Dolayısıyla, devletin söz konusu çabası sadece kayıtlı ekonomide bulunanlar arasında geçerli olur. Bu durum da yine, ekonomide refah kaybı yaratır. Oysa gelirin, kayıtlı ekonomide bulunanlara göre daha yüksek kazanç elde eden dolayısıyla gelirin son biriminin marjinal faydasının düşük olduğu kayıt dışı ekonomi katılımcılarından, görece olarak daha düşük gelir elde eden kayıtlı ekonomi katılımcılarına, doğru gerçekleştirilecek bir yeniden dağılımı ekonomideki toplam refahın artmasını sağlayabilir. Terside geçerlidir.

Ayrıca, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların vergi ödemedikleri halde

devletin sunduğu hizmetlerden (okul, yol, su, elektrik, kanalizasyon, park gibi) faydalanmaları başka deyişle söz konusu hizmetlere ilave talep oluşturmaları¹⁴⁷ da, gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olan bir başka durumdur.

1.3.1.2. Mali Sonuçlar

Vergi kaçakçılığının, diğer bir kaçakçılığa sebep olmasının bir sonucu da vergi yapısının değişmesine neden olmasıdır. Devlet, gelirini arttırmak amacıyla vergi oranlarında yapacağı yükselme, kaçakçılığı daha cazip hale getireceğinden yeni vergi gizlemelerine neden olacaktır. Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik ve vergi tabanını aşındırarak vergi tahsilâtında bir azalışa, dolayısıyla daha büyük bütçe açıklarına ve hem doğrudan vergilerde hem de dolaylı vergilerde daha büyük bir artışa neden olabilir. Bu durum ise sonuçta artan vergileme-sürekli büyüyen kayıt dışı ekonomi şeklinde bir kısır döngü yaratabilir.¹⁴⁸

Kayıt dışılığın en önemli nedenlerinden birisinin de yüksek vergi oranları olduğu düşünülürse, kayıtlı kesimin vergi yükünün arttırılması, bu kesim, aleyhine olan adaletsizliği daha da arttırmaktadır.¹⁴⁹ Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur. Kayıt dışı ekonomi içinde gerçekleştirilen faaliyetlerden vergisiz kazanç elde edilirken kayıtlı ekonomide kazanç üzerinden vergi ödenmesi, bununla beraber kayıt dışı ekonomide bulunanların kayıtlı ekonomidekilerle beraber devletin sunduğu hizmetlere talepte bulunması ve bu durumda gelirlerin kamu harcamalarını karşılayamaması halinde kayıtlı ekonomidekilerin vergi yüklerinin arttırılması ile kayıt dışı ekonomide bulunanların devletin vergi-transfer harcamaları mekanizmasının dışında kalmaları gelirin adil dağılımı konusunda problem doğurmaktadır.¹⁵⁰

Vergi kayıpları ve bunların sebep olduğu bütçe açıkları, kayıt dışılığın en önemli mali sonucudur. Kamu yönetiminin yerine getirmek zorunda olduğu savunma ve iç güvenlik ile adalet, eğitim, sağlık ve altyapı gibi pek çok hizmet, kamu

¹⁴⁷ Gülay Yılmaz, "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı". **M.Ü, İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 1994. cilt X. sayı: 1,2. s.277-291.

¹⁴⁸ Çetintaş ve Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", s. 20

¹⁴⁹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.7.

¹⁵⁰ Yılmaz, "Yer Altı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s.98.

harcamalarının aşığı çekilmesini güçleştirmektedir. Kamunun asli gelir kaynağı olan vergiler yeterince toplanamayınca da büyüyen açıkları sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu da kamusal hizmetlerin zamanında ve etkin olarak gerçekleştirilmesi zorlaşmaktadır. Bu da yaşam kalitesinde ve refah düzeyinde düşme anlamına gelmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, vergi sistemini ve vergi idaresini olumsuz etkilemekte idarenin vergi toplama kabiliyetini ve etkinliğini azaltmaktadır. Ayrıca, vergi tabanının aşınmasına ve kaynakların gözlem ve kontrol dışına çıkmasına yol açmaktadır. Vergide adalet ve eşitlik ilkesi, vergisini düzenli ödeyen kayıtlı kesim aleyhine bozulmakta, idare ile mükellefler arasında kopukluk başlamakta ve vergi zihniyetinin oluşması güçleşmektedir.¹⁵¹

1.3.1.2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar

Kayıt dışı ekonomi, bir takım ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışında gerçekleşmesiyle oluştuğı için, devletin bazı faaliyetleri izleyememesi sebebiyle, ekonomiye ilişkin başta GSMH olmak üzere, bazı resmi verilerin gerçeğı yansıtmaktan uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler (enflasyon, işsizlik, büyüme oranları ve milli gelir) gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir. Ekonomik verilerin, milli istatistik içinde gerçeğı yansıtmaması refahı olumsuz yönde etkilemekte ve birçok gösterge milli istatistiklere girmediğı için ekonominin durumu hakkında yanlış bilgi vermekte ve bu verilere göre uygulanacak iktisadi ve mali politikalardan beklenen sonuçlar gerçekleşmemektedir.¹⁵²

Resmi istatistiklerde meydana gelen bu bozulmalar, kamu kesimi ile ilgili bir takım büyüklüklerin de gerçekte olduğundan çok daha farklı algılanmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin zarar verdiği kamu maliyesine ilişkin göstergeler arasında;

- Vergi yükü,

¹⁵¹ “Kayıt Dışı Ekonomi”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (04.02.2007)

¹⁵² “Yoksulluk”, www.baskent.edu.tr/~guryayk/finpazcuma1.doc (23.06.2007)

- Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü,
- Vergi kapasitesi,
- Vergi esneklikleri, sayılabilir.

1.3.1.2.2. Kamu Maliyesine İlişkin Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar

a. Vergi Yüğü: Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak, kayıtlı (resmi) GSMH gerçekte olduğundan daha küçük tahmin edildiği için, vergi hâsılatının resmi GSMH'ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü rakamları da yanıltıcı olur.

Ekonomideki vergi yükünün gerçekte hangi oranda olduğunu tespit etmek için, vergi hâsılatının kayıtlı ve kayıt dışı GSMH toplamına bölünmesi gerekmektedir.

Vergi hâsılatının kayıtlı GSMH' ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü, ekonomideki toplam vergi yükü olmayıp, kayıtlı ekonomi üzerindeki vergi yükünü göstermektedir.

Resmi GSMH' dan hareketle hesaplanan vergi yükü ile kayıtlı ve kayıt dışı toplam GSMH' ya oranla hesaplanan vergi yükü arasındaki fark, bir bakıma, vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir.

Verginin bireyler üzerindeki olumsuz bir etkisi de vergi kanunları çerçevesinde vergi yükünün eşitsiz dağılımıdır. Yatay eşitliliğin sağlanamaması ve kanunlarda boşlukların bulunması bu olumsuzlukları ortaya çıkarır.¹⁵³

Resmi raporlarda, sadece kayıtlı GSMH'ya bölünerek elde edilen vergi yükü rakamlarının, yani gerçekte olduğundan daha yüksek oranların yayınlanması, toplumda genel olarak vergi yükünün yüksek olarak algılanması sonucunu doğurur. Bu durum, toplumdaki bireylerin vergiye uyumunu olumsuz etkileyerek, vergiye karşı tepki duyulmaları sonucunu doğurup, kayıt dışı ekonominin beyan dışı ve enformel ekonomi bileşenlerini genişletebilir.

Peacock-Shaw tarafından geliştirilmiş olan yöntemde, Keynes gelir belirleme sistemi kullanılarak, vergi kaçığının bulunduğu ekonomideki gelir düzeyinin,

¹⁵³ Arsan Üren, **Vergi Yüğü Üzerine Bir İnceleme**, A.Ü.S.B.F.Yayınları, No:2641, Ankara, 1986, s.64.

kaçığının bulunmadığı ekonomidekinden daha yüksek olacağı noktasından hareket edilmiştir. Kaçakçılığın bulunduğu ekonomide kaçak gelir bireylerin kullanılabilir gelirini yükselteceğinden dolayı, çarpan katsayısına bağlı olarak, milli gelir düzeyi de yükselir. Milli gelir düzeyinin yükselmesi, fiili vergi oranına bağlı olarak gelir üzerinden ödenen vergi gelirinde de bir artışa neden olur. Kayıt dışı gelirin marjinal tüketim eğilimi arttıkça, sağlanan vergi geliri de yükselir.

Milli gelir modeli çerçevesinde yapılmaya çalışılan vergi ziyarı tahmin yönteminin bir başka yaklaşımında da vergi kaçığı nedeni ile vergiden sonraki ücret düzeyinin değişmesi ile emeğe olan talep ve buna bağlı olarak da milli gelir artışı dikkate alınmaktadır. Vergi kaçığı gerçekleştirildiğinde, ücret üzerindeki verginin yansıma paylarına bağlı olarak, kullanılabilir ücret düzeyi yükselirken, aynı anda ücretin işverene maliyeti de düşecektir. Kullanılabilir ücretin yükselmesi emek arzını arttırırken, aynı anda işverene olan ücret maliyetinin düşmesi de emek talebini yükseltir. Böylece, emek istihdamının yükselmesi sonucunda milli gelir artar ve fiili vergi oranı değişmeden, vergi geliri artabilir.

Kayıt dışı ekonominin ekonomide ne kadarlık bir vergi kaybına neden olduğu konusu tartışılırken, iki önemli aşama önümüzde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bunlardan biri bizzat kayıt dışı ekonominin tahmin ve ölçümünde karşılaşılan güçlüklerdir. Çeşitli yöntemler kullanılarak ülkemiz ekonomisi için girişilmiş olan çeşitli tahmin çalışmalarının sonuçları birbirinden izahı mümkün olmayan bir boyutta farklı çıkmaktadır. Bunun da ötesinde çoğu çalışmada, aynı temel yıl ve aynı yöntemin kullanılmış olmasına karşın, birbirini izleyen yıllarda çok büyük dalgalanmaların görülmesi de bu konudaki tereddütleri ortaya koymaktadır.

Kayıt dışı ekonominin boyutları, yeraltı ekonomisini de kapsayacak biçimde genişletildiğinde, bu alanın ölçümündeki aşırı zorluklar ve hatta olanaksızlıklara bağlı olarak, sonuçların geçerliliği daha da zayıflamaktadır. Kayıt dışı alanların büyümesi, toplam vergi tabanını daralttığı halde, kayıt içi alanın vergi tabanını genişletmektedir. Dolayısı ile, kayıt dışı alanların temizlenmesi, dolaysız vergiler açısından ekonominin toplam vergi tabanını genişletirken, aynı anda, önceki kayıt içi alanın vergi tabanını daraltır. Vergi oranlarının değiştirilmediği koşulda, sağlanacak ek dolaysız vergi geliri, vergi alanındaki net artışa bağlı olacaktır. Açıktır ki, söz

konusu vergi taban kaymaları esnasında oluşacak sektörler arası verimlilik farkları da önemli bir öğedir.

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli ve önemli bir ölçüde yükselmesi şeklinde kendini gösteren enflasyonun vergi gelirlerini artırma yanında, gelir dağılımındaki bozucu etkisinin varlığı da kuşkusuzdur. Başta Milton Friedman olmak üzere, birçok iktisatçının gizli bir vergileme yöntemi olarak gördüğü enflasyon, devlete gelir sağlama aracı olarak maliye politikalarında yer almakla birlikte, aynı zamanda bir vergi yükü dağılımı aracı işlevini görmektedir. Vergi yükü, enflasyon dönemlerinde düşük ve orta gelir grupları üzerinde daha yoğunluk kazanmakta ve onları olumsuz yönde etkilemektedir. Zira, enflasyon nedeniyle düşük ve orta gelirli grupların nominal gelirleri daha üst seviyedeki dilimlere girmekte, böylece bu grupların reel gelirlerinde artış olmayıp aksine azaldığı halde, nominal artış nedeniyle cari gelir seviyesindeki toplam vergi oranları artmakta ve sonuçta, vergi yükleri daha da ağırlaşmaktadır. Nitekim, Türkiye’de yıllardır yaşanan enflasyonun yarattığı olumsuzluk nedeniyle, vergi yükünün düşük gelir grupları üzerinde kaldığı yadsınmaz bir gerçektir.

Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi durumunda, gelirleri bu fiyatlardan daha düşük bir hızla artan düşük gelirli grupların reel gelirlerinin azalmasına mukabil, enflasyona göre kendilerini çeşitli araçlarla donatan yüksek gelir grupları enflasyondan menfi değil hatta müspet yönde etkilenmekte, dolayısıyla reel olarak kazançlı çıkabilmektedirler. Fert başına milli gelirin aynı dönem içinde değişmediği varsayılırsa, enflasyon, gelirleri fiyatlardaki artıştan daha yavaş artarlardan daha hızlı artarlara doğru gelir aktarmaktadır.

Enflasyon, mal piyasasında, sadece parasal satın alma gücünü reel satın alma gücüne dönüştüren bir faktör olarak değil; eş zamanlı olarak faktör piyasasında da, faktör fiyatlarını ve özellikle faiz haddini etkileyerek, bireyler arası servet kaymalarına ve gelirin değişik dönemlerde yeniden dağılımına da yol açar.

Türkiye’de gelir vergilerinin tahsilat sistemi yatay ve dikey adaletin sağlanmasına imkân vermemektedir. Vergileri kaynaktan kesilen ücretliler, enflasyonun yarattığı şişkinlik dolayısıyla yasalarla öngörülenden daha ağır vergi yüküne maruz kalırken, gelirini bir sene sonra beyan edip vergisini üç taksitte ödeyen

beyannameli mükellefler ise, enflasyonun yarattığı erozyon nedeniyle, yasalarla öngörülenden daha az vergi yüküne maruz kalmaktadırlar.

Bunun yayında, enflasyon ortamında, farklı yükümlülerin farklı zamanlarda vergilerini ödemeleri, vergi eşitsizliği doğurmaktadır. Yâni enflasyonist aşamada gelirler, aynı oranda vergilendirilse bile, ödeme zamanlarının farklı oluşundan kaynaklanan tahsilat gecikmesi, değişik gelir unsurlarına reel olarak farklı vergisel yük getirmektedir.¹⁵⁴

b. Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü: Vergi yükü rakamlarında görülen yanılısamanın benzeri, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü konusundaki değerlendirmelerde de görülmektedir. Kamu harcamalarının resmi (kayıtlı) GSMH' ya bölünmesiyle bulunan bu büyüklük, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak gerçekte olduğundan daha yüksek algılanmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi diğer taraftan, ülkenin belli bir dönemdeki vergi kapasitesinin de olduğundan daha düşük algılanmasına ve vergi gayreti ile ilgili yanlış değerlendirmeler yapılmasına da sebep olduğu gibi vergi esnekliklerinin de doğru hesaplanamamasına ve vergi sistemi veya belli bir verginin konjonktürel esnekliği ile ilgili değerlendirmelerde de hata yapılmasına sebep olmaktadır.

c. Vergi Kapasitesi: Bir ülkede vergi kapasitesinin durumu ile ilgili yapılacak tespit ve değerlendirme o ülkedeki vergi gayretinin dolayısıyla mükellefin vergiye uyumu ile vergi idaresinin vergiyi uygulama gücünün belirlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple, vergi politikalarının şekillendirilmesinde de oldukça önemlidir.

Ülkenin vergi kapasitesi kayıtlı GSMH esas alınarak öngörüldüğü için, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi genişledikçe, vergi kapasitesinin gerçekte olduğundan daha düşük olduğu düşünülür ve buna bağlı olarak elde edilen vergi hâsılatın büyüklüğüne dayanılarak vergi gayretinin ve mükellefin vergiye uyumunun da gerçekte olduğundan daha yüksek olduğu düşünülür. Kayıt dışı ekonominin hacmi ile ilgilenilmedikçe de bu yanılısama sürer gider.

¹⁵⁴ Mehmet E. Palamut, "Adaletli Gelir Dağılımının Sosyal Refah Üzerindeki Olumlu Rolü", **Demirtaş Sanayiciler Derneği Dergisi**, Yayın No:3, 10.05.2002, s. 20.

d. Vergi Esneklikleri: Vergi esnekliği, belli bir vergi veya tüm vergi sisteminin sağladığı vergi hâsılatının, milli gelirdeki değişikliklere karşı duyarlı olması, milli gelir artarken artıp, azalırken azalmasıdır. Vergi esnekliğinin derecesi, vergilerin konjonktürel esnekliğinin göstergesi olup, milli gelirdeki dalgalanmalar karşısında bu dalgalanmaların ortadan kaldırılıp, istikrarın sağlanması için etkili olup olmadığını göstermektedir. Eğer bir vergi ya da vergi sistemi dolayısıyla elde edilen hâsılat, milli gelir artarken artıyor, azalırken de azalıyorsa vergi esnekliğinden bahsedilir ve vergi esnekliği; vergide meydana gelen değişikliğin milli gelirden meydana gelen değişikliğe oranlanması ile bulunur. Bu sebeple, kayıt dışı GSMH' nin varlığı, artış ya da azalışları, resmi GSMH' nin esas alınması suretiyle hesaplanan vergi esnekliklerinin değerinin gerçek durumu göstermesini engelleyecektir.

1.3.1.3. Sosyal Sonuçlar

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Zira yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır.¹⁵⁵ Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilir. Özellikle bireyler sorunlarını rüşvet suistimal yoluyla ya da yasa dışı örgütler yoluyla giderebilirler. Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı, diğer bir deyişle ekonomik anarşı yaratır, moral değerleri bozar.¹⁵⁶ Ahlaki değerler üzerinde ortaya çıkan bu yozlaşma, kıblen devlere ve tonluma karşı suç işleme yöneltir.¹⁵⁷

Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilirler. Özellikle, bireyler sorunlarını rüşvet, suiistimal yoluyla veya 'mafya' olarak bilinen yasa dışı örgütler yoluyla çözme yoluna gidebilirler.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Sakıp Şeker, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 25, Ocak 1995, s. 87.

¹⁵⁶ Osman Altuğ, "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı", **Görüş Dergisi**, Sayı: 14, Mart 1994, s.66.

¹⁵⁷ Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler" s.147.

¹⁵⁸ "Yoksulluk", www..edu.tr/~gurayk/finpazpazartesil.doc (19.06.2007)

Kayıtlı faaliyette bulunanlar, yaygın kayıt dışılığı gördükçe devlet otoritesine olan güvenlerini kaybetmekte, kayıt dışı faaliyette bulunanlar da, kayıt dışılığın doğası gereği ilişkilerini yasal düzenlemeler ve genel ve açık kurallar dışında yürütmektedir. Bütün bunlar, hukuk ve adalet sisteminin etkinliğinin kaybolması, yeraltı ilişkilerinin buradan doğacak boşluğu doldurması ve toplumda suç ve suçlu sayısının artması anlamına gelmekte, sosyal acıdan sakıncalar yaratabilmektedir.¹⁵⁹

Kayıtdışı ekonominin ekonomik ve mali sistemde yol açtığı olumsuzlular yanında, sosyal hayatta da olumsuz etkileri söz konusudur.

Kayıtdışılığın boyutlarının, özellikle yasadışı-kayıtdışı faaliyetlerin genişlemesi toplumun moral ve ahlaki değerlerinin bozulmasına ve anti-sosyal davranışların yayılmasına sebep olmaktadır. Yasadışı faaliyetler, toplumun zararlı ve ahlakdışı olarak gördüğü, kötü olarak nitelendirdiği fuhuş ve kumar ile çeşitli kaçakçılık ve uyuşturucu satışı ve kullanımı gibi faaliyetlerdir.¹⁶⁰

Bu tür faaliyetler anlamındaki kayıtdışılığın toplumda yaygınlaşması ve vergi kaçırmanın adeta kanıksanması toplumun yapısının bozulmasına ve sağlıksız nesillerin ortaya çıkmasına yol açar. Sonuçta toplum, telafisi mümkün olmayan sosyal maliyetlere katlanmak zorunda kalır. “Bu durum hükümetin gelir kaybına uğramasından öte anlamlar taşımaktadır. Yurttaşlık ahlakında bir çöküş ve kayıtdışı ekonominin öteki yönleridir. Kayıtdışı faaliyette bulunanların geniş bir kesim oluşturması, idare edenler ile edilenler arasında bir kopukluk yaratır ve güvensizlik ortamı oluşturur. Kayıtlı faaliyette bulunanlar, yaygın kayıtdışılığı gördükçe devlet otoritesine olan güvenlerini kaybederler. Kayıtdışı faaliyetlerde bulunanlar da, kayıt dışılığın tabiatı gereği ilişkilerini yasal düzenlemeler ve genel ve açık kurallar dışında yürütürler. Sorunlarını da bazen yasadışı yollarla çözüme yoluna giderler. Rüşvet ve suiistimal yaygınlaşır ve “mafya” olarak tabir edilen yasadışı örgütler oluşabilir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler çoğu zaman çevre ile ilgili düzenlemelere uyulmadan gerçekleştirildiğinden. kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden dolayı doğal kaynakların tahribi ve sürdürülebilir kalkınma amacının gerçekleştirilememesi söz konusu olmaktadır. Gecekondu ve kaçak yapılaşma da çarpık şehirleşme sorununun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kayıtdışı üretimler, belgesiz ve kayıtsız

¹⁵⁹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.8.

¹⁶⁰ “ Kayıt Dışı Ekonomi”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (04.02.2007)

üretilmeleri sebebiyle standart dışı ve garantisiz olduğundan, söz konusu ürünleri tüketen tüketici kesimin de kayıtdışıliktan dolayı mağdur olması ve kayıtlı sektör tüketicilerini korumaya yönelik yasalardan ve satış sonrası hizmetlerden yararlanamaması söz konusudur. Güvenlikten de yoksun olan kayıtdışı sektörün ürünleri, bazen hayati tehlike bile yaratabilir. Özellikle gıda ve sağlık sektörlerindeki kayıtdışılik tüketiciler açısından risklidir. Ruhsatsız ve standartlara uyulmadan üretilen gıda maddeleri ile ilaçlar, temizlik ve kozmetik ürünleri ve ruhsatsız muayenehaneler ile buralarda diplomasız kişilerce verilen sağlık hizmetleri tüketiciler açısından riskli kayıtdışı faaliyetlere örnektir. Kayıtdışı ekonomiye, ekonomik ve sosyal sistemlerin işleyişi üzerindeki etkileri ve bu sistemlerin geleceğinde oynayacağı rol açısından da önem verilmektedir. Bu konuda Handy, geliştirdiği modelinde gelecekle ilgili olarak, küçük işlerin ve kendi işinde çalışmanın, part time işlerin ve kendi ihtiyacını kendi karşılamının (do-it yourself), sonuçta kayıtdışıliğin yaygın olduğu bir ekonomik yapı öngörmektedir. Gersuny de, hane halkı üretimi ve imece şeklindeki üretim yapısından, büyük değişimle (great transformation) geçilen düzenli endüstriyel üretim safhasından sonra, tekrar hane halkı üretiminin (household production) yaygın olduğu sisteme dönüleceğini ileri sürmektedir.¹⁶¹

1.3.1.4. Çalışma Hayatına Yönelik Sonuçlar

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olması ile birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsanamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmeti etkin olarak yerine getirememektedir. Genelde vergi, fon, prim gibi yükler olmadan yaratılan bu kayıt dışı istihdam da primler ödenmediği için sosyal güvenlik sisteminin finansmanı sorun olmaktadır¹⁶². Kayıt dışı ekonomi söz konusu kuruluşlarda aktüel dengelerini bozar ve açıkların bütçeden karşılanması, kamu hizmetlerine daha az kaynak ayırmak ve devletin borçlanması gibi, iktisadi istikrarı

¹⁶¹ “Kayıt Dışı Ekonomi”, <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (04.02.2007)

¹⁶² Kırkulak, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, s. 158.

bozucu etkiler yaratır.¹⁶³ Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar, sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin vergi gelirlerini azaltarak, düşük gelir gruplarına devletçe sağlanan sosyal transferleri sınırlandırabilir. Azalan sosyal transferler, düşük gelirli grupların yaşam şartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzluklara neden olabilir.¹⁶⁴

Kayıtdışı istihdam, her şeyden önce sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini bozmaktadır. Kayıtdışı istihdam demek, çalışanların gerekli vasıflara sahip olmaması ve asgari yaş haddi, asgari ücret fazla mesai ve işyeri standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmaması, gerekli sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi demektir. Böyle olunca, çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsanamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedirler.

Kayıt dışı ekonomide iş kesitlere ayrılmakta, işletmeler küçülürken işçi sayısı azalmakta, sendikalaşma gereksinimi ortadan kalkmakta ve işçilerin daralan iş sahalarında iş bulma imkânlarının sınırlılığı pazarlık güçlerini kırmaktadır.¹⁶⁵

Kayıt dışı istihdamın bir diğer yönü de, kayıt dışı çalışanların sendikal haklardan yoksun olmasıdır. Çeşitli gerekçelerle kayıt dışı çalışma durumunda olanlar, sendikasız ve sosyal güvenlik kapsamı dışında olma, çalıştıkları iş yerinin ruhsatsız olması gibi nedenlerle, sağlıksız ortamlarda, iş yeri ve iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korunmasız, istismara açık ve sigortasız olarak çalışma zorunda kalmaktadır.¹⁶⁶ Bu da iş hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve çalışma ilişkilerinin ve iş gücü piyasalarının işleyişinin bozulmasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kadın ve çocuk işçilere de talep olduğundan, bu kesimin de zor şartlarda çalışması söz konusu olmaktadır.¹⁶⁷

Kayıt dışı istihdam edilen işçiler açısından başlıca gerekçe, kayıtlı faaliyette

¹⁶³ Esfender Korkmaz, “Kayıt Dışı İstihdam”, 2003, <http://www.tisk.org.tr/isvederg/sub2001/esfesde.htm> (16.11.2006)

¹⁶⁴ Çetintaş ve Vergil, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”, s.20.

¹⁶⁵ Akbulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s.28.

¹⁶⁶ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s.9.

¹⁶⁷ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), s. 9.

bulunma imkanlarının sınırlı olmasıdır. Çalışanların büyük bir bölümü iş tercih edecek konumda değildir. Yoğun işsizlik ortamında, çalışma koşulları ne denli kötü de olsa, bulabileceği bir işte çalışmak zorundadır.

Kurallara dayalı ekonomik yapının egemen kılınması ve geliştirilmiş olan kuralların kurumlar tarafından özenle uygulanması yerine, özellikle sermaye kesiminin temsilcileri, işgücü piyasalarıyla ilgili kurum ve kurallara karşı çıkmayı alışkanlık haline getirmekte ve bu duruma "ekonominin iç dinamiği" gibi gerekçelerle haklılık kazandırmaya dönük çabalarını yoğunlaştırmaktadır.

İstihdam üzerindeki vergi yükü boyutlarının taşınmaz noktaya geldiği ve kayıtlı işletmeler açısından haksız rekabete yol açtığı söylenebilmektedir. Nitekim işveren kesimi, sosyal güvenlik primlerinin ve diğer istihdamla ilgili kesintilerin yüksekliğinin, özellikle işçi sayısına bağlı olarak işletmelere getirilen yükümlülüklerin kayıtdışı istihdamı büyüttüğünü söylemektedir. Aynı biçimde, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelerin küresel rekabet şartlarında işletmelerin esneklik ihtiyacına cevap verememesi ve giderek yaygınlaşmakta olan standart dışı istihdam türlerini kapsamasının kayıtdışı istihdamda rol oynadığı da ileri sürülmektedir.

1.3.1.5. Refah Kaybı

Kaynaklardan bir kısmının vergi ve benzeri yükümlülüklerin yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomiye kayması ekonomideki kaynak dağılımını olduğu kadar gelir dağılımını da etkileyerek refah kaybı yaratmaktadır.

Bir ülkenin genel refah düzeyini gösteren başlıca gösterge, o ülkenin kişi başına düşen milli geliridir. İşte, kayıtdışılık demek ülkede gerçekleştirilen üretimlerin ve elde edilen gelirlerin, yapılan tüketim ve yatırım miktarlarının tamamen kapsanamaması ve kaynakların çeşitli kesimler ile sektörler arasında nasıl dağıldığının doğru belirlenememesi demektir. Böyle bir durumda, milli gelir rakamları eksik ifade edilmiş olacak ve ülkenin refah düzeyi ile verimlilik göstergeleri olduğundan düşük görünecektir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ "Kayıt Dışı Ekonomi", <http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (04.02.2007)

1.3.1.5.1. Kaynak Dağılımının Bozulması

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamakta ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Nitekim kayıt dışı faaliyette bulunan kişi ve firmaların yasaların getirdiği yükümlülüklerin dışında kalmaları söz konusu firmalara yardım niteliği taşıırken, işsizlikten faydalanan kayıt dışı firma yahut işletmeler; sendikası ve düzensiz olarak, sosyal güvenceleri temin etmeksizin, vergisiz ve düşük ücretle işçi çalıştırıp emek yoğun teknoloji ve küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte ve dolayısıyla kayıtlı olarak faaliyette bulunan benzer firma veya işletmelere göre önemli maliyet avantajları sağlamaktadırlar. Bu durum kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıt dışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır. Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt dışı sektörüne doğru kayışı, kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazançla eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir.¹⁶⁹ Kaynakların bir kısmının kayıt dışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir.¹⁷⁰

Belli bir miktar sermayeyle, belli bir mal veya hizmetten, daha fazla miktarda üretebilmek, verimlilik artışı ile sağlanır. Emeğin verimliliğini arttırmak, başka bir takım yollar dışında, daha ileri teknolojilerin kullanımını gerektirir. Oysa kayıt dışı ekonomik faaliyetler küçük ve/veya orta ölçekli işletmelerde, düşük oranlı öz sermayeye dayalı olarak gerçekleştirildikleri için, verimliliği arttırıcı sermaye

¹⁶⁹ Alm, "The Welfare Cost of the Underground Economy", s.243-263.

¹⁷⁰ Sadık Kubaş, **Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, Tesay Yayınları, Yayın no: 9, 1995, s. 24.

mallarını satın alıp kullanmak pek mümkün olmaz. Dolayısıyla, sermayenin kayıt dışı ekonomi yerine kayıtlı ekonomide kullanılması bu tür yatırımların yapılmasına olanak sağlayacak yolların açılmasına (kredi kullanabilmek gibi) imkân sağlayacağı için, ekonomideki çıktı (üretim) miktarını arttırmak mümkün olabilecektir ki, bu, refah artışı anlamına gelmektedir.

Bir ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalmakta refah kaybı yaratır.

1.3.1.5.2. Gelir Dağılımında Adaletin Sarsılması

Kayıtdışı ekonomi, genellikle ekonomik verimliliğin düşmesine neden olmakta, yarattığı sosyal sorunların yanında vergilendirilmeyen bir alan olması sebebiyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlamamaktadır. Ayrıca, benzer mal ve hizmet üretiminde bulunan kuruluşlar arasında kayıt içi - kayıt dışı kesimde faaliyet göstermelerine bağlı olarak da etkin bir rekabet ortamının oluşmasını engelleyerek rekabetçi bir piyasa yapısının oluşmasını olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu da gelir dağılımını bozmaktadır.

Her ne kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla belli kesimlerin gelir temin edebilmelerine olanak sağladığı için sosyal huzuru ve ekonomik düzenin devamını sağlayan bir emniyet supabı olarak görülerek savunulsa da, kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de refah kaybı yaratır.

Piyasa ekonomisi, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yokken dahi adil gelir dağılımını sağlayamazken kayıt dışı ekonominin varlığı halinde, aynı nitelikteki ve miktardaki faktörün üretim sürecine girmesi sonunda elde edilen gelirlerin birbirinden farklı olması, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların aleyhine bir durum yaratır.

Dolayısıyla, kayıtlı ekonomide faaliyette bulunup sosyal sigorta sistemine dahil olanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut refahlarının ölçümünde, sosyal sigorta hizmetlerinden elde ettikleri faydanın değeri ücret ve ücret benzeri diğer menfaatlerin toplamına ilave edilmelidir. Buna karşın kayıt dışı ekonomide çalışanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut

refahlarının ölçümünde sadece ücret ve diğer şekillerde sağlanan menfaatler dikkate alınır. Bu durumda, kayıt dışı ekonominin genişlemesi çalışan durumda olanların refah seviyelerinin düşmesine neden olur.

Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar devletin vergi-transfer mekanizması, başka bir deyişle, bütçe uygulamalarıyla ekonomide geliri yeniden dağıtma mekanizmasının dışında kalırlar. Böylece devlet, geliri yeniden dağıtma mekanizmasını kullanarak ekonomide gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikleri giderme yahut düzeltme konusundaki etkisini yitirir. Dolayısıyla, devletin söz konusu çabası sadece kayıtlı ekonomide bulunanlar arasında geçerli olur. Bu durum da yine, ekonomide refah kaybı yaratır. Oysa gelirin, kayıtlı ekonomide bulunanlara göre daha yüksek kazanç elde eden dolayısıyla gelirin son biriminin marjinal faydasının düşük olduğu kayıt dışı ekonomi katılımcılarından, görece olarak daha düşük gelir elde eden kayıtlı ekonomi katılımcılarına, doğru gerçekleştirilecek bir yeniden dağılımı ekonomideki toplam refahın artmasını sağlayabilir. Tersine de geçerlidir.

Ayrıca, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların vergi ödemedikleri halde devletin sunduğu hizmetlerden (okul, yol, su, elektrik, kanalizasyon, park gibi) faydalanmaları başka deyişle söz konusu hizmetlere ilave talep oluşturmaları¹⁷¹ da, gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olan bir başka durumdur.

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Sonuçları

Kayıt dışı ekonomi bazen resmi ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu sonuçlarına örnek olarak işsizliği azaltması, tüketici üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmesi, düşük fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine katkıda bulunması gösterilebilir.¹⁷² Bunlara ek olarak kayıt dışı ekonominin katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde ve koşullarında esneklik sağlaması da gösterilebilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden ilki olarak kayıt dışı ekonomi ile GSMH seviyesi arasında gösterilen pozitif yönlü ilişki gösterilmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunun arttığı durumda GSMH seviyesinin daha yüksek olması başlıca iki sebebe dayandırılmıştır. Bunlardan ilki,

¹⁷¹ Yılmaz, "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı", s.277-291.

¹⁷² Dura, "Kayıt Dışı Ekonomi Kavranır Sebep ve Etkileri, ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri", s.7.

kayıt dışılığın arttığı dönemlerde ücret ödemelerinden vergi kesilmeyeceği için emek talebinin emek fiyatına esnekliğinin yüksek olduğu varsayımı altında, emek talebinin artacağıdır. Yani kayıt dışı ekonomi istihdamı artıracaktır. Çünkü işverenler daha düşük işçilik maliyetleriyle karşılaşacaklar, işçilerin ise reel ücretleri artacaktır, ikincisi ve daha da önemli olanı ise, GSMH kendi basma tüketim düzeyinden etkilenecek ve tüketimin artmasıyla çarpanın etkisiyle GSMH seviyesi yükselecektir.¹⁷³

Kayıt dışı ekonomi kaynak dağılımı ile gelir dağılımında iyileştirici etkiye sahip olduğu ve ekonomik büyüme ile istikrar üzerinde de olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Kayıt dışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.¹⁷⁴ Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği sağladığı görüşünün iki ayağı vardır.¹⁷⁵

Birincisi Kayıt dışı ekonominin kaynakları kayıtlı ekonomice tahmin edilmemiş bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda dağıtılması, bireysel ve toplumsal refahı arttırmaktadır. Güdümlü ekonomilerde merkezi idarenin kaynak ayırmayacağı mal ve hizmetlerin kayıt dışı ekonomice üretilerek tüketicilere sunulması, kaynakların ihtiyaçları doğrultusunda yemden dağılımını sağlar. Bu da toplumsal refahı artırır, ikincisi, düzenli bir işte çalışma imkânına sahip olmayan emeğin istihdamına olanak sağlamasıdır. Atıl faktörler kayıt dışı ekonominin üretim sürecine katılma imkânına sahip olurlar.

Bazı kişiler, ekonomik faaliyetlerini kayıt dışında tutarak daha az vergi öderler. Bu da vergiye tabi geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş meydana getirir. Bu düşüş, kullanılabilir geliri artırır. Bu durumda ekonomide kullanılmayan yani atıl kapasite varsa marjinal tüketim eğilimine de bağlı olarak tüketim mallarına talep artar, dolayısıyla yatırım mallarına olan talep seviyesi yükselir ve sonuçta yatırımların artmasıyla MG seviyesi yükselişe geçer.¹⁷⁶ Kayıt dışı ekonomide bürokratik işlemler ve gereksiz giderler olmadığından kaynaklar doğrudan mal ve hizmet üretimine kanalize olmakta, maliyetler düşmekte, işletme

¹⁷³ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s. 103.

¹⁷⁴ Akbulak ve Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler” s.27.

¹⁷⁵ Yılmaz, Yer Altı Ekonomisi ve Vergi Kaybı, s.105.

¹⁷⁶ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s. 107.

sermayesi gereksinimi azalmakta, üretim artmaktadır.¹⁷⁷ Daha bol kaynağa kavuşan firmalar faaliyet alanlarını ve istihdamı yükselttikçe hem kendileri yararlanır, hem de dışsallık etkisi ile çevresel yarar sağlar ve ekonomici canlandırabilir.¹⁷⁸

Vergi kaçakçılığı vergiye tabi geliri azaltmak suretiyle fiili vergi oranında düşüş yaratır. Bu düşüş vergi kaçırانların kullanılabilir gelirini artırır. Bu durumda ekonomide kullanılmayan, yani atıl kapasite varsa marjinal tüketim eğilimine de bağlı olarak tüketim mallarına talep artacak, dolayısıyla yatırım mallarına olan talep seviyesi yükselecek ve sonuçta yatırımların artmasıyla milli gelir seviyesi yükselecektir.

Kayıt dışı ekonomi, açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkânı sağladığı için birçok insanın geçim kaynağı olma özelliği taşır. Kayıt altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitim düzeyleri belirli bir seviyede ve ayrıca kalifiye elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise, her seviyeden insana istihdam olanağının sağlanması hem işsizliği azaltır hem de işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlar. Kayıt dışı ekonominin enformel üretim tarzı içinde (seyyar satıcılık, ev içi üretim, bahçe tarımı vb.) özellikle işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde yahut zamanlarda çok sayıda kişiye istihdam olanağı temin etmesinin gelir dağılımı bakımından da olumlu sonuçları vardır. Bu özellik itibarıyla kayıt dışı ekonomi, ekonomik ve toplumsal sistemin sigortası olarak da görülmektedir.¹⁷⁹

Kayıt dışı ekonomide vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yüklerden kurtulmanın sağladığı düşük maliyetle üretim yapma olanağı kayıtlı ekonomiye göre düşük fiyatla mal arz edebilme olanağı sağlar. Bu durum değişik etkiler doğurur; bir taraftan kayıtlı ekonomilere göre düşük fiyatla mal ve hizmet satın alabilmesi sebebiyle tüketicilerin elde ettikleri "tüketici rantı" ve vergi ile benzeri yükümlülüklerden kurtulma sebebiyle üreticilerin elde ettikleri "üretici rantı" ekonomide ilave talep yaratır. İlave talep ekonomik canlılık demektir. Diğer taraftan, düşük fiyatla mal üretebilmek ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da rekabet avantajı sağlar. Aynı zamanda düşük fiyatla mal ve hizmet arz etmenin enflasyon üzerinde de etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomi enflasyonun bireylerin satın alma

¹⁷⁷ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler" s.27.

¹⁷⁸ Önder, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme", s.22.

¹⁷⁹ Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler" s 147.

güçleri üzerindeki etkisini azaltır ve daha fazla satın alma gücü sağlar.¹⁸⁰

Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı iç ve dış borçlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye transfer edildiğinde, çoğaltan etkisi artırarak tasarrufları yatırıma dönüştürme hızını, oranını ve büyüme hızını arttırmaktadır.¹⁸¹ Kişi ve kurumlar, vergiyi oto-finansman yöntemi olarak kullanarak büyümelerini sürdürebilmektedirler. Ekonomik büyümenin öncelikli tercih edildiği bir ülkede; eğer alman vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme oranı, bu vergiler mükelleflerin elinde kalsaydı saklanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar meydana getireceği ileri sürülebilir. Aynı zamanda, kayıt dışı çalışan ekonomik birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşısındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alınrsa ekonomik büyüme ivme kazanabilir. Böyle bir durumda devletin vergi gelirlerinde azalma olmakta fakat sosyal patlamalar da engellenmekte ve buna ilave olarak ekonomiye canlılık getirilmekte resesyon ve depresyon görülmemektedir.¹⁸²

¹⁸⁰ Yılmaz, "Yer Altı Ekonomisi ve Vergi Kaybı", s. 106.

¹⁸¹ Akbulak ve Tahtakılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler", s.27.

¹⁸² Kıldış, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", s.208.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLENMESİ YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonomi ülkeden ülkeye değişiklik gösteren ve mali, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki unsurların etkisi ile ortaya çıkıp yine bu unsurların etkisi ile artan bir kavramdır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve mali gelişmelerle beslenip gelişmekle birlikte, kendi varlığı da büyüklüğü ile orantılı olarak bu alanlar üzerinde etkili olmaktadır. Ekonomik alanda; istatistiksel göstergeleri bozup, haksız rekabet yaratıp, kaynak kullanımında etkinliği bozarak, sosyal alanda; vergi yükü ve gelir dağılımında adaleti bozup sosyal adaleti sarsarak, hukuki alanda hukuk devletine zarar vererek, mali alanda ise vergi kaybı yaratarak önemli olumsuzluklara sebep olmaktadır.

Kayıt dışının yol açtığı olumsuzluklarla ilgili araştırmalarda vergi kaybının büyüklüğünün ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacminin hangi boyutta olduğu konusunda merak uyandırmıştır. Kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak ilk defa 1958 yılında Philliph Çağan tarafından "sabit oran yöntemi" veya "emisyon yöntemi" denilen yöntem geliştirilmiş ve Amerika'daki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın yayınlanmasıyla kayıt dışı ekonomi kavramı iktisat literatüründe ilk defa kullanılmaya başlamıştır.

Kayıt dışı ekonominin hacmini ortaya koyabilmek için 1958 yılından günümüze, çok yöntem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Geliştirilen yöntemlerden hiçbiri kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek bakımından mükemmel olamamıştır. Çünkü her biri bilinenden hareketle bilinmeyi tahmin etmeye çalışmaktadır. Yapılan araştırmalarda kayıt dışı ekonominin, bir taraftan birbirleri arasında içsel ilişkinin de bulunduğu değişik türden faaliyetleri bünyesinde bulunduruyor olması ve gizli doğası hacminin tahmin edilmesinde güçlük oluşturmaktadır.

Günümüze kadar geliştirilen yöntemler, doğrudan ve dolaylı ölçüm yöntemleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

2.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemler, ulusal düzeydeki anket verilerine dayalı olarak, kayıt dışı ekonominin tamamının veya alt sektörlerinin belli bir zamandaki büyüklüğünü tahmin etmeye yöneliktirler. Mikro ekonomik veriler dayalı olduklarından dolayı "mikro ölçümler" olarak adlandırıldıkları da olmuştur. Söz konusu yöntemler genellikle kayıt dışı ekonomide, üretici ve/veya tüketici olarak faaliyette bulunma olasılığı olan bireylerle kurulan ilişkiler veya gözlemlere bazen de yapılan denetimlere dayalıdır. Doğrudan yöntemlere örnek olarak; hane halkı anketleri, vergi uyum çalışmaları, vergi denetim çalışmaları ve mikro ekonomik sektörel çalışmalar verilebilir.¹

2.1.1. Anket Yöntemi

Anket yöntemi güvenilir veri sağlamak için kullanılan yöntemlerden biridir. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinilebilmesini sağlayan bir araştırma yöntemidir. Bu sayede kayıt dışı ekonominin yasadışı faaliyetler dışındaki kısmının hacmini tahmin etmek mümkün olabilmektedir. Bu çalışma yapılırken hangi tür faaliyetlerin kayıt dışı ekonomide yer aldığı ve bu faaliyetlerden hangilerinin daha önemli olduğu, kayıt dışı ekonomideki satıcıların özellikleri (işsiz, emekli, esnaf, düzenli bir işte sürekli çalışan gibi), kayıt dışı ekonomiden alışveriş yapanların özellikleri (gelir, ırk, yaş, çocuk sayısı, gibi) hakkında veri toplamak mümkündür. Bu yöntemle kayıt dışı çalışanlarla ilgili tespitler yapılarak geleceğe dayalı tahmin yapmakta mümkündür. Bununla beraber bu yöntem, hane halkı düzeyindeki gelir ve harcama arasındaki zıtlıktan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin hacminin ölçülmesi için gerekli olan hane halkı gelir ve harcama verilerinin de elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Anket yöntemi ayrıntılı bilgi elde edilmesini sağlayan yöntem olmakla beraber, bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Bu olumsuzluklar şöyle sıralanabilir;

1. Verileri elde etmek güçtür, aynı zamanda da maliyetlidir,
2. Anket çalışmaları çoğu kez belli periyotlarla tekrar edilmediği için veriler karşılaştırma yapmaya ve belli bir seyir tespit etmeye olanak vermez,

¹ Reuter, "Labour Factors and Crime Risk Factors, s. 10.

3. Yapılan ankette örnekleme tabanı ile ilgili olarak seçilecek tabanın geniş ya da belli bir bölge veya grup ile sınırlandırılması sorunu vardır. Tabanın dar olması durumunda elde edilen sonuçların genelleştirilmesi sorunu, geniş olması durumunda da nüfus içindeki belli grupların diğerlerine göre daha fazla temsil edilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır.

4. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar faaliyetleri ile ilgili konuşmak istemezler. Bununla beraber kayıt dışı ekonomiden (ki burada vergi idaresinin bilgisi dışında olan faaliyetler ile genellikle seyyar satıcılık kastedilmektedir) alış-veriş yapanlar alışveriş hakkında konuşmak isterler. Bu sebepte bilgi temin etmek bakımından anketi mal ve hizmet satın alanlara uygulamak daha kolaydır. Bu özellik, satıcılar hakkında ayrıntılı bilgi sağlama konusunda yöntemi başarısız kılmaktadır.

Sayılan güçlüklerine rağmen yöntem bugüne kadar çok sayıdaki araştırmacı tarafından ve değişik anlayışlara dayalı olarak kayıt dışı ekonominin hacim tahminine yönelik gerekli verilerin elde edilmesi amacıyla kullanılmıştır, Literatürde yer alan üç ayrı anlayış anket yöntemini araç olarak kullanmıştır. Bunlar;

1. Kayıt dışı ekonominin hacmini hane halkının kayıt dışı ekonomideki satıcıdan yaptıkları alışverişin değerini ölçmek suretiyle tespit etme anlayışında

2. Gizli istihdamla ilgili tespitler yaparak bu tes
anlayışında ve

3. Hane halkı düzeyinde gelir ve harcama arasındaki zıtlıktan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin hacmini tahmine yönelik anlayışta.

2.1.2. Karma Yöntem

Amerika'da kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek amacıyla İRS tarafından uygulanmış bir yöntemdir. Amerika'da GSMH tahmini, gelir vergisi beyannamelerinde beyan edilen gelirden hareketle yapıldığı için, gelir vergisi beyannamelerine yansımayan başka deyişle beyan dışı gelir toplamının kayıt dışı ekonominin hacmine eşit olacağı kabul edilmiştir. Yöntemde beyan dışı gelirin; beyannamelerde beyan edilmeyen yasal kaynaklı gelir, yasadışı kaynaklı beyan dışı

² Andrew Dilnot ve C.N. Morris, "What do We Know About the Black Economy in the United Kingdom?", **The Underground Economy in the U.S and Abroad**, (Ed.) Vito Tanzi, Massachusetts: Lexington Boks, 1982, s.169.

gelir ve kayıt dışı üretim sonucunda beyan dışı kalmış gelirlere ibaret olduğu kabul edilmiş ve bu bileşenlerden her birinin hacminin tespitinde farklı yöntemler uygulanmıştır. Farklı yöntemlerin aynı anda kullanımı yöntemin "karma yöntem" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.

Karma yöntem içinde toplam beyan dışı gelirin hacmini tahmin etmeye yönelik uygulanan yöntemler; karşılaştırma yöntemi, denetim ve anket yöntemidir.

Beyan dışı yasal kaynaklı gelirin tespiti için uygulanan denetim ve karşılaştırma yöntemidir. Bu yöntem, bir taraftan beyannameler üzerinde denetim elemanlarının yaptığı yoğun denetimler sonucu tespit edilen gelir miktarı ile mükelleflerce beyan edilen gelir miktarının karşılaştırılması, diğer taraftan da vergi beyannamelerinde belirtilmiş sosyal güvenlik kayıtlarıyla sosyal güvenlik kurumundaki kayıtların karşılaştırılması ve aradaki farkın analiz edilmesi şeklinde uygulanmıştır. Burada iki can alıcı varsayım yapılmıştır. Bunlardan birincisi, yasal kaynaklı beyan dışı gelirin doğru miktarının örnek olarak seçilmiş beyannamelerin yoğun denetimi ile ortaya çıkarılabileceği, ikincisi ise denetçilerin vergi beyannameleri üzerinden beyan dışı gelirin yakalanmasında başarılı olduklarıdır. Beyan dışı yasal olmayan gelirlerin hacmi, yasadışı mal ve hizmetlerin tüketim ve satış tahminlerine dayalı olarak tahmin edilmiştir. Yasadışı mal ve hizmetlerin tüketim ve satışı ile ilgili bilgiler adalet istatistiklerinden elde edilmiştir. Bu bileşenle ilgili tahminlerin yapılması sırasında da yine pek çok ayrıntılı varsayım yapılmıştır.

Seyyar satıcıların (başka deyişle kayıt dışı mal arz edenlerin) sebep oldukları beyan dışı gelirin hacmi ise anket çalışmaları sonunda elde edilen bilgilere dayalı olarak tahmin edilmiştir. Bu bileşenle ilgili tahmin yapılmasında, kayıt dışı üretim yapan veya mal satanların anket yapan kişilere gerçek gelirlerini tamamen beyan ettikleri varsayılmıştır.

2.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemler, kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek bakımından makro ekonomik göstergeleri kullandıkları için "makro ölçümler" olarak da isimlendirilmişlerdir. Makro ölçümler, belli bir ülkede belli zaman süresi içinde belli ekonomik göstergelerin seyrinden hareketle kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin ederler. Makro göstergelerden hareket ettikleri için dolaylı olduğu kabul edilen çok

sayıda yöntem geliştirilmiştir. Her yöntemin esas aldığı ve izlediği göstergeler birbirinden farklı olmuştur. Bazen GSMH'nın değişik yönlü hesaplamaları, bazen istihdam ve nüfus rakamları bazen de parasal değişkenler (faiz, vadeli mevduat, vadesiz mevduat, nakit gibi) esas alınmıştır. Mikro yöntemlerde olduğu gibi her yöntemin kayıt dışı ekonomi adı altında tahmine dahil ettiği unsurlar birbirlerinden farklı olmuştur. Her yöntemin bu kavrama hangi unsurları dahil ettiği, yöntemi geliştiren kişinin kayıt dışı ekonomiyi nasıl tanımladığına bakarak görülebilmektedir. Dolaylı yöntemler; karşılaştırma yöntemi, parasalcı yaklaşımlar, istihdam yaklaşımı ve üretim girdilerini esas alan yaklaşım olmak üzere dört başlıkta toplanabilir.

2.2.1. Gelir ve Harcama Arasındaki Uyumsuzluk

Bu yöntem gelir ve harcamaların karşılaştırılması esasına dayalıdır. Karşılaştırma ulusal düzeyde ve hane halkı düzeyinde yapılır. Ulusal düzeyde, GSMH'nın gelir ve harcama yöntemlerine göre tahmin edilen büyüklükleri karşılaştırılır. Hane halkı düzeyinde ise, hane halkı anketlerine dayalı olarak birbirinden bağımsız elde edilen gelir ve harcama tahminleri karşılaştırılır.

Belli bir dönemde gelir ve harcama yönünden hesap edilen GSMH rakamlarının birbirine uyması gerekir. Ancak, genellikle harcamaların gelirlerden fazla olması şeklinde bir uyumsuzluk gözlenir. Bu uyumsuzluğun başlıca üç hatadan kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bu hatalar;

1. Faktör gelirlerinin olduğundan düşük beyan edilmesi,
2. Zamanlama hataları,
3. Diğer hesaplama hataları (istatistiksel hatalar, veri kaynaklarından kaynaklanan hatalar)

Zamanlama ve diğer hesaplama hataları tesadüfî görülürken, GSMH'nın gelir ve harcama yönlü hesapları sonucu elde edilen rakamlar arasındaki farklılığın beyan dışı geliri gösterdiği varsayılır. İki rakam arasındaki uyumsuzluğa gerek gelir gerekse harcama hesaplarınca yakalanamayan yahut bu hesaplara dahil edilmeyen gelir ve harcamaların varlığı da sebep olmaktadır. GSMH'nın gelir ve harcama yönlü hesaplarının birbirinden farklılaşmasına sebep olan durumları gelir ve harcama hesabını etkileyen durumlar olarak iki kategoride incelemek mümkündür.

2.2.1.1. GSMH'nın Gelir Yönlü Hesabını Etkileyen Unsurlar

Gelir yöntemine göre GSMH'nın tahmin edilmesi durumunda beyannamelere yansımayan gelirler, GSMH hesabında da görülmeyecektir. Buna sebep olan unsurları şöyle sıralamak mümkündür;

- Enformel üretim olarak adlandırılmış birtakım ekonomik faaliyetler ile bunlar sonucu elde edilen gelirler, ölçümlerindeki güçlükler nedeniyle GSMH hesabına dahil edilemezler. Bu sebeple bu tür faaliyetler sonucu doğan gelirlerin GSMH'nın gelir yönlü hesabı dışında bırakılması gelenek olmuştur. Geleneksel olarak GSMH hesabı dışında bırakılan faaliyetler arasında; işportacılık, bebek bakıcılığı, temizlikçilik, ev içi üretim, çevre düzenlemesi, evin bahçesinde meyve sebze üretimi sayılabilir.
- Yasadışı ekonomik faaliyetler sonucu elde edilen gelirler de gelenekler gereği pek çok ülkede hesaplama dışında tutulurlar. Uyuşturucu ticaretinden, tefecilikten, yasadışı kumardan elde edilen gelirler bu kategoride değerlendirilebilir.
- Aynı şekilde elde edilen gelirler de GSMH hesabına girmezler. Çalışılan yerdeki otomobil, telefon, fotokopi makinesi gibi araçların çalışanlarca özel ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kullanılması yahut çeşitli malzemelerin aşırılması şeklinde sağlanan menfaatler, aynı şekildeki gelir olarak kabul edilmektedir. Bu gelirler GSMH'nın hesabına doğal olarak dahil edilememektedir.
- Kendi işini yapanların (self-employment) gelirlerinden beyan etmedikleri kısım ile ikinci işte çalışanların beyan etmedikleri gelirleri de GSMH hesabında dikkate alınmazlar.

Diğer faktör gelirlerinin olduğundan daha düşük beyan edilmesi halinde de beyan edilmeyen kısım GSMH hesabına girmez.

2.2.1.2. GSMH'nin Harcama Yönlü Hesabını Bozan Unsurlar

Söz konusu unsurları şöylece sıralamak mümkündür;

- Yasadışı mal ve hizmet satın alan harcamalar (uyuşturucu ve keyif verici maddelere)
- Enformel üreticilerin üretimleri kayıtlı olmadığı için bu şekilde üretilen mallara yönelik harcamalar da kayıtlara dolayısıyla da GSMH'nin hesabına girmez ve gizli kalır,
- Alıcıların katma değer vergisini ödemekten kurtulmak amacıyla satıcılarla anlaşmaları sonucunda da söz konusu harcamaların değeri GSMH hesabında yer almazlar,
- Kaçakçılık yoluyla ülkeye giren malların satışından elde edilen gelirler beyan edilmemekte ve böylece GSMH hesabına dahil edilmemektedirler. Ancak bu yolla elde edilen gelirlerin ülke içindeki diğer mal ve hizmetlere yönelmesi halinde GSMH'nin harcama yönlü değeri ülkeye giren kaçak malların değeri kadar yükselir.

Söz konusu gelirlerin yurtdışındaki bankalara çıkarılması yahut yurt dışında harcanması halinde ise harcama yönlü GSMH rakamında sözü edilen şişkinlik görülmez.

Bu yöntem, ilk defa İngiltere'de 1978 yılında uygulanmıştır ve kayıt dışı ekonominin, ölçülen GSMH'nin %2,5-3'ü civarında olduğu tahmin edilmiştir.

Gelir ve harcamalar arasındaki uyumsuzluktan hareket eden bu yöntemin yurtdışından veya yurtdışına transferlerin söz konusu olduğu, altın ve döviz gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin arttığı dönemlerdeki kayıt dışı ekonominin hacmiyle ilgili sağlıklı netice veremeyeceği temel varsayımından da anlaşılmaktadır.

2.3. Parasalcı Yaklaşımlar

Kayıt dışı ekonominin hacminin tahmininde parasal alandaki izlerden hareket ettikleri için; sabit oran yaklaşımı, mübadele yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım parasalcı yaklaşımlar olarak isimlendirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi her yöntemin kayıt dışı ekonomi içine dahil

ettikleri unsurlar birbirinden farklı olduğu için ölçülen şeyler aynı değildir. Bu özellik parasal yaklaşımda da görülmektedir. Nitekim mübadele yaklaşımı ile sabit oran yaklaşımı kayıt dışı ekonomiyi, ölçülmesi gerektiği halde ölçülmemiş olan bütün işlemler olarak tanımlarlar. Dolayısıyla, bu yöntemler kayıt dışı ekonominin tüm unsurlarını kapsar niteliktedir veya kapsar nitelikte olması hedeflenmiştir. Ekonometrik yaklaşım kayıt dışı ekonomiyi, beyan edilmediği veya eksik beyan edildiği için resmi istatistiklerce ölçülmeyen GSMH olarak tanımladığından, ölçülen şeyin aslında kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan beyan dışı ekonomi olduğu görülmektedir.

2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı (Para Talebi veya Emisyon Yaklaşımı)

Parasal verilerden yararlanılarak kayıt dışı ekonominin hacminin tahminine yönelik geliştirilen ilk yöntemdir.

Yöntemin değişik tarafları vurgulanarak bazı eserlerde "sabit oran yaklaşımı" bazı eserlerde de "para talebi yaklaşımı" olarak isimlendirilmiştir.³

Sabit oran yaklaşımında nakit para miktarının (C), vadesiz mevduata (D) oranı (C/D) esas alınmakta ve bazı varsayımlar yapılmaktadır. Söz konusu varsayımlar;

- Kayıt dışı ekonomideki işlemler "nakit" aracılığı ile gerçekleştirilir. Çek kullanılmamaktadır. Buna dayalı olarak, kayıt dışı ekonomideki işlemler ile nakit ödemeler arasında birebir ilişki kurulmuştur. Bu varsayıma dayalı olarak, nakit oranındaki bir artış kayıt dışı ekonomide yer alan işlemlerdeki (mübadelelerde ki) artışın bir işareti olarak değerlendirilmiştir.⁴
- Kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızı ile kayıtlı ekonomideki paramı dolaşım hızı aynıdır.
- Belli bir zamandaki C/D oranı "normal" olarak kabul edilir ve bu oranın "sabit" olduğu varsayılır. Buna dayalı olarak, C/D'nin sabit olduğu yıl (yahut

³ Friedrich Scheide, "The Possibilities of Reducing the Shadow Economy Through Major Tax Reforms: An Empirical Investigation for Austria", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance 49th Congress**, Berlin 23-26, August. 1993, s.6.

⁴ Bruno S. Frey ve Werner W. Pommerehne "Measuring the Hidden Economy: Through This Be Madness, There is Method in it", **The Underground Economy in the V.S and Abroad**, (Ed.) ViloTanzi. Massachusetts: Lexington Boks, 1982, s. 13-15.

yıllarda) kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılır 129. Nakit miktarının normal olarak kabul edildiği seviyeye göre fazla kullanımı, "aşırı kullanım" olarak ifade edilir ve bu sabitliği bozar. Sabitliğin bozulması kayıt dışı ekonominin varlığının bir göstergesi olarak kabul edilir.

Yaklaşım kayıt dışı ekonomideki geliri tahmin etmek için öncelikle Mİ, para arzının çeşitli biçimlerini incelemiştir. Dolaşımdaki toplam para miktarının (CC); kayıt dışı ekonomideki (CCu) ve kayıtlı ekonomideki para miktarının (CCr) toplamından, toplam vadesiz mevduatın (DD) ise; kayıt dışı ekonomideki (DDu) ve kayıtlı ekonomideki vadesiz mevduat (DDr) toplamından oluştuğu kabul edilir.

Yukarıdaki varsayımlara dayalı olarak kayıt dışı ekonominin (kayıt dışı gelir) ölçülebilmesi için çok sayıda eşitlik geliştirilmiş ve sonuçta; kayıt dışı gelirin (GNPu), kayıt dışı ekonomideki nakit para miktarı (CCu) ile kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının çarpılması sonucu elde edileceği kabul edilmiştir.

Sabit oran yaklaşımı yapılan teorik varsayımlara karşı çok duyarlıdır. Bu duyarlılık sebebiyle çok sayıdaki yazar tarafından eleştirilmiştir.

Yönteme yöneltelen eleştiriler üç noktada yoğunlaşmıştır;

Birinci eleştiri, paranın dolaşım hızının, kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomide aynı olduğuna dair yapılmış varsayıma yöneliktir. Gerçekte kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının kayıtlı ekonomideki paranın dolaşım hızından yüksek olabileceği ileri sürülmüştür.

Eğer kayıt dışı ekonomideki ekonomik birimlerin, gizli gelirlerini dayanıklı veya dayanıksız tüketim mallarını satın almak için hızla harcayabilecekleri düşünülürse bu doğru olur. Fakat kara paranın belli bir süre gizli kalması ve harcanmaması gerekiyorsa kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızı resmi ekonomideki paranın dolaşım hızından düşük olacaktır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının, kayıtlı ekonomideki paranın dolaşım hızına eşit olduğunu varsaymak teorik olarak pek tatmin edici bulunmamaktadır.

İkinci eleştiri, temel yıl seçimiyle ilgilidir. Temel yıl seçiminin değişmesi durumunda kayıt dışı ekonomisinin hacmi hakkında yapılan tahminin farklılaştığı ileri sürülmüştür.

Üçüncü eleştiri, C/D oranının sabit varsayılmasına ve orandaki bir değişikliğin nakit miktarındaki bir artıştan kaynaklandığına ve nakit, kayıt dışı ekonominin vazgeçilmez aracı olduğu için, bu durumun kayıt dışı ekonominin varlığına işaret gösterilmesine dairdir. Oysa C/D oranındaki değişikliklerin sadece nakit miktarındaki artışa bağlanamayacağı söz konusu oram etkileyen çok sayıda faktörün olduğu belirtilmiştir. C/D oranındaki artışın nakitteki artıştan çok vadesiz mevduattaki yavaşlamaya bağlı olabileceği çok sayıdaki yazar tarafından belirtilmiştir. Ayrıca yapılan ekonometrik çalışmalar sonucu C/D oranında gözlenen artışın vadesiz mevduattaki gelişmeler tarafından gerçekleştirildiği gösterilmiştir.⁶

Bütün bunlara rağmen literatürde dün olduğu gibi bugün de en yaygın kullanılan yöntem budur.

2.3.2. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım sabit oran yöntemi esas alınarak geliştirilmiş bir yöntemdir. Model kayıt dışı ekonominin yanı sıra bunun sebep olduğu vergi kaybının boyutu da ölçmeye yöneliktir.

Modelde kayıt dışı ekonomini hacmi nakit talebine dayalı olarak tespit edilmeye çalışıldığı için yine "kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde nakdin bir araç olarak kullanıldığı" varsayımında bulunulmuştur. Bankacılıkta gizliliğin olmadığı ülkelerde bankacılık sistemi üzerindeki denetimin kayıt dışı ekonomi işlemlerinin bankacılık sistemi dışında oluşmasına sebep olacağı belirtilmiştir. Gelirin son birimi (son lira) üzerine konulan gelir vergisi oranının (ki buna marjinal vergi oranı denir), gelirin vergi otoritelerinden kaçırılıp kaçırılmayacağını belirleyeceği, gelir vergisi yükü arttıkça bireylerin vergi kaçıracakları ve nakit kullanılan işlemlerde vergiyi kaçırmanın daha kolay olduğu belirtilmiştir. Gelir vergisi yükü arttıkça bireylerin nakit taleplerinin artacağı varsayımı altında C/M2 oranındaki artışın, kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığının hacmini arttırdığı ileri sürülmüştür.

Kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybının tahmini için iki varsayımda daha bulunulmuştur. Bu varsayımlar;

1. Kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızı ile kayıtlı ekonomideki paranın

⁶ Frey ve Pommerehne "Measuring the Hidden Economy: Through This Be Madness, There is Method in it", s.9.

dolaşım hızının aynıdır.

2. Kayıt dışı gelirler için ortalama vergi yükümlülüğü yasal gelirlerdeki gibi olmalıdır.

Model, basit sabit nakit oranı (C/D) yönteminden hareketle oluşturulmuş olmakla beraber, nakit oranı yönteminin "C/D oranının sadece vergiler ve devlet düzenlemelerince etkileneceği" şeklindeki varsayımını eleştirmiştir. C/D oranının vergiler dışındaki çok sayıdaki faktör tarafından etkilenebileceği ileri sürülerek nakit talebini etkileyebilecek değişkenler tespit edilip ekonometrik modele dahil edilmiştir. Söz konusu modele dayalı olarak kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilmiştir 138. Tahmin edilen kayıt dışı gelirin miktarı toplam para miktarından (Mİ) çıkarılarak yasal gelirin (kayıtlı) miktarı belli bir yıl için hesaplanmaktadır. Seçilen yıldaki nominal GSMH' nm yasal para tahminine bölünmesiyle, yasal paranın dolaşım hızı elde edilmektedir. Yasal paranın dolaşım hızının yasadışı paranın dolaşım hızı ile aynı olduğu varsayımı altında kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilmiş olmaktadır.

Daha sonra, "kayıt dışı gelirler için ortalama vergi yükümlülüğünün yasal gelirlerdeki gibi olması gerektiği" varsayımından hareketle vergi kaybının boyutu da hesaplanmaktadır.

Yöntem hem teorik hem de ampirik yönden eleştiriler almıştır. Teorik eleştiriler öncelikle kavramsal yönden ve modelin varsayımlarına yöneliktir. Kavramsal yönden eleştiri, yöntemle kayıt dışı ekonomi adı altında ölçülmek istenen şeyin ne olduğunun belirsiz olduğuna dairdir. Yöntemde her ne kadar ölçülmek istenen şeyin, aşırı nakit kullanımı yoluyla yaratılmış olan gelirlerden vergi idaresine beyan edilmemiş olanının olduğu belirtilmiş olsa da söz konusu beyan dışı gelirlerin GSMH'nın hesaplarında yer alıp almadığının "belirsiz" olduğunun ifade edilmiş olması söz konusu eleştirinin gelmesine sebep olmuştur.

Varsayımlara yöneltilen eleştiriler ise şöyle sıralanabilir;

- Bu konudaki ilk eleştiri vergi kaçakçılığının yapıldığı işlemlerin sadece nakitle gerçekleştirildiği varsayımına yöneliktir. Söz konusu mübadelelerin çoğunun bankacılık sisteminde gerçekleştirildiğinin pek çok iktisatçı tarafından kabul edildiği ileri sürülmüştür. Bu konuda yapılan bir hane halkı araştırması da

kanıt olarak gösterilmiştir. Araştırma sonucuna göre ev tamirleri ve hazır yemek hizmetlerinin kayıt dışı satın alınmalarının sadece %50'sinin nakitle gerçekleştirildiği diğer kayıt dışı hizmetlerin ise yaklaşık %25-30'unun nakit dışındaki ödeme araçlarıyla gerçekleştirildiği bulunmuştur.

Ayrıca ABD'deki nakit oranından hareketle kayıt dışı ekonominin hacmi hakkında sağlıklı bilgi edinilemeyeceği de ileri sürülmüştür. Nitekim ABD doları uluslararası nakit olarak kullanılmaktadır.

- Bir diğer eleştiri, yasal para ile yasadışı paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımına yöneliktir. Bu varsayımı destekleyen hiçbir kanıt olmadığı ve kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının yasal ekonomideki paranın dolaşım hızından daha yüksek veya düşük olabileceği ileri sürülmektedir.
- Başka bir eleştiri, gelirin vergi otoritelerine olduğundan düşük gösterilmesine neden olan vergi dışı faktörlerin dikkate alınmaması ile ilgili olmuştur. Yasadışı faaliyetlerin yarattığı gelirlerin nakit talebinde meydana getireceği artışın bu modelde izlenemeyeceği ileri sürülmüştür.

Modelin oluşturulmasında kullanılan değişkenlere yöneltilen eleştiriler ise;

- Modelin oluşturulmasında asıl amaç vergilerin kayıt dışı ekonominin hacmi üzerindeki etkilerini belirlemek olmakla beraber vergi değişkeni olarak modele dahil edilen değişkenlerin bu konudaki ilişkiyi açıklamakta yetersiz olduğu ileri sürülmüştür⁷. Bu eleştiri, özellikle de "faiz gelirleri üzerinden alınan vergi" değişkeninin kullanılmasından kaynaklanmıştır. Nitekim faiz gelirleri üzerinden alınan vergi, verginin diğer gelir unsurları üzerindeki etkisini göstermez. Diğer bir vergi değişkeni olan "kişisel gelir vergisinin kişisel transfer gelirlerine oranı"nın da marjinal vergi oranından çok ortalama vergiyi verdiği iddia edilmiştir.
- Vergi değişkenleri ile ilgili bir diğer eleştiri 144, ilave nakit talebini marjinal gelir vergisi oranının belirlediğini ifade ettikten sonra ekonometrik modelde marjinal vergi oranlarının değil ortalama vergi oranlarının kullanılmasına ilişkin yapılmıştır.

⁷ Edgar L. Feige, "Re-examination of the Underground Economy in the U.S.A Comment on Tanzi", **IMF Staff Papers**, Vol. 33, No.4, Dec. 1986, s.768-781.

2.3.3. Mübadele Yaklaşımı

Gözlenmeyen parasal işlemler ile toplam parasal kayıt dışı gelirin hacmini tahmin etmek için geliştirilmiştir. Fisher'in mübadele denklemine dayalıdır. Söz konusu denklem bilindiği gibi; $MV=PT$ şeklindedir. Burada M; para arzı, V: paranın dolaşım hızı, P: fiyatlar genel düzeyi, T: toplam işlem hacmidir. MV toplam parasal ödemelerin hacmini, PT ise toplam işlem hacmini vermektedir. Miktar teoremine göre, belli bir dönemde belli bir ülkede MV'nin PT' ye eşit olması gerekir. Prensip olarak yaklaşımda MV'nin ve PT'nin birbirlerinden bağımsız tahminlerinin elde edilebilmesi halinde aradaki farkın kayıt dışı geliri vereceği kabul edilmiştir. Ancak, toplam işlem hacmi kayıtlı ve kayıtsız işlemlerden oluştuğu için bu kolayca gerçekleşmez. Bu sebeple toplam işlem hacminin kayıtlı ve kayıtsız işlemlerin toplamından oluştuğu varsayımından hareketle toplam ödemeler hacminin tahminiyle, toplam işlem hacminin buna bağlı olarak kayıt dışı gelirin hacminin tahmin edileceği kabul edilmiştir.

Yaklaşımda ayrıca resmi GSMH ile işlem hacmi (PT) arasında sabit bir ilişkinin olduğu varsayılmış ve işlem hacminin ölçülen GSMH' ya oranındaki her artışın kayıt dışı ekonomideki büyümenin göstergesi olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Mübadele yaklaşımında kayıt dışı gelirin hesabında tıpkı sabit oran yaklaşımında olduğu gibi temel yıl seçimi söz konusudur. Temel yıldaki (t yılı) toplam işlemlerin ölçülen GSMH' ya oranı sabit kabul edilmiştir.

Yaklaşım yukarıdaki varsayımlara dayalı olarak kayıt dışı gelirin hacmini hesaplamaktadır.

Mübadele yöntemi de sonuçta parasal verileri kullanarak kayıt dışı geliri hesap etmekle beraber nakit oranı yaklaşımından bazı özellikler itibarıyla ayrılmaktadır. Farklılaştığı noktaları şöylece sıralamak mümkündür;

- Mübadele yaklaşımı cari hesap sistemlerinde kayıtlı olmayan ödemelerin toplam hacmi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa nakit oranı yöntemi nakit stokundaki nispi değişikliklere dayalıdır.
- Mübadele yaklaşımı nakit oranı yaklaşımının temel olarak kabul ettiği sınırlayıcı varsayımların çoğundan kaçınır. Özellikle de kayıt dışı ekonomideki

mübadelelerde sadece "nakit" in araç olarak kullanıldığına dair yapılmış olan varsayım kabul edilmemiş ve çekin de söz konusu mübadelelerde araç olarak kullanılacağı kabul edilmiştir. Bu yaklaşıma göre, kayıtlı gelirdeki her iyileşme kayıt dışı gelirin tahminine uygun bir şekilde yansır.

2.4. İstihdam Yaklaşımı

Bu yaklaşımda kayıt dışı ekonominin hacmi, istihdamdaki izler takip edilen bulunmaya çalışılır. İstihdamdaki izler resmi istatistiklerde yer alan verilere dayalı olarak ve anket çalışmaları ile tespit edilebilir.

Birinci yöntem, kayıt dışı ekonominin gelişiminin tespiti için belli bir zaman dönemi boyunca emeğin işgücüne resmi katılım oranına (resmi katılım oranı burada emek gücünün toplam nüfusa oranı olarak ifade edilmiştir) bakmanın daha iyi olacağına dayalıdır. Yöntemde kayıt dışı ekonominin varlığının istihdam rakamlarını bozacağı anlayışından hareketle, kayıt dışı ekonomideki bir artışın bu alanda çalışan kişi sayısını arttıracığı ve bu olayla beraber söz konusu kişiler istihdam kayıtları dışına çıkacakları ve böylece de işgücünün resmi katılım oranında bir düşmenin meydana geleceği ileri sürülmüştür.⁸

Söz konusu yöntem ABD'de Avusturya'da ve İtalya'da uygulanmıştır.

2.5. Üretim Girdilerini Esas Alan Yaklaşım

Bazı fiziksel girdiler ile ekonomideki toplam üretim arasında istikrarlı ilişki olduğunu varsayan "fiziksel girdi yaklaşımı", kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik olarak kullanılmış bir diğer yöntemdir.⁹

Bu yöntemde, üretimde kullanılan belli girdilerin miktarı esas alınarak ekonomideki toplam üretim miktarı tahmin edilir. Bu şekilde tespit edilen miktar ile kayıtlı GSMH arasındaki fark kayıt dışı ekonominin hacmi olarak değerlendirilir. Söz konusu yöntem, Hindistan'da temel girdi olarak "elektrik kullanımı" seçilerek kullanılmıştır. Yöntemin zayıflığı, bazı girdiler ile çıktı miktarı arasında sabit bir ilişki olduğuna dair yapılmış varsayımdır. Elektrik tüketimi ile ulusal üretim arasında

⁸ Edward F. Denison, "Is US Growth Understated Because of the Underground Economy Employer Ratios Suggest Not", **Review Income and Wealth**, 28.March, s.1-16.

⁹ Somchai Richupan, "Measuring Tax Evasion, A Brief Description of the Major Techniques", **Finance Development**, December 1984, Vol.21, no: 71 No:4, s.39.

doğrudan bir bağlantının olduğunu ispat etmek güçtür. Zira ulusal üretim, elektrik tüketmeksizin arttırılabileceği gibi elektrik sadece ara malı değil aynı zamanda tüketim malı da olduğu için nispi kullanımındaki artış kayıt dışı ekonominin hacmindeki artış olarak değerlendirilemez. Kısaca yöntemin uygulanmasında tercih edilen girdi ile GSMH arasında birebir ilişkinin gösterilmesi sorunu vardır.

2.6. Çoklu Sebep Çoklu Göstergeleri (MIMIC) Yöntemi

MIMIC yöntemi, ilk defa, Frey-Weck-Hanneman tarafından kullanılmıştır. Bu yöntemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, kayıt dışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanmasıdır. Kayıt dışılığa neden olduğu belirtilen; vergi yükü, devletin düzenlemelerinin getirdiği yük, enflasyon, işsizlik, vergi ahlakı, gibi değişkenler bir model yardımı ile bir araya getirilerek kayıt dışı ekonominin hacmini tahmine çalışır. Ancak modele, kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerden sayısal olarak ölçülebilenler dahil edilebilir, bunların dışında kayıt dışı ekonominin doğumu bakımından önemli olan ancak sayısal olarak değeri belirlenemeyen bir takım faktörler modele dahil edilemez.¹⁰

¹⁰ Fatih Savaşan, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları, Bursa, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, 10-14 Mayıs 2004.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAZI ÜLKELERDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN HACMİ VE TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI

Bu bölümde kayıt dışı ekonominin gerek dünya ekonomisinde gerekse ülkemiz ekonomisinde ulaőtığı büyüklüğü ele alınmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye özelinde kayıt dışı ekonominin sebepleri irdelenmekte ve yol açtığı sonuçlara yönelik teorik değerlendirmelere yer verilmektedir.

3.1. Türkiye’de ve Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi Hacmi

Kayıt dışı ekonomi kuşkusuz sadece Türkiye ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durum değildir. Gelişmiş olan ülkelerde de görülmüş ve hala devam etmekte üstelik giderek yükselen bir hızla artış göstermektedir.

Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin boyutuna geçmeden önce, bir taraftan bu durumun sadece bir gelişmişlik veya geri kalmışlık meselesi olarak görülüp görülmeyeceği diğer taraftan da kayıt dışı ekonomi hacminin genel olarak dünyada nasıl bir gelişim gösterdiği konusunu netleştirmek ve bu bilgiler ışında Türkiye’deki kayıt dışı ekonomiyi değerlendirebilmek için, öncelikle dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile dönüşüm içindeki ülkelerden bazılarındaki kayıt dışı ekonominin 1960’lı yıllardan itibaren boyutlarının hangi büyüklükte olduğu ve nasıl gelişim gösterdiği üzerinde durmakta fayda vardır.

3.2. Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi

Çeşitli OECD ülkelerinde, 1960-1997 döneminde, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranla hacmini sabit oran yöntemi kullanılarak tahmin eden çalışmaya ait sonuçlar aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3.1’de yer alan veriler genel olarak 1960-1997 döneminde tüm OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomi hacminin artış trendi göstermiş olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1960 yılında kayıt dışı ekonominin hacmi ortalama % 5 iken 1978 de %8.72’ye 1989-1990’da %11.9’a 1994-95’de %15.9’a ve 1999-2000’de %16.8 ‘ e yükselmiştir.

Tablo 3.1. Çeşitli OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1960-2001)

	1960	1978	89-90	90-93	94-95	96-97	99-2000	00-01
İsveç	5.4	13.2	15.8	17.0	18.6	19.5	19.2	19.1
Belçika	4.7	12.1	19.3	20.8	21.5	22.2	22.2	22.0
Danimarka	3.7	11.8	10.8	15.0	17.8	18.2	18.0	17.9
İtalya	4.4	11.4	22.8	24.0	26.0	27.2	27.1	27.0
Hollanda	5.6	9.6	11.9	12.7	13.7	13.8	13.1	13.0
Fransa	5.0	9.4	9.0	13.8	14.5	14.8	15.2	15.0
Norveç	4.4	9.2	14.8	16.7	18.2	19.4	19.1	19.0
Avusturya	4.6	8.9	5.1	6.1	7.0	8.6	9.8	10.6
Kanada	5.1	8.7	12.8	13.5	14.8	14.9	16.0	15.8
Almanya	3.7	8.6	11.8	12.5	13.5	14.8	16.0	16.3
ABD	6.4	8.3	6.7	8.2	9.2	8.8	8.7	8.7
İngiltere	4.6	8.0	9.6	11.2	12.5	13.0	12.7	12.5
Finlandiya	3.1	7.6	-	-	-	-	18.1	18.0
İrlanda	1.7	7.2	11.0	14.2	15.4	16.0	15.9	15.7
İspanya	2.6	6.5	16.1	17.3	22.4	23.0	22.7	22.5
İsviçre	1.1	4.3	6.7	6.9	6.7	7.8	8.6	9.4
Japonya	2.0	4.1	-	-	10.6	11.3	11.2	11.1
Yunanistan	-	-	-	27.2	29.6	30.1	28.7	28.5
Avustralya	-	-	10.1	13.0	13.8	13.9	14.3	14.1
Y.Zelanda	-	-	9.2	9.0	11.3	-	12.8	12.6
Portekiz		-	-	15.6	22.1	22.8	22.7	22.5
Ortalama	5.1	8.7	11.9	14.4	15.9	16.8	16.8	16.7

Kaynak: F.Shneider, "İllegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", Bulletin on Narcotics, Nos.1/2, 2000, s.11.

Daha ayrıntılı bir incelemeyle:

- 1960 yılından 1978 yılına kadar geçen yaklaşık 20 yıllık bir süreçte, kayıt dışı ekonomi hacminin ortalama %71 artış gösterdiği ve 1978 yılı itibarıyla kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ilk üç ülkenin sırasıyla; İsveç (%13.2), Belçika (%12.1), Danimarka (%11.8) olduğu,
- 1978-1997 arasındaki 20 yıllık süreçte ise sadece Avusturya'da %3'lük gerileme görülürken, bu dönemde kayıt dışı ekonominin ortalama %93 artış gösterdiği olduğu ve 2000 yılı itibarıyla kayıt dışı ekonominin en yüksek oranda olduğu üç ülkenin sırasıyla; Yunanistan (%28.7), İtalya (%27.1), İspanya ve Portekiz (%22.7) olduğu, görülmektedir.

Tablo 3.1'de yer alan tahminlere göre 1978'den 1997'ye en düşük artış oranı %6 ile ABD'de görülmüştür. Ancak biri Amerikan Gelir İdaresi olan İRS' nin 1973 yılını esas alarak 1940-1992 dönemi için yaptığı çalışma, diğeri kayıt dışı ekonomi duayeni Feige 'in 1940 yılını esas alarak yine sabit oran yöntemine göre yaptığı tahminler sonucu ortaya çıkan büyüklükler ve artış oranlarının daha yüksek düzeyde olması, A.B.D' nin kayıt dışı ekonominin en düşük oranda artış gösterdiği ülke olduğunun kabul edilmesini engellemektedir.

Tablo 3.2. A.B.D' de Kayıt Dışı Ekonominin Sabit Oran Yöntemine Göre Hacmi (1940-1990) (%)

Yıllar	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
IRS'nin tahmini (%)	4	23.0	12.0	10.0	10.0	12.0	14.0	20.0	27.0	23.0	34.0
Feige'in tahmini (%)	0	13.0	5.5	4.0	4.5	5.0	7.0	11.0	15.0	12.5	17.0

Kaynak: Edgar L. Feige, "A Re-Examination of the 'Underground Economy' in the United States; A Comment on Tanzi", **IMF Staff Papers**, Vol. 33, No.4, Dec. 1986,s.7.

Diğer OECD ülkelerindeki kayıt dışı ekonomi ile ilgili son verilere göre 1997 yılı itibarıyla kayıt dışı ekonominin hacmi en yüksek olduğu ülkeler, Güney Avrupa ülkeleri olan; Yunanistan (%30.1), İtalya (%27.2), İspanya (%23.0) ve Portekiz (%22.8) dir.

Bu sıralamayı bir başka çalışma sonuçları aynen doğrulamaktadır. Bahsedilen ikinci çalışmaya göre kayıt dışı ekonominin en yüksek boyutlarda görüldüğü ülkeler sırasıyla; Yunanistan (%27.2), İtalya (%20.4), İspanya (%16.1), Portekiz (%15.6)'dir. 1997 yılı verilerine göre OECD ülkeleri arasında en düşük kayıt dışı ekonomi %8.6 ile Avusturya'dadır.

3.3. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkeler ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ndeki kayıt dışı ekonominin hacmini, fiziksel girdi (elektrik) yöntemine göre; 1989-1995 dönemini; 1989-90, 1990-93, 1994-95 olmak üzere üç alt dönem halinde tahmin etmiş çalışma sonuçları Tablo 3.3.'te gösterilmiştir.

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerden, tabloda yer alanlardaki kayıt dışı ekonominin hacmi, fiziksel girdi (elektrik) yöntemine göre iki ayrı çalışmada tahmin edilmeye çalışılmıştır. Her iki çalışmanın sonuçları da kayıt dışı ekonominin genel olarak artış eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. İki çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar iki bakımdan farklılık göstermektedir; 1. İkinci çalışmaya göre daha yüksek oranlarda kayıt dışı ekonomi mevcuttur. 2. Kayıt dışı ekonominin hacminde, 1989-90'dan 1990-93 dönemine, ilk çalışmaya göre %53.8'lik, ikinci çalışma sonuçlarına göre ise %115.4'lük artış olmuşken, ikinci dönemden üçüncü döneme artış hızında önceki döneme göre gerileme görülmüştür. Nitekim 1990-93'e göre 1994-95'de ilk çalışmaya göre kayıt dışı ekonomi %37.3, ikinci çalışmaya göre %24.3'lük artış göstermiştir.

Tablo 3.3. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (1989-95)(%)

Eski SSCB	1989-90		1990-93		1994-95	
Azerbaycan	21.9	(-)	33.8	(41.0)	59.3	(49.1)
Estonya	19.9	(-)	23.9	(35.9)	18.5	(45.4)
Gürcistan	24.9	(19.5)	43.6	(50.8)	63.0	(62.1)
Kazakistan	17.0	(-)	22.2	(29.8)	34.2	(38.2)
Latvia	12.8	(18.4)	24.3	(32.2)	34.8	(43.4)
Litvanya	11.3	(19.0)	26.0	(38.1)	25.2	(47.0)
Moldavya	18.1	(-)	29.1	(-)	37.7	(-)
Rusya	14.7	(-)	27.0	(36.9)	41.0	(39.2)
Ukrayna	16.3	(-)	28.4	(37.5)	47.3	(53.7)
Özbekistan	11.4	(13.9)	10.3	(23.3)	8.0	(29.5)
Ortalama	16.7	(16.2)	25.7	(34.9)	35.3	(43.6)

Kaynak: Shneider, "İllegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", s.13

Tek tek ülkeler ele alındığında ise çalışmalardan ilk belirtileninde kayıt dışı ekonomi hacmi;

- 1989-1995 döneminde, sadece Estonya ve Özbekistan'da azalmış olmakla beraber genel olarak artış eğilimi göstermiştir.

En yüksek artışların görüldüğü üç ülke sırasıyla; Ukrayna (%190), Rusya (%178) ve Azerbaycan (%170)' dir.

- 1994-95 yılı itibarıyla en yüksek olduğu üç ülke ise; Gürcistan (%63), Azerbaycan (%59.3), Ukrayna'dır (%47.3). Bunlardan Gürcistan'daki kayıt dışı ekonomi her dönemde diğer ülkelere kıyasla daha yüksek oranlarda olmuştur.

Diğer çalışmaya göre, genel olarak önceki çalışmaya göre daha yüksek

oranlar tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre, aynı dönemde kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; Gürcistan (%62.1), Ukrayna (%53.2) ve Azerbaycan'dır (%49.1).

3.4. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Durum

Bu ülkelerdeki, kayıt dışı ekonominin hacmi ile ilgili yapılmış iki çalışmaya dair sonuçlar incelendiğinde; tabloda sonuçları parantez içinde gösterilen ikinci çalışmada bir taraftan (istisnalar bir yana) genel olarak birinciye göre daha yüksek hacimler, diğer taraftan daha yüksek ortalama artış oranı tespit edilmiştir.

Her iki çalışma da Polonya'da kayıt dışı ekonominin azaldığını gösterirken, ikinci çalışma Slovenya'da da düşüş olduğunu göstermiştir. İlk çalışmaya göre, en yüksek artış oranı Çek Cumhuriyeti'ndedir (%126). 1994-95 yılı itibarıyla birinci çalışmaya göre en yüksek kayıt dışı ekonominin görüldüğü üç ülke sırasıyla; Bulgaristan (%32.7), Hırvatistan (%28.5) ve Macaristan (%28.4) iken, ikinci çalışmaya göre ise; Hırvatistan (%38.2) ve Bulgaristan (%35.0) ve Romanya'dır (%31.3). Her iki çalışmaya göre ilk üçe giren ülkeler aynı olmakla beraber sıralamalarda farklılık görülmektedir.

3.5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi

Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi hacmini tespit etmeye yönelik olarak; bazı Afrika ülkeleri, Asya ülkeleri ile Orta ve Güney Amerika ülkelerinde, 1989-90 dönemi için fiziksel girdi yöntemine yapılmış tahmin, 1999-2000 dönemi için sabit oran yöntemine göre yapılmış tahmin ile Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle kimi Asya ülkeleri için 1990-93 dönemi için ayrıca MIMIC yöntemine göre yapılmış tahmin Tablo 3.4.'de gösterilmiştir.¹

Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin, genel olarak, uzun bir dönem boyunca gelişme trendini tespiti için yeterli veriler elde edilememiştir. Bu sınırlı veriler, sadece belli tarihlerdeki boyutun büyüklüğü ve her grup içindeki, ülkelerin kendi aralarında ve birbirleri ile kıyaslanmasına olanak verecek niteliktedir. Bu bağlamda tablodaki veriler incelendiğinde her ülke grubu için şu değerlendirmeler yapılabilmektedir.

¹ Shneider, "Illegal Activities and the Generation of Value Added: Size, Causes and Measurement of Shadow Economies", s.18.

3.5.1. Afrika Ülkelerindeki Durum

Genel olarak fiziksel girdi yöntemine göre bulunan büyüklükler, sabit oran yöntemine göre bulunanlara kıyasla daha yüksektir.

- Fiziksel girdi yaklaşımına göre, 1989-90 döneminde ortalama %45.8,
- Sabit oran yöntemine göre, 1999-2000 döneminde ortalama %41,1'dir.

Ülke bazında incelediğinde kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla;

- Fiziksel girdi yaklaşımına göre: Nijerya (%76.0), Mısır (%68.0), Tunus(%45.0)'dur,
- Sabit oran yöntemine göre; Tanzanya(%58.3), Nijerya(%57.9), Tunus (%38.4)'dur.

Her iki yöntemle göre sıralama değişmiş olsa da Nijerya ve Tunus kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkelerdir.

**Tablo 3.4. Afrika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı
(1989-2000)**

AFRİKA ÜLKELERİ	Fiziksel girdi yaklaşımı (Elektrik) 1989-90 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 1989-90 ortalması	MIMIC Yaklaşımı 1990-93 ortalması	Sabit Oran yöntemi 99- 2000 ortalması
Bostwana	27.0	-	-	33.4
Mısır	68.0	-	-	35.1
Mauritius	20.0	-	-	"
Moroco	39.0	-	-	36.4
Nigerya	76.0	-	-	57.9
Güney Afrika	-	9.0	-	28.4
Tanzanya	-	31.0	-	58.3
Tunus	45.0	-	-	38.4
Ortalama	45.8			41.1

Kaynak: Shneider, "İllegal Activities And The Generalion of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", s.10.

3.5.2. Orta ve Güney Amerika Ülkelerindeki Durum

Kayıt dışı ekonominin hacmini ortaya koyan rakamlarda, kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek için kullanılmış yöntemler farklı olduğu için temkinle yaklaşmakla beraber, 1989-2000 döneminde artış trendinin olduğu görülmektedir.

- Fiziksel girdi yöntemine göre, 1989-90 döneminde ortalama %37.3,
- MIMIC yöntemine göre, 1990-93 döneminde ortalama %39.0'dır.
- Sabit oran yöntemine göre, 1999-2000 döneminde ortalama %42.2 oranında olduğu tahmin edilmiştir.

Ülke bazında incelediğinde;

- Fiziksel girdi yöntemine göre kayıt dışı ekonominin en yüksek görüldüğü ülkeler sırasıyla; Guatemala (%61.0), Meksika (%49.0) ve Peru %44.0)'dur,
- MIMIC Yöntemine göre; Bolivya (%65.6), Panama (%62.1), Peru (%57.4)
- Sabit oran yöntemine göre ise; Bolivya (%67.1), Panama (%64.1), Peru (%59.9) ve Guatemala (%51.1)'dir.Üç yönteme göre farklı oranlar elde edilmiş olsa da kayıt dışı ekonominin en yüksek oranlarda olduğu ülkelerde ciddi bir değişiklik görülmemektedir.

Tablo 3.5. Amerika’da Kayıt Dışı Ekonominin Oranı (1989-2000)

ORTA/GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ	Fiziksel girdi yaklaşımı (Elektrik) 1989-90 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 1989-90 ortalaması	MIMIC Yaklaşımı 1990-93 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 99- 2000 ortalaması
Arjantin	-	-	21.8	25.4
Bolivya	-	-	65.6	67.1
Brezilya	29.0	-	37.8	39.8
Şili	37.0	-	18.2	19.8
Kolombiya	25.0	-	35.1	39.1
Kosta Rika	34.0	-	23.2	26.2
Ekvator	-	-	31.2	34.4
Guatemala	61.0	-	50.4	51.5
Honduras	-	-	46.7	49.6
Meksika	49.0	33.0	27.1	30.1
Panama	40.0	-	62.1	64.1
Peru	44.0	-	57.4	59.9
Uruguay	35.2	-	-	51.1
Venezüella	30.0	-	30.8	33.6
Ortalama	37.3		39.0	42.2

Kaynak: Shneider, "İllegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", s.10.

3.5.3. Asya Ülkelerindeki Durum:

Tablo 3.6.'de yer alan Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonominin hacmi; fiziksel girdi yöntemine göre ortalama %34.8, sabit oran yöntemine göre ise ortalama %'dir.

Ülke bazında ele alındığında;

- Fiziksel girdi yöntemine göre kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler; Tayland (%71.0), Filipinler (%50.0), Sri Lanka (%40.0)'dır,
- Sabit oran yöntemine göre ise; Tayland (%52.6), Sri Lanka (%44.6) ve Filipinler (%43.4)'dir. Oranlar ve sıralama farklı olsa da ilk üçe giren ülkeler aynıdır.

Üç ayrı grupta toplanılan gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi ortalamaları, 1989-90 dönemi itibarıyla birbirleriyle kıyaslandığında, kayıt dışı ekonominin Afrika ülkelerinde daha yüksek oranda görüldüğü, ikinci sırada Orta ve Güney Amerika ülkelerinin yer aldığı, Asya ülkeleri ortalama olarak en düşük oranların olduğu söylenebilir.

**Tablo 3.6. Asya Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı
(1989-2000)**

ASYA ÜLKELERİ	Fiziksel girdi yaklaşımı (Elektrik) 1989-90 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 1989-90 ortalaması	MIMIC Yaklaşımı 1990-93 ortalaması	Sabit Oran yöntemi 99- 2000 ortalaması
Kıbrıs	21.0	-	-	.
Hong kong	13.0	-	..	16.6
Hindistan	-	22.4	-	23.1
İsrail	29.0	-	-	21.9
Malezya	39.0	-	-	31.1
Filipinler	50.0	-	-	43.4
Singapur	13.0	-	-	13.1
G. Kore	38.0	-	20.3	27.5
Sri Lanka	40.0	-	-	44.6
Tayvan	-	14.9	16.5	19.6
Tayland	71.0	-	-	52.6
Ortalama	34.8			29.3

Kaynak: Shneider, "İllegal Activities And The Generalion of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadown Economies", s.11

3.6. Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye’de Oluşma Nedenleri ve Diğer Ülkelerdeki Boyutlarının Karşılaştırılması

Kayıt dışı ekonomisinin en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülative kazançların arttığı, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin denetim dışı kaldığı ülkelerdir.² Son yıllarda, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülative kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olmuştur. Bazı ekonomik faaliyetlerin niteliği bu faaliyetlerin kayıt altına alınmasını güçleştirir. Bu tür faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Dolayısıyla, tarıma dayalı hammadde kullanan sektörlerde de kayıt dışı ekonomi daha büyüktür. Özellikle tarıma dayalı hammadde kullanan tekstil sektöründe kayıt dışı ekonominin geniş boyutta olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye gelir vergisi, kurumlar vergisi ve servet vergileri ile KDV ve sosyal güvenlik primi oranlarının toplamından oluşturulan vergi oranları endeksinde dünya ülkeleri arasında 19. sırada yer almaktadır.³

Türkiye’de 124.5 endeks değeri ile ABD, İsviçre, İngiltere, Almanya, Kanada, İrlanda, Avustralya ve Danimarka gibi ülkeleri geride bırakmaktadır. Uluslararası finans istatistikleri verileri OECD ve uluslar arası enerji ajansı verilerine göre hazırlanan raporda Türkiye İstihdam üzerindeki vergilerde seçilmiş 26 ülke arasında % 42.1 oranında vergi ile ilk sırada yer almaktadır. En az oran ise % 13,6 ile Güney Kore’dir. ABD’de %15,5, İsviçre’de ise % 17,8’dir.

3.6.1. Türkiye’de Uygulanan Vergi Oranlarının ve Vergi Esnekliğinin Oluşturduğu Olumsuzluklar

Türkiye gelir vergisi oranlarında da % 45 ile başı çekmektedir. % 38,3 ile Danimarka, % 31 ile İsveç, %30 ile Güney Kore gelir vergisi oranlarında Türkiye’yi takip etmektedir. En az gelir vergisi oranına sahip ülke %12 ile Rusya’dır. Kurumlar vergisi oranlarında Türkiye %33 ile Belçika, İspanya, Hollanda ve Yunanistan’dan sonra 5. sıradadır. Türkiye’de vergi yükü son 15 yılda 2 kat artmıştır. Türkiye OECD

² Cihan DURA, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı 124, Ocak-Nisan 3-12

³ Rüştü Erimez, “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi”, **Vergi Dünyası Dergisi**, 1197, Sayı: 188, s.3.

ülkeleri arasında en yoksul ülke olmasına rağmen ABD ve Japonya gibi zengin ülkelerin vergi yükü bakımından üzerindedir.⁴

TABLO 3.7. Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	DOLAYLI VERGİLER (%)	DOLAYSIZ VERGİLER (%)
1980	37	63
1990	48	52
1999	55	45
2000	60	40
2001		
2002	66	31
2003	67	33
2004	71	29
2005	73	27

Kaynak: Maliye Bakanlığı, <http://www.maliye.gov.tr/> 2005 (13.04.2007)

Tablo 3.7’de görüldüğü gibi yıllara göre dolaylı vergiler artarken dolaysız vergiler düşüş göstermiştir. Bunun nedeni kayıt dışılığın yıllara göre artmasından kaynaklanmaktadır.

⁴ H.Yaşar ÖZFİDAN, “Ülkemizde Vergi adaleti Nasıl Sağlanır”, **Ekonomik Çözüm Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, 2004.

Tablo 3.8. Türkiye'de Gelir Vergisi Oranları (1950-2005)

Yıllar	İlk dilime uygulanan vergi oranı (%)	Son dilime uygulanan Vergi oranı (%)	Belli bir düzeyin üstündeki gelire uygulanan oran	Dilim sayısı
1950	15*	45*	100.000 TL'yi aşan gelirler 35	7
1961	10	70	500.000 TL'yi aşan gelirler 60	7
1963-1980	10	68	1.000.000 TL'yi aşan gelirler 60	10
1981	40	75	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 66	7
1982	39	74	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 65	7
1983	36	74	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 65	7
1984	30	68	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 60	7
1985	25	63	25.000.000 TL'yi aşan gelirler 55	7
1986	25	45	48.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1987	25	45	48.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1988	25	45	80.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1989	25	45	96.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1990	25	45	128.000.000 TL'yi aşan gelirler 50	6
1991	25	50		6
1992	25	50		6
1993	25	50		6
1994	25	55		7
1995	25	55		7
1996	25	55		7
1997	25	55		6
1998	25	55		6
1999	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2000	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2001	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2002	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2003	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2004	15	40	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır	6
2005	15	35	Ücret dışındaki gelir unsurlarında 5 puan eklenerek uygulanır.	5

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, <http://www.gib.gov.tr/> , 2005 (12.04.2007)

Türkiye'de gelir vergisi tarifesinde ilk dilime uygulanan vergi oranları 1950-2005 döneminde; 1950 yılından 1998 yılına kadar iniş çıkışlar göstermiş, 1985 yılından 1999 yılına kadar ilk dilime %25 olarak uygulanmış olup, 1999 yılından beri ücretliler için %15 diğer gelir vergisine tabi unsurlar için % 20 şeklinde uygulanmaktadır. Türkiye'de ilk dilime 1994 ve 1997 yıllarında uygulanmış oranlar, AB' ye üye ülkelerde aynı yıllarda uygulanmış oranların ortalamasıyla kıyaslandığında, gerek 1994 yılı ortalaması olan % 17.37'nin, gerekse 1997 ortalaması olan % 18.9'un üstünde oldukları görülmektedir. Son dilime uygulanan oranlar da; 1950 yılında % 45 iken 1961 'de % 70'e yükselmiş, 1963-80 arası % 68 olarak uygulanmış, 1981 sonrası yükselerek % 74 olarak uygulanmış, 1985-1990 arası % 45, 1991-93 arası % 50, 1994-1996 arası % 55 olarak uygulanmış, daha sonraları % 45'e indirilen oran, 1999 yılından itibaren % 40/45 olarak, 2005'den itibaren % 40 olarak uygulanmıştır. Türkiye'de son dilime uygulanan ortalama oran olan % 55'de yine 1994 yılı AB ortalaması % 46.45'in ve 97 yılı ortalaması % 50,75'in üstündedir.

Vergi oranlarının ortalamasının üstünde olması vergilemenin mali sınırı ile ilgili tartışmayı gündeme getirecek bir husustur. Mükelleflerin vergi oranları ile ilgili düşünce ve değerlendirmeleri ise vergilemenin psikolojik sınırı konusunda tartışma yaratır. Genel olarak Türkiye'de çeşitli toplum kesimlerinin vergi oranlarının yüksek olduğu gerekçesi ile düşürülmesi yönünde görüş beyan ettiklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu konudaki gözlemler mükelleflerin vergi oranlarını yüksek olarak algıladıklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan, İstanbul'da yapılmış olan bir anket çalışması bu konu ile ilgili ampirik sonuçları da ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre; mükelleflerin % 90'ı gelir vergisi, % 73.6'sı kurumlar vergisi oranını, % 90'ı katma değer vergisi oranlarını ve % 71.3'ü özel tüketim vergisi oranlarını yüksek bulmaktadırlar.⁵ Bu ampirik sonuç ile vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, Türkiye' de vergilemenin ekonomik sınırına gelinmemiş olmakla beraber mali ve psikolojik sınırına gelmiş olabileceği düşüncesini yaratmaktadır.

⁵ Harun Yeniçeri, "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", **19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları**, 2004, s.908.

Tablo 3.9. Türkiye'de Uygulanılan Kurumlar Vergisi Oranları (1960-2005)

Kurumlar Vergisi Oranı		
Yıllar	Sermaye Şirketleri ve Kooperatiflerde (%)	Diğer Kurumlarda
1960-67	20	35
1968-79	25	35
1980-81	50	35
1982-84	40	40
1986	46	46
1987	46	46
1988	46	46
1989	46	46
1990	46	46
1991	46	46
1992	46	46
1993	46	46
1994	25	25
1995	25	25
1996	25	25
1997	25	25
1998	25	25
1999	30	30
2000	30	30
2001	30	30
2002	30	30
2003	30	30
2004	33	33
2005	30	30

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Türkiye'de 1991–2004 dönemi ile ilgili yayınlanmış vergi yükü rakamları, ilgili yıllardaki kayıt dışı ekonominin hacmi dikkate alınarak, yeniden hesaplandığında bu durumu daha açık görmek mümkündür. Resmi vergi yükü, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından daha dar veya daha geniş hesaplanmaktadır. Şöyle ki;

- Vergi yükü, sadece genel bütçe vergi gelirlerinin GSMH' ya oranlanması ile hesaplanabilmektedir. Bu şekilde elde edilen oranlar, ekonomideki tüm

yükümlülükleri kapsamadığı için, gerçek yükü göstermez. Vergi yükü dar anlamda kapsanmış olur.

- Vergi yükü; konsolide bütçe gelirleri, mahalli idare vergi ve paylan, fonların vergiye bağlı gelirleri ve parafiskal gelirler dahil edilmek suretiyle hesaplanırsa, verginin getirdiği yük daha gerçekçi bir şekilde tespit edilmiş olunur. Vergi yükü geniş anlamda kavranmış olunur.

Ancak her ikisinde de, vergi hâsılatı (dar veya geniş anlamda) resmi GSMH' ya oranlanmaktadır.

Oysa belirtildiği üzere, gerçek oranların bulunması vergi hâsılatlarının toplam GSMH' ya oranlanmasını gerektirmektedir.

Genel bütçe vergi gelirleri resmi GSMH' ya oranlandığında. 1991 yılında vergi yükü, %12.4 olarak tespit edilmektedir, oysa aynı yıl kayıt dışı GSMH' yı da dikkate alarak vergi yükü hesaplandığında, vergi yükünün gerçekte %5.9 olduğu görülmektedir. Yani, kayıt dışı ekonomi göz ardı edildiğinde, vergi yükü bu yıl için 1.1 kat (%110) fazla algılanmaktadır. 1993 yılında, resmi GSMH esas alındığında vergi yükü %13.2 görülürken, gerçekte %5.8'dir. Yani 1993 yılında vergi yükü 1.2 kat (% 127) daha fazla algılanmaktadır. Benzer şekilde, 1998 yılında vergi yükü gerçekte olduğuna göre 1.6 kat (%160), 1999 yılında 1.4 kat (%145), 2000 yılında 1.7 kat (%176), 2001 yılında, 1.3 kat (%131), 2002 yılında 1.4 kat (% 146), 2003 yılında 1.1 kat (% 118) ve 2004 yılında 1 kat (% 108) daha fazla algılanmıştır. En önemlisi de, 2002 yılında vergi yükü % 21.7 iken, 2003 yılında %23.6' ya yükselmiş ve 2004 yılında da bu seviyede (%23.6) kalmış gibi görünmekle beraber, 2002 yılına göre vergi yükü sürekli artış göstermiştir. Zira, genel bütçe vergi gelirleri esasına dayalı gerçek vergi yükü; 2002 yılında %8.8 iken, 2003 yılında %10.8'e, 2004 yılında da %11.3'e yükselmiştir.

Vergi yükünün daha geniş kapsanması, yani; konsolide bütçe vergi gelirleri, mahalli idare vergi payları, fonların vergiye bağlı gelirleri ve parafiskal gelirlerin toplamının resmi GSMH' ya oranlanması suretiyle hesaplanması durumunda, ekonomideki vergi yükünün 1991 yılında %20.9 olduğu tespit edilmiştir. Oysa, kayıt dışı ekonomiyi de dikkate alınan hesaplamaya sonucu, gerçek vergi yükünün %10 olduğu görülmektedir. Yani, resmi vergi yükü gerçekte olana göre 1 kat (%108)

fazla algılanmıştır. Aynı şekilde, 1993 yılında %21.9 olarak hesaplanan vergi yükü gerçekte %9.7, 1997 yılında %24.5 olarak hesaplanmışken gerçekte %11.1, 2000 yılında %31.3 olarak hesaplanmışken gerçekte %11.2, 2002 yılında %24.5 olarak hesaplanmışken gerçekte %9.9, 2004 yılında ise %26.4 olarak hesaplanmışken gerçekte %12.7'dir. Bu durumda resmi olarak açıklanan vergi yükleri ilgili yıllarda gerçek vergi yükü rakamlarına göre sırasıyla; 1993 yılında 1.2 kat (%125), 1997 yılında 1.2 kat (%120), 2000 yılında 1.7 kat (%179), 2002 yılında 1.4 kat (%147), 2004 yılında ise 1.7 kat (% 108) daha yüksek algılanmıştır.

1991 yılı için; genel vergi gelirleri esas alınarak tespit edilmiş olan %20.9' luk vergi yükü kayıtlı ekonomi veya resmi ekonomi üzerindeki yüküdür ve ekonomideki vergi yükünün gerçekte %15.3 olması vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir. 2000 ve 2002 yıllarında bu durumun daha çarpıcı bir hal aldığı görülmektedir.

Tablo 3.10. Türkiye'de Vergi Yükleri (Resmi / Gerçek) (1991-2004)

Yıllar	1991	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kısmi/Dar Anlamda Vergi Yükü Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı GSMH	12.4	16.1	17.2	18.9	21.1	22.2	21.7	23.6	23.6
Gerçek/Dar Anlamda Vergi Yükü Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı GSMH	5.9	7.3	6.6	7.7	7.5	9.6	8.8	10.8	11.3
Kısmi/Geniş Anlamda Vergi Yükü Konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların giye bağlı gelirleri+ kayıtlı GSMH	20.9	24.5	26.2	28.8	31.3	33.3	24.5	26.1	26.4
Gerçek/Geniş Anlamda Vergi Yükü Konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların vergiye bağlı gelirleri+ kayıtlı GSMH + kayıt dışı GSMH	10.0	11.1	10.0	11.7	11.2	14.4	9.9	11.9	12.7

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Türkiye'de de vergi esnekliklerinin kayıt dışı ekonominin dikkate alınmasıyla yeniden hesaplanması, esneklikler ve vergilerin otomatik istikrar sağlayıcı güçleri konusunda daha gerçekçi değerlendirme yapma konusunda olanak sağlayacaktır.

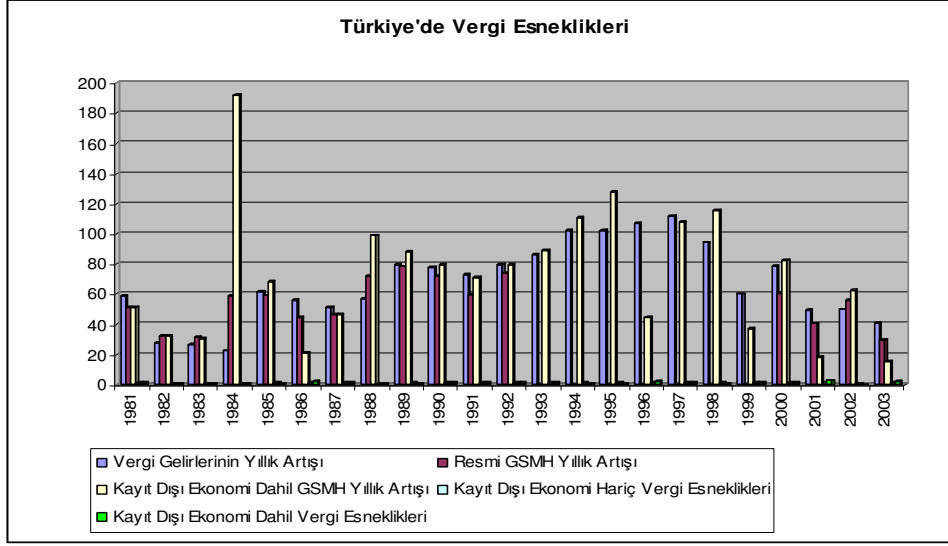
Kayıt dışı ekonomi analize dahil edilip, vergi esneklikleri yeniden hesaplandığında, resmi GSMH' ya dayalı olarak bulunanlara göre kimi yıllarda benzer oranlar elde edilmiş olmakla beraber, kimi yıllarda esneklik değerinin zannedilenden daha yüksek, kimi yıllarda da daha düşük olduğu görülmüştür. Nitekim yaklaşık olarak aynı oranların elde edildiği yıllar; 1981, 1982, 1983, 1987, 1988, 1992'dir. Kayıt dışı ekonomi dahil edildiğinde esnekliğin daha yüksek olduğu yıllar; 1986, 1996, 2001, 2003, 2004'dür. Kayıt dışı ekonomi dahil edildiğinde esnekliğin daha düşük çıktığı yıllar; 1985, 1989, 1990, 1992, 1993, 1994, 1995, 1998, 2000, 2002 yıllarıdır.

Tablo 3.11. Türkiye’de Vergi Esneklikleri (1981-2004)

Yıllar	Vergi Gelirlerinin Yıllık Artışı	Resmi GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Dahil GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Hariç Vergi Esneklikleri	Kayıt Dışı Ekonomi Dahil Vergi Esneklikleri
1981	58.7	51.29	51.4	1.15	1.14
1982	27.9	32.27	32.4	0.86	0.86
1983	27.0	31.30	30.8	0.87	0.87
1984	22.6	59.10	192.3	0.38	0.11
1985	61.4	59.47	68.4	1.03	0.89
1986	55.9	44.79	21.1	1.25	2.64
1987	51.5	46.57	46.5	1.11	1.10
1988	57.2	72.19	99.1	0.79	0.57
1989	79.5	78.34	88.5	1.02	0.89
1990	77.6	72.41	80.1	1.07	0.96
1991	73.2	59.73	71.3	1.23	1.02
1992	80.0	73.96	79.4	1.08	1.00
1993	86.6	80.98	89.2	1.07	0.97
1994	102.4	94.66	110.8	1.08	0.92
1995	102.7	102.3	127.8	1.01	0.80
1996	106.9	90.68	44.4	1.18	2.40
1997	111.4	96.24	107.7	1.16	1.03
1998	94.4	82.08	115.7	1.15	0.81
1999	60.4	46.27	37.1	1.31	1.62
2000	79.0	60.44	82.5	1.31	0.95
2001	49.9	40.52	18.2	1.23	2.74
2002	50.0	55.84	63.0	0.90	0.79
2003	41.3	29.69	15.3	1.39	2.70

Kaynak : <http://www.die.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.1. Türkiye’de Vergi Esneklikleri

3.6.2 Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin GSMH’ya Oranı

Tablo. 3.5’de, Türkiye’de 1987-2004 döneminde, kamu tüketim ve yatırım harcamalarının toplamıyla elde edilen kamu reel harcamalarının resmi GSMH’ya oranlamasıyla bulunmuş olan kamu kesiminin ekonomideki payları ile kayıt dışı ekonominin de hesaba dahil edilmesiyle tekrar hesaplanması durumunda ortaya çıkan oranlar yer almaktadır.

Kamu tüketim ve yatırım harcamalarının resmi GSMH başka deyişle kayıtlı ekonomiye oranlanması durumunda, Türkiye’de kamu kesiminin ekonomideki payının 1987 yılından 2004 yılına kadar dalgalı seyir gösterip dönem boyunca ortalama %18 civarında olduğu görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi devletin bilgisi, denetimi ve kontrolü dışında gerçekleşmiş olan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin hacminin genişlemesi, hacmindeki artışla orantılı olarak devletin ekonomideki payının ya da ekonomiye müdahalelerinin fiilen gerilemesi anlamına gelmektedir.

Bu sebeple, 1987–2004 döneminde kamu kesiminin ekonomideki gerçek payını tespit etmek için, kayıt dışı ekonominin hacmini de dikkate alarak yeniden

hesaplama yapıldığında, kamu kesiminin ekonomideki payının inceleme dönemi boyunca dalgalı seyir izlediği, ortalama %5.7 olduğu görülmektedir. Dönem boyunca kamu kesiminin ekonomideki payı, gerçekte ortalama %5.7 olmakla beraber %18 olarak görülmektedir. Bu yanıltıcı oran, kamu kesiminin ekonomideki payının büyük olduğu ve küçültülmesi gerektiği söylemini destekleyici bir veri olarak kullanılmaktadır. Oysa, kamu kesiminin ekonomideki payı büyüyen kayıt dışı ekonomi ile zaten yarı yarıya düşmüştür.

Türkiye'de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi dikkate alındığında vergi kapasitesinin her yıl itibarıyla kayıt dışı ekonomi oranı ile orantılı olarak genişlediği söylenebilir.

**Tablo 3.12. Türkiye'de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı (Resmi /Gerçek)
(1987-2004)**

Yıllar	Resmi Oran (%)	Gerçek Oran (%)	Yanılsama Payı (%)
1987	17.3	11.3	53
1988	15.2	8.6	77
1989	15.3	8.2	87
1990	18.6	9.5	96
1991	18.7	9.0	108
1992	18.9	8.8	115
1993	19.5	8.7	124
1994	14.3	5.8	147
1995	13.3	4.8	177
1996	15.1	7.2	109
1997	17.0	7.7	120
1998	17.3	6.6	162
1999	19.4	7.9	145
2000	19.4	6.9	181
2001	23.7	10.1	134
2002	27.9	11.4	144
2003	17.0	7.8	117
2004	16.5	7.9	108
Ortalama	18.0	5.7	216

Kaynak: <http://www.die.gov.tr> (15.11.2006)

Kayıt dışı ekonomi / milli gelir oranı Fransa, Almanya, Japonya, Norveç, İsviçre ve İngiltere’de yüzde 0-10 arasında; Belçika, Kanada, İtalya ve ABD’de yüzde 10-20 arasında; Hindistan’da yüzde 10-50 arasında; Peru’da yüzde 40 olarak hesaplanmakta, Türkiye’de DİE’nin Milli Gelir Hesaplarında bu oran yüzde 25 olarak dikkate aldığı bilinmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda farklı tahmin yöntemleri kullanılarak bazı araştırmalar yapılmış ve bu araştırmalar sonucunda da çok farklı değerler tespit edilmiştir. 1992 yılında, kayıt dışı ücret yaklaşımına göre yapmış olduğu araştırma sonucunda kayıt dışı ekonominin gayri safi milli hasıla içindeki payı yüzde 35 ;⁶ 1991 yılında, vergi inceleme yaklaşımına göre yapmış olduğu araştırma sonucunda kayıt dışı ekonominin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı yüzde 40,4 ;⁷ 1990 yılında, GSMH yaklaşımına göre yapılmış araştırma sonucunda bu oran yüzde 7,5; ⁸ 1991 yılında, ekonometrik yaklaşıma göre yapmış oldukları araştırma sonucunda bu oran yüzde 7,8 çıkmıştır.⁹ Bu araştırmaların sonuçları göstermiştir ki, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmesinde aynı yöntemler dahi kullanılsa farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü konusunda kesin bir rakam vermek oldukça güçtür. Ancak son yıllarda, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin milli gelire oranı yüzde 50’nin üzerine çıktığı tahmin edilmektedir.

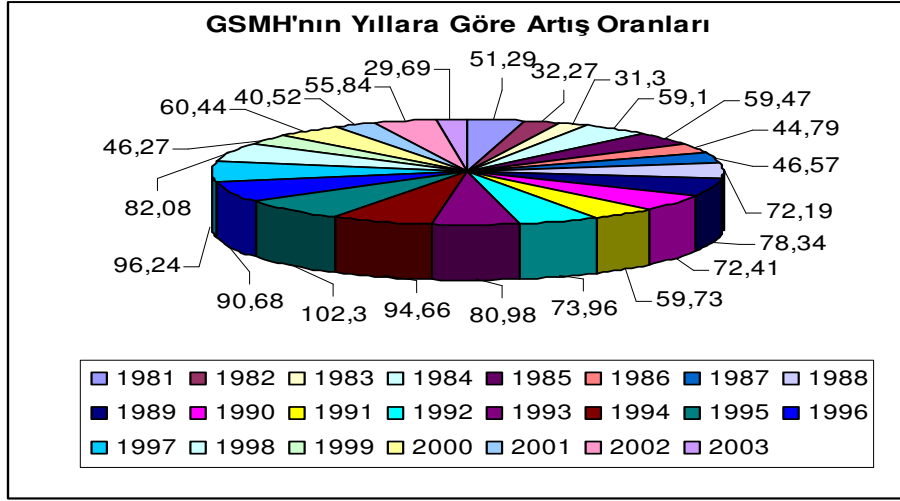
⁶ Osman Altuğ, “Kayıtdışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırı”, **Görüş**, Mart 1994, Sayı: 14, s.56-68.

⁷ Türkmen Derdiyok, “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Mayıs 1993, s.54-63.

⁸ A.Fazıl Özsoğutlu, “Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor”, **Ekonomik Forum**, TOBB 2, 1994, s.14-17.

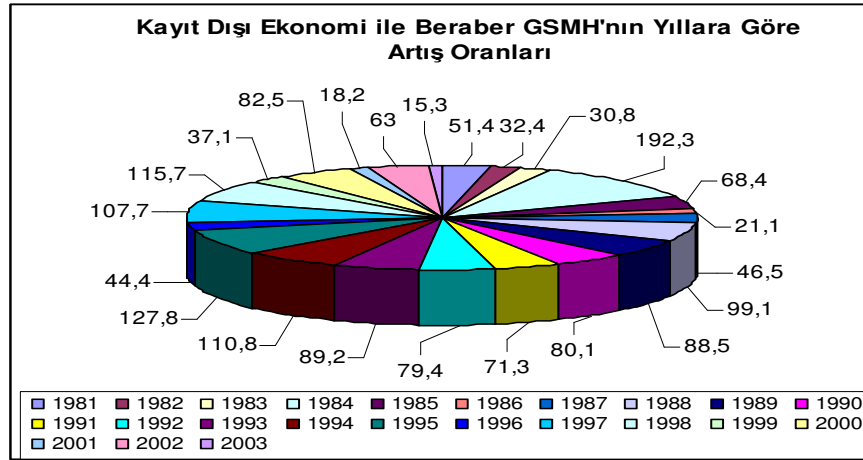
⁹ Adil Temel, Ayşegül Şimşek, Kuddusi Yazıcı, “Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve

Şekil 3.2. GSMH'nın Yıllara Göre Artış Oranları

Kaynak : <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.3. Kayıtdışı ekonomi ile Beraber GSMH'nın Yıllara Göre Artış Oranları

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Kayıt dışı ekonominin Türkiye'deki boyutları, Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen bir ülkenin şartlarına uygunluk sağlansa da, Avrupa Birliği'ne girmeyi engelleyecek büyüklüktedir. Avrupa Birliği komisyonu, AB'ye üye ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin sonuçlarından memnun değildir. Üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonomiyi araştıran ve üye ülkelerde GSMH'nın ortalama %10'u büyüklüğünde

kayıt dışı ekonomi tespit eden ve bunu büyük bir sorun olarak nitelendiren bir rapor hazırlanmıştır.. Avrupa Birliği komisyonunun, kayıt dışı ekonomiden hoşnutsuzluk duymasının nedeni GSYİH ve işsizlik oranı ile ilgili istatistiksel verilerde oluşturduğu düzensizliklerin, AB bütçesi üzerinde yarattığı olumsuzluklardır. Kayıt dışı ekonominin GSYİH' nın olduğundan düşük, işsizlik oranını ise. Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutları düşünüldüğünde bunun engel olarak görüleceği açıktır.

3.6.3. Türkiye’de Göç Nedeniyle Kent İşsizliğinin Artması ve Kayıt dışı Ekonomik Faaliyetlere Yönelme

Türkiye’de kent-kır şeklinde ikili bir ekonomik yapının varlığının, iç göç ve kentleşme olgusunun, yüksek oranlı işsizliğin ve gelir dağılımı bozukluğunun kayıtdışı ekonomiyi ve kayıtdışı istihdamı büyüttüğünü; ücretsiz aile işçiliğinin ve kendi hesabına çalışanların ülkemizde yaygın olmasının ve işgücü niteliğinin düşüklüğünün de kayıtdışı sektörü beslediğini; kayıtdışı istihdamın ekonominin ikili yapısından kaynaklanması dolayısıyla ekonomide yapısal sorunlar çözülmeden kayıt dışı istihdamın da ortadan kalkamayacağını; Türkiye’nin bu sorunu aşmak için hızlı büyümesi ve sanayi sektörünü geliştirmesi gerektiğini; bunun için de enflasyon sorununun çözülmesinin zorunlu olduğunu ifade etti.¹⁰

Türkiye’de köyden kente göçe sebep olan unsurlar önemli ölçüde ekonomik temellidir. Kırsal yoksulluğun yanı sıra yüksek öğretim hizmetinin özellikle büyük şehirlerde yoğun olarak sunulması köyden kente göçü etkilen en önemli faktörlerdir. Kırsal yoksulların köyden kente göçü ile oluşan kentsel yoksulluk enformel ekonomik faaliyetlerin gelişimi için uygun zemin oluşturmaktadır. Türkiye’de 1970 yılında nüfusun % 71.3’ü kırsal alanda % 28.7’si kentsel alanda yaşarken, 1980 yılında % 64.1 ‘i kırsal alanda % 35.9’u kentsel alanda, 1990 yılında % 48.7’si kırsal alanda, % 51.3’ü kentsel alanda, 2000 yılında %42.0’si kırsal alanda % 58.0’ı kentsel alanda ve 2004 yılında % 39.7’si kırsal alanda % 60.3’ü: kentsel alanda yaşar hale gelmiştir. Kısaca, kent nüfusları artarken, kırsal alanda yaşayan nüfusta gerilemeler olmuştur.

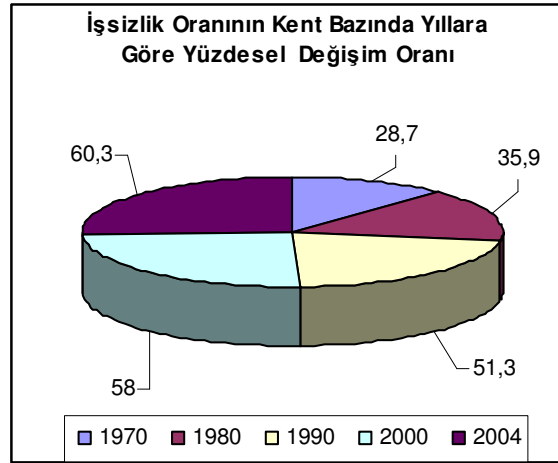
AB ve Türkiye Ekonomi Programı konulu toplantıya katılan Ömer Sabancı

¹⁰ Ömer Faruk Çolak, **Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**, Nevşehir, 2002.

kayıtdışının yarattığı haksız rekabetin yatırımların önünde ciddi bir engel oluşturduğunu da söyledi. 2006'nın ilk dokuz ayında 25 milyar dolardan fazla açık veren cari açığın dikkatle izlenmesi gerektiğini vurgulayan Sabancı, "Cari açığın önüne geçilememesine ek olarak, yapısal işsizlik ve enflasyon oranlarının sürdürülebilir denge seviyelerine çekilememesi, bütçe gelir ve gider kalemlerinin kalitesinde yeterli iyileşmenin sağlanamaması gibi unsurlar, Ekonomimizdeki mevcut sorun alanları arasında sayılabilir".¹¹

Örneğin Türkiye'de özellikle son yıllarda hız kazanmış özelleştirmeler sonucu özelleştirilen kamu iktisadi teşebbüslerinde istihdam edilen kişilerin işten çıkarılması son yıllarda işsizlik oranının artışında ve kırsal kesimin milli gelirden aldığı payın gerilemesinde oldukça önemli olmuştur.

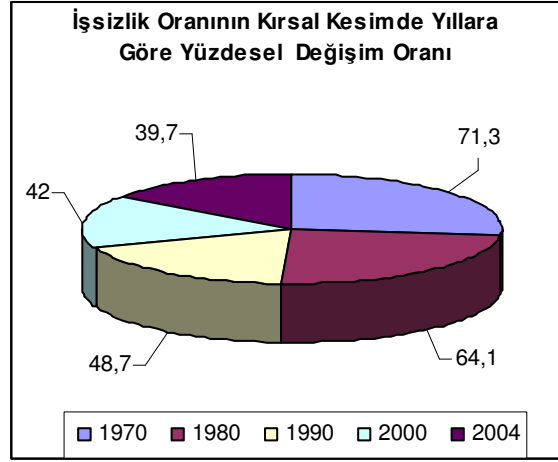
Şekil 3.4 İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kent Bazında Yüzdesele Değişim Oranı

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

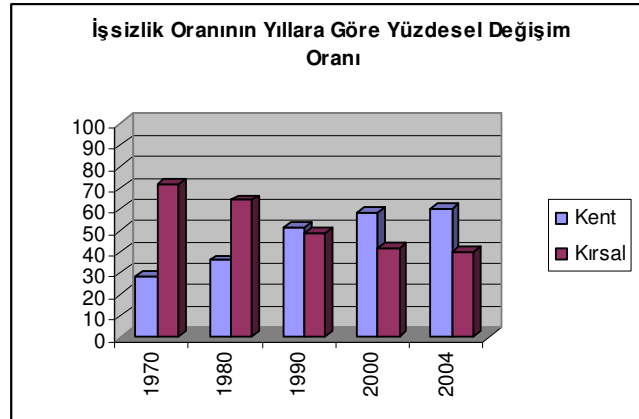
¹¹ "En Önemli Sorun Kayıtdışı Ekonomi", <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=59173.6&tarih=21.11.2006> , (21.11.2006)

Şekil 3.5. İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kırsal Kesimde Yüzdesele Değişimi

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.6 İşsizlik Oranının Yıllara Göre Kent ve Kırsal Yüzdesele Değişimi

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Tablo 3.13. Türkiye'de Nüfusun Kent-Kır Dağılımı (1970-2004) (%)

Yıllar	1970	1980	1990	2000	2004
Kent	28.7	35.9	51.3	58.0	60.3
Kır	71.3	64.1	48.7	42.0	39.7

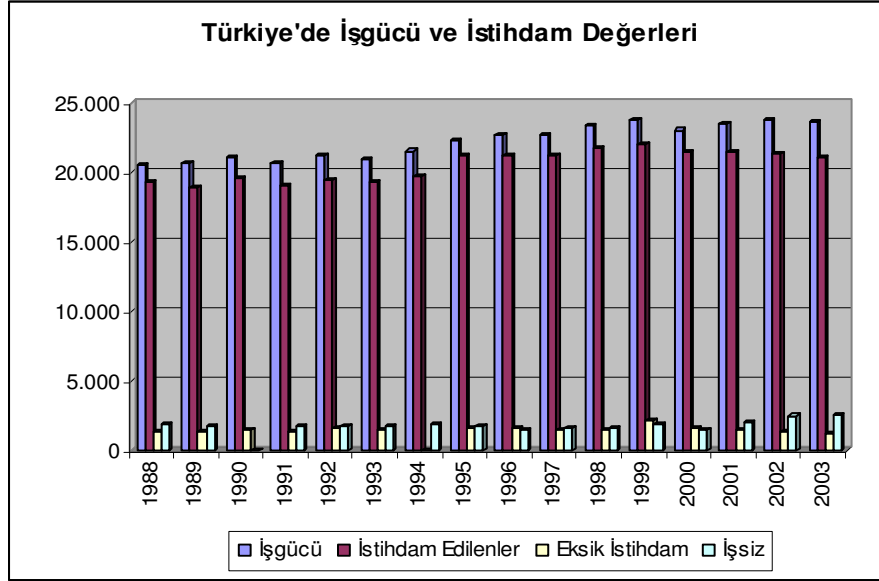
Kaynak: <http://www.die.gov.tr> (15.11.2006)

Tablo 3.14. Türkiye'deki İşgücü ve İstihdam (1988-2004) (Bin)

Yıllar	İşgücü	İstihdam Edilenler	Eksik İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oram	Eksik İstihdam (%) (A)	(A+B) (%) Oram (B)	İşsizlik Oram	
								Kent	Kır
1988	20.617	19.373	1.359	1.802	8.5	6.4	14.9	12,8	5.1
1989	20.677	18.908	1.320	1.708	8.3	6.4	14.7	13.0	5.3
1990	21.146	19.574	1.446	1:572	7.4	6.8	14,2	10.7	4.8
1991	20.731	19.016	1.337	1.714	8.3	6.4	14.7	12.0	5.2
1992	21.184	19.528	1.527	1.656	7.8	7.2	15.0	11.7	4.7
1993	20.997	19.338	1.488	1.659	7.9	7.1	15.0	11.9	4.4
1994	21.586	19.784	1.605	1.802	8.3	7,4	15.7	12.9	4.6
1995	22.286	21.194	1.568	1.700	7.6	7.0	15.0	10.8	4.9
1996	22.697	21.194	1.539	1.502	6.6	7.0	14.0	9.9	3,7
1997	22.755	21.204	1.398	1.551	6,8	6.0	13:0	10.0	3.8
1998	23.385	21.778	1.449	1.606	6.8	6.0	13.0.	10.5	3.3
1999	23.878	22.048	2.164	1.829	7.6	9.0	17.0	11.4	3.9
2000	23.078	21.581	1.591	1.497	6.5	6.9	13.4	8.9	3.8
2001	23.491	21.524	1.404	1.967	8.4	6.0	14.4	11.6	4.7
2002	23.818	21.354	1.297	2.464	10.3	5.4	15.7	14.2	5.7
2003	23.640	21.147	1.141	2.493	10.5	4.7	15.2	13.8	6.5
2004	24.289	21.791		2.498	10.3	5.1	15.4	13.6	5.9

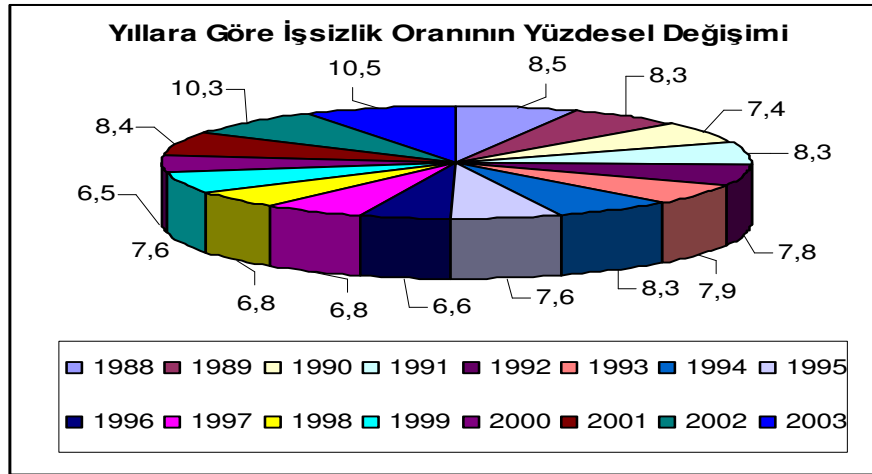
Kaynak: DİE. Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Aralık 1994. s.151 ve Hazine İstatistikleri 1980-2003 ve <http://www.dpt.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.7. Türkiye’de İşgücü ve İstihdamın Yıllara Göre Değişim Grafiği

Kaynak : <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.8. Yıllara Göre İşsizlik Oranının Yüzdesele Değişimi

Kaynak : <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Tablo 3.8 incelendiğinde Türkiye’de işsizlik oranını 1988 yılında %8.5 iken 196 yılında %6.6’ya kadar gerilediği, ancak 1997 yılından itibaren tekrar artış trendine girip 2004 yılında %10.3’e yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık, eksik

istihdam oranının 1988'de %6.4 iken 1996 yılında %7'ye ve hatta 1999 yılında %9'a yükseldiği 2000 yılından itibaren giderek düşüp, 2003 yılında %4.7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İşsizlik artarken eksik istihdamın azalması, işsiz olan bireylerden bir kısmının geçimlerini sağlamak için kısa süreli işlerde çalışmaya yöneldiklerinin işaretidir.

İşsizlik oranı bakımından kent, kır ayrımı yapıldığı zaman ise, kentteki işsizlik oranının 1988 yılına göre 2003 yılında artarken, kırdaki işsizlik oranının 1988 yılından 2000 yılına kadar azaldığı, 2001 yılından itibaren artış trendine girdiği görülmektedir.

Kayıtdışı işçilikte asgari ücret seviyesi, azami çalışma saati, ek bir işte çalışma yasağı, iş güvenliği, iş ve işçi sağlığı standartları ve ayırım gözetmeyen kurallar söz konusu değildir; kayıtdışı çalışan işçi, kayıtlı ekonomilerde kamu yönetimi ve işçi sendikaları tarafından temin edilen ücretli tatil izni, hastalık izni, sağlık sigortası emeklilik gibi imkanlardan faydalanamazlar.

İkinci olarak bu işlemler “vergilendirilmemişlerdir”. İşçi ücretlerinden gelir vergisi stopajı yapılmaz, sosyal ve sigorta primleri tahakkuk ettirilmez. Görülüyor ki bütün bu uygulamalar, kamu yönetimini kandırmak üzere işçiyle işveren arasında oluşturan danişıklı dövüş şeklini almıştır. İşverenler maaş ve istihdam vergilerinden kaçınmak ve işçilik masraflarını azaltmak suretiyle kazanç sağlarlar.¹²

Erken yaşlarda emekli olan vatandaşlarımız çalışamaz durumda olmadıkları için çalışmaya devam etmektedirler. Gençlere kıyasla iş deneyimi daha fazla olan genç emeklilerimiz kayıt dışı olarak daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmekte, bu durumsa istihdamın yapısını gençlerimiz aleyhine bozmaktadır.

Varolan işsizlik, düşük ücret ve düşük verimlilik, Türkiye'de kayıtdışına yönelmenin temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Kayıtlı ekonomide faaliyette bulunmanın kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmaya göre alternatif maliyetini artırdığı için bireyler kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunmayı tercih ederler. Ülkemizdeki kalifiye olmayan işgücünün, vergiler ve fonlarla işverene maliyetinin yüksek olması kayıt dışı ekonomiyi artıran

¹² “ Yoksulluk”, www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi1.doc (19.06.2007)

en önemli etkenlerden biridir.¹³ İşverenler, bu tür maliyetlerini en aza indirmek için ya sermaye yoğun üretime geçmekte ya da düşük ücretlerin geçerli olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler. Sermaye yoğun üretime geçmenin maliyeti çok yüksek olduğu için işverenler genellikle düşük ücretlerin geçerli olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelirler. Ayrıca, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşın yatırımların aynı hızla arttırılamaması işsizliğin her geçen gün artmasına neden olmakta dolayısıyla bir çok kişi işsiz kalmamak için kayıt dışında çalışmak zorunda kalmaktadır.

Vergi, sigorta ve benzeri kesintiler nedeniyle istihdam üzerindeki maliyetlerin yüksek olması, hem işçiyi hem de işvereni kayıt dışı istihdama yönelten önemli bir etkidir. İstihdam üzerindeki maliyetlerin yüksek olması, işverenlerin bu maliyetlerden kısmen veya tamamen kurtulma çabası içine girmelerine neden olabilmektedir. İşverenler bu maliyetlerden kısmen veya tamamen kurtulmak için iki farklı yönteme başvurmaktadırlar. Bunlardan birincisi, işverenlerin çalıştırdıkları işçilerin maaşlarını tamamen kayıt dışında tutarak istihdam üzerindeki maliyetlerden tamamen kurtulmalarıdır. İkincisi ise, çalıştırılan işçilerin maaşlarını asgari ücret üzerinden göstererek ücret farkını açıktan vermek suretiyle söz konusu maaşlar üzerinden daha az vergi, sigorta ve benzeri kesintilerin ödenmesiyle istihdam üzerindeki maliyetlerden kısmen kurtulmalarıdır. Örneğin, aylık net 500 milyon TL ücret alan bir işçinin maaşının, resmi kayıtlarda asgari ücret olarak gösterilerek vergi, sigorta ve benzeri kesintilerin asgari ücret üzerinden ödenmektedir.

Ülkemizde arda arda yaşanan ekonomik krizler kayıt dışı faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde, işsiz kitleler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkanlarını kayıt dışı faaliyetlerde aramaktadırlar. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı faaliyetlere yönelterek istihdam ve üretim maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. Özellikle sanayi sektöründe, teknolojik gelişmelerden dolayı emeğe dayalı üretim yerini makinaya dayalı üretime bırakmıştır. Bu durum niteliksiz iş gücünün işsiz kalmasına neden olmuştur. İşsiz kalan bu işgücü de geçim kaygısıyla kayıt dışı

¹³ Özsoylu, “Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor”, s.17.

faaliyetlere yönelmiştir.¹⁴

3.6.4. Türkiye’de Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin Kayıt Dışı Ekonomiye Yansıması

Türkiye’de 1966 yılından günümüze nüfusun beşinci %20’si toplam gelirin ortalama %54’ ünü elde ederken, ilk %20’lik kısmı %4.5’ünü elde etmiştir. Başka bir bakışla, beşinci %20’nin dışında kalan %80’lik nüfus, gelirin ortalama %46’sını paylaşmaktadır. Bu kısmın %20’lik nüfus dilimlerine göre paylaşımı ise; ikinci %20 gelirin %8.9’unu, üçüncü %20 gelirin %12.5’ünü, dördüncü %20 gelirin %17.4’ünü, beşinci %20 gelirin %4,5’ unu elde etmektedir. Kısaca, Türkiye’de gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğunu bunun sonucunda nüfusun %40’lık kısmının daha düşük marjinal oranlara tabi olmak için beyan dışı ekonomik faaliyetlere ve en az %40’lık kısmının da gelirini yaşayabilecek düzeye çıkarabilmek için enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmaya yatkın olduğunu göstermektedir.

Ücretlerin reel olarak gerilemesinin kayıt dışı ekonomiyi yaratan önemli bir faktör olduğundan bahsedilmişti. 1980’li yıllar boyunca bir taraftan gelir dağılımında adaletsizlik ve ücretlilerin milli gelirden aldıkları paylardaki gerileme, diğer taraftan artan, dolaylı vergiler ile enflasyonun satın alma gücünde meydana getirdiği tahribat, iletişim kanallarının çoğalmasıyla artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarla birleşince insanları "telafi edici ve destekleyici" gelir kaynakları yaratma yönünde teşvik etmiştir. Başka bir deyişle, çalışanları kayıt dışı ekonomiye yöneltecek zemini hazırlamıştır.

Telafi edici ve tamamlayıcı gelir, "işçinin ücret ve buna bağlı yan ödemelerin dışında elde ettiği gelir" olarak tanımlanmaktadır. Burada telafi edici gelir, reel gelirdeki düşmeleri yahut satın alma gücündeki düşmeleri gideren gelir olarak; tamamlayıcı gelir ise, belli bir mal yahut hizmete talebi oluşturan satın alma isteğini destekleyen gelir olarak kabul edilmektedir.¹⁵

¹⁴ Topbaş, Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, s.48.

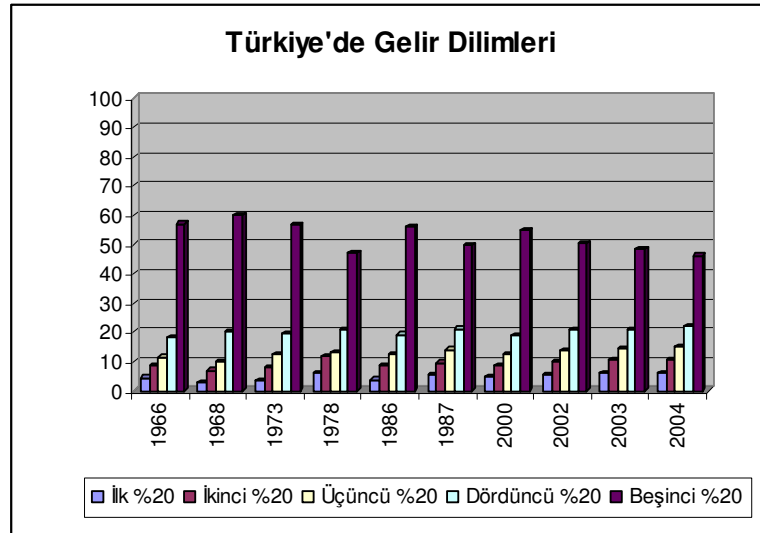
¹⁵ Ekin, Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam, s.97-99.

Tablo 3.15. 1966-2004 Döneminde Türkiye'de Gelir Dağılımı (%)

Yıllar	1966	1968	1973	78/79	1986	1987	2000	2002	2003	2004
İlk %20	4.5	3.0	3.5	6.3	3.9	5.2	4.9	5.3	6.0	6.0
İkinci %20	8.5	7.0	8.0	12.0	8.4	9.6	8.6	9.8	10.4	10.7
Üçüncü %20	11.5	10.0	12.5	13.0	12.6	14.1	12.6	14.0	14.5	1-5.2
Dördüncü %20	18.5	20.0	19.5	21.0	19.2	21.2	19.0	20.8	20.9	21.9
Beşinci %20	57.0	60.0	56.5	47.0	55.9	49.9	54.9	50.1	48.3	46.2

Kaynak: <http://www.die.gov.tr> (15.11.2006)

Şekil 3.9. Türkiye'deki Gelir Dilimlerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak . <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Türkiye'de vergi dairesi sayısının çok fazla olması, gelir idaresinin ölçek ekonomilerinden faydalanmasını imkânını ortadan kaldırmakta; personel, bina, demirbaş ve kırtasiye masraflarını artırmakta; bürokratik işlemlerin artmasına yol açmakta; vergi daireleri arasında kurulması gereken iletişim ve ulaşım sorunlarını artırarak, maliyeti yükseltmektedir. Türkiye'de vergi dairesi sayısının her geçen gün artması, personel sayısını artırırken niteliğinin düşmesine yol açmakta, gerek personelin gerekse mükellefin denetimini zorlaştırmaktadır. Vergi dairesindeki

birimler arasındaki işbirliğini ve eşgüdüm imkânlarını da ortadan kaldırmaktadır.

Vergi dairelerinin çok sayıda ve "vergi dairesi şubesi" kavramının geliştirilmemiş olması, maliyetleri artırmaktadır. Ayrıca kayıt dışılığın önlenmesinde etkili olamamaktadır. Vergi denetimlerinin istenen amacına ulaşabilmesi için, konuları itibarıyla uzman ve donanımlı kişiler tarafından yapılması, yapılan denetimlerin çok kısa bir sürede sonuçlandırılması gerekir.. Denetimi yaparken, vergi denetimi yapan kamu örgütleri arasında kesinlikle eşgüdüm ve planlamanın olması gerekir.

Vergiye uyum çerçevesinde mükellefin gereken özeni göstermemesinde, gelir idaresinin etkisi göz ardı edilemez. Ülkede denetim ve cezalar düşük ise, bu husus risk alma eğilimini de güçlendirmektedir ve vergi oranlarının ekonomik nedenlerle yüksekliği de buna eklenince, kaçakçılık davranışı için gerekli şartlar kendiliğinden oluşmaktadır. Ancak bunlar tek başına yeterli değildir. Kaçakçılık ile ilgili fırsatların iyi bir vergi idaresi ile ortadan kaldırılması ve vergi mevzuatındaki boşlukların düzeltilmesi, denetimlerde bir artış olmasa da kayıt dışılığı azaltacaktır.

Türkiye'de vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar V.U.K.'nun 135. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre; hesap uzmanları, hesap uzman yardımcıları, ilin en büyük mal memuru, vergi denetmenleri, vergi denetmen yardımcıları, vergi dairesi müdürleri, maliye müfettişleri, maliye müfettiş muavinleri, gelirler kontrolörleri ve stajyer gelirler kontrolörleri ve Gelirler Genel Müdürlüğü'nün merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar vergi incelemesi yapmaya yetkilidirler.

Ülkemizde sosyal sorunların dikkate alınarak ortadan kaldıracı tedbirlerin uygulanması veya göz ardı edilmesi, siyasilerin benimsedikleri ekonomi politikaları ve bu doğrultudaki uygulamalarının ekonomik ve sosyal hayatta meydana getirdiği gelişmeler kayıt dışı ekonomi üzerinde etkilidir.

Tablo 3.16. Gerçek ve Götürü Usule Tabi Mükellef Sayıları
(1983-1994)

Yıllar	Gerçek Usule Tabi Mükellef Sayısı (A)	Götürü Usule Tabi Mükellef Sayısı (B)	(B/A) (%)
1983	1.810.841	967.910	53.4
1984	1.918.816	986.742	51.4
1985	1.967.061	1.026.378	52.1
1986	2.048.761	1.301.618	63.5
1987	2.046.577	1.025.918	50.1
1988	1.746.500	884.686	50.6
1989	1.784.804	907.619	50.8
1990	1.859.324	908.892	48.8
1991	1.960.817	969.988	49.4
1992	1.919.447	1.010.432	52.6
1993	1.865.253	1.000.778	53.6
1994	1.859.082	954.319	51.3

Kaynak : <http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

Tablo 3.17. Türkiye'de Mükelleflerin İncelenme Oranı (1984-2004)

Yıllar	GV, KV Mükellef Sayıları	İncelenen Mükellef Sayıları	Mükellef İnceleme Oranı (%)
1984	1.975.209	66.681	3.4
1985	2.029.051	66.550	3.2
1986	2.114.096	80.264	3.7
1987	2.121.608	51.495	2.4
1988	1.858.034	47.225	2.5
1989	1.915.839	108.574	5.6
1990	2.002.319	78.803	3.9
1991	2.116.737	58.590	2.7
1993	2,097.344	68.954	3.2
1994	5.381.043	48.056	0.8
1995	5.356.169	56.096	1.0
1996	5.569.185	54.536	0.9
1997	5.695.113	63.519	1.1
1998	5.954.402	45.639	0.7
1999	6.018.948	51.731	0.8
2000	6.415.952	60.335	0.9
2001	6.401.152	68.132	1.0
2002	6.449.485	113.244	1.7
2003	5.707.114	68.251	1.1
2004	5.957.984	153.881	2.5

Kaynak: Türk Vergi Sistemi ve 50. Yılında H.U.K, H.U.K 50.yıl Armağanı, İstanbul, 1995.

Tablo 3.18. Türkiye'de Sektörlerin Kirlilik Derecesi (2004 Yılı)

Sektör	Türkiye'nin Kirlilik Derecesi (5 üzerinden)	Ülkeler Ortalaması	Sapma
Vergi Daireleri	4.2	■	-0.8
Özel Sektör/ İş alemi	4.1	3.4	-0.7
Gümrükler	4.1	3.3	-0.8
Sağlık Hizmetleri	4.1	3.3	-0.8
Yerel Hizmetler	4.1	3.0	-1.4
Siyasi Partiler	4.0	4.0	0
Polis	3.0	3.6	-0.4
Yargı Sistemi	3.9	3.6	-0.3
Eğitim Sistemi	3.9	3.1	-0.8
Parlamento, Yasama erki	3.8	3.7	-0.1
Medya	3.8	3.3	-0.5
Lisans ve İzin Hizmetleri	3.8	3.0	-0.8
Sivil Toplum Kuruluşları	3.5	2.8.	-0.7
Din Hizmetleri	3.3	2.7	-0.6
Silahlı Kuvvetler	3.1	2.9	-0.2

Kaynak: <http://www.saydamlik.org/arastirmalar.html> (14.02.2006)

Kirliliğin ifadesi olarak kullanılmış rakamlardan; 1 en temiz, 5 en kirliliği göstermektedir. Vergi daireleri, en kirli, başka deyişle yolsuzluğun en fazla olduğu yer olarak birinci sırayı almıştır. Özel sektör, gümrükler, sağlık hizmetleri, yerel hizmetler, siyasi partiler, vergi dairelerinden sonra aynı derecede ve ikinci sırada yer

alan sektörler olmuşlardır. TESEV in yaptığı araştırmanın sonucu ile örtüşür şekilde bu araştırmaya göre de en az kirli sektör silahlı kuvvetlerdir. Diğer ülkelerdeki kirlilik dereceleri ile kıyaslandığında, en önemli sapma yerel idarelerde görülmüştür. Zira, başka bazı ülkelerde yerel yönetimlerin kirlilik derecesi ortalama olarak 3.0 iken Türkiye'de 4.1 'dir.

3.6.5. Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Azaltılması Yönünde Alınan Tedbirler

Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi azaltmak amacıyla gelir vergisi kanununda gelirin tanımı yeniden yapılmıştır. Kazanç ve iradlar tabiri ilave edilerek geniş bir tasnif yapılmıştır. Bu şekilde gelire tabi olmayan unsurlar asgariye indirilmiştir .¹⁶

Esnaf muaflığı ile ilgili yapılan düzenleme ile kayıt dışı ekonomiyi esnaf muaflığı müessesesinin beslemesi ve belge düzeninin yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Esnaf muaflığından faydalananların aldıkları mal ve giderlere ilişkin aldıkları belgeleri ibraz zorunluluğu getirilmiştir. Bu şartı yerine getirmeyenler için esnaf muaflığı söz konusu değildir. Belge düzeninin yerleştirilmesi ve vergilendirmede gerçek kazancın tespitinin yapılabilmesi için götürü usulde ticari kazanç tespiti yöntemi tamamen kaldırılmakla ve yerine belirli şartları taşıyan mükelleflerin ticari kazançlarının basit usulde tespit edilerek kayıt dışı ekonomi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁷

Özel gider indirimleri kapsamında şu anda 5 harcama kalemi bulunmaktadır. Bunlar sağlık, eğitim, kira, gıda ve giyim harcamalarıdır. Bunların dışında bir çok harcama türü de zorunlu ihtiyaçlar arasında yer alır ve özel gider indiriminden yararlanılması gerekmektedir. Çünkü vatandaşlarımız özel gider kapsamındaki harcamalarında belge almakta ve diğer harcamalarda belgeye dikkat etmemektedirler. Belgelenmeyen harcamalar kayıt dışı ekonomiyi beslemektedir. Özel gider indiriminin kaldırılmasıyla kayıt dışı ekonominin boyutunun büyümesi; gelir ve katma değer vergisi gelirlerinin de düşüş göstermesi normaldir.¹⁸

¹⁶ S. Ahmet Baş ve Yusuf Akay, **Vergi Kanunlarında 4369 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁷ Baş ve Akay, **Vergi Kanunlarında 4369 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler**, s.20

¹⁸ Kıldış, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, s.6.

SONUÇ

Ülkemizin güncel konuları arasında yer alan kayıt dışı ekonomi ile ilgili araştırmaya yönelik olarak yapılan çalışmamızda ulaşılan sonuçları şöylece özetlemek mümkündür.

Kayıt dışı ekonominin ülkemizdeki boyutlarını incelediğimiz bölümde de açıkça görüldüğü gibi ülkemizde köyden kente göç geçtiğimiz yıllar içerisinde artış göstermiş ve kent nüfusu fazlalaşırken köy nüfusu azalmıştır. İşsizlik oranlarının incelenmesinde ise geçmiş yıllarda kırsal kesimde işsizlik fazla iken göçle paralel olarak son yıllarda kent kesimindeki işsizlik artmıştır. Şu denebilir ki köyden kente göç hareketleriyle kırsal kesimdeki işsizlik kent yaşamındaki işsizliğe dönüşmüştür. Çalışmamızın giriş bölümünde yapmış olduğumuz varsayımımızın yani göç hareketleriyle oluşan kent işsizliği kayıtdışı ekonomi hacmini arttırmaktadır. Ayrıca bir başka varsayımımız da gelir dağılımındaki dengesizliğin ve adaletsizliğin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri beslediği idi. Aynı şekilde gelir dağılımındaki adaletsizlik, ülkemizin resmi kurumlarının kaynaklarındaki verilere göre ortaya konmaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde açıkça ortaya konduğu gibi insanlar gelirlerini arttırmak amacıyla refleksif olarak kayıtdışı faaliyetlere yönelmektedir.

Kayıtdışı ekonominin ortaya çıkması ve genişlemesini sağlayan sebepler arasında; vergi oranları, vergi denetimleri, vergi ceza oranları ve vergi benzeri yükümlülük olarak sosyal güvenlik yükümlülüklerinden oluşan vergiler, devletin ekonomiye müdahale etmesi, kamusal yasaklar ile hukuki ve idari nedenlerin oluşturduğu kamu kesiminden kaynaklanan nedenler, ücret esnekliği, enflasyonun etkisi, ölçek büyüklüğü, krizler ve küreselleşmenin oluşturduğu ekonomik nedenler, sendikalar, sosyal güvenlik yükümlülükleri, işsizlik, ücretlerin düşüklüğü ve çalışma saatlerinin oluşturduğu emek piyasasındaki nedenler, ekonomik gelişmişlik düzeyi, göçler, hızlı nüfus artışının oluşturduğu sosyo-ekonomik nedenler, ekonomik kesimlerin yapısal özelliği, üretim yapısı ve üretim yapısını belirleyen talebin özelliği gibi yapısal nedenler, yaş, medeni hal, cinsiyet, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, etnik köken ve meslek, sosyal ya da kişisel çıkarların ön planda tutulması, toplumsal baskı, diğer mükelleflerin vergi kaçırma durumu, devlet harcamaları ile ilgili kanaat ve

vergi sisteminin adaleti ile ilgili algılayışın oluşturduğu sosyolojik faktörler ve bu nedenlerin dışında teknolojik gelişmeler ve kayıtdışı ekonominin kendisi, olarak belirlenmiştir.

Bu sebepler kayıtdışı sektörde faaliyet göstermelerine zemin hazırlamaktadır. Ülkede vatandaşların ne sebeple olursa olsun yükümlülüklerinden kaçarak kayıtdışı faaliyette bulunmalarının, vergi yükümlülüğünü yerine getiren bireyler için adaletsiz bir durum yarattığı görülmektedir. Bu durumda, vergi yükünün sisteme uyan mükelleflerin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kamu hizmetlerinden kayıtdışı sektöre kayan bireylerin mahrum bırakılmaması vergi adaletini bozmaktadır.

Vergi mükelleflerin vergiye uyumunda önemli bir kriter olan vergi adaleti sosyal devlet kavramının gelişmesiyle önem kazanarak 18. Yüzyıldan beri devletler tarafından bir ilke olarak benimsenmiştir. Bireyleri vergilemede adalet ilkesini sağlayıp, toplumdaki herkesin mali gücü ile orantılı olarak vergi ödemesi amacına ulaşabilmek için, vergi adaletini sağlayıcı vergileme tekniği ile ilgili araçlar geliştirildiği görülmüştür. Bu araçlar; en az geçim indirimi, ayırma prensibi, artan oranlılık ile istisna, muaflik ve indirimlerdir. Bu uygulamalarla toplumdaki bireylerin, asgari geçimini sağlayacak gelirlerinin korunmak istendiğini, emek gelirlerinin sermaye gelirlerine göre az vergilendirilmek istendiğini, yüksek gelir elde edenlerin düşük gelir elde edenlere göre yüksek oranda vergilendirilmesinin ve gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek için belirli mükellef veya mükellef grubunun korunmasının amaçlandığını görülmektedir.

Ülkemizde vergi adaletinin sağlanmasına yönelik uygulamaları incelendiğinde; 1982 Anayasasının 2.maddesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olarak nitelendiği ve sosyal devlet anlayışının gereklerinden biri olan vergi adaletini sağlamak amacıyla, genellik, eşitlik ve mali güç ilkelerinin yine 1982 Anayasasının 73. maddesi ile benimsendiği görülmüştür. Vergilemede adaletin Anayasa ile güvence altına alınmış olmasıyla ve bünyesinde barındırdığı geliri vergileyen Gelir ve Kurumlar Vergisi, serveti yada servet transferini vergileyen Emlak, Motorlu Taşıtlar, Veraset ve İntikal Vergisi ve harcamaları vergileyen Katma Değer, Banka ve Sigorta Muameleleri ve çeşitli Özel Tüketim Vergileriyle, Türk Vergi Sistemi, yapı olarak vergi adaletini sağlamaya yönelik kriter ve mekanizmalara

sahip görünmesine rağmen, vergi sistemimizdeki müessese ve uygulamaları incelendiğinde vergi adaletine çelişkili durumlarla karşılaşmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin kayda alınması, vergi gelirlerinin artırılmasını sağlayacaktır. Türkiye’de kayıtdışılığı, dolayısıyla vergi kayıp ve kaçığına sebep olan unsurlardan biri, belge düzeninin sağlıklı çalışmamasıdır. Belge ve kayıt düzeninin sağlıklı işlemlerini temin amacıyla gereken önlemler bir an önce alınmalıdır.

Ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan, vergilendirilmesi gereken kar veya zararın sağlıklı tespiti, ancak tüm işlemlerin belgelendirilmesine ve yasal defterlere kaydedilmesi ile mümkündür..

Ülkemizin gelişmesi halkımıza eğitim, altyapı, yol, su elektrik gibi pek çok olanakların daha iyi sunulabilmesi vergilerin ödenmesi ile mümkün olmaktadır. Halka daha iyi hizmet getirebilmek için her ticari işlemin kayıt altına alınması gereklidir. Bu sayede ülkemizin kaynak sıkıntısı büyük ölçüde çözülecektir. Kayıtdışılığın sebeplerinin ortaya çıkarılması, kayıtdışının önlenmesi ve vergi denetimi konusunda devlet gereken önlemleri almalıdır. Bu konuda vatandaşlar da sorumluluk duygusu içerisinde hareket ederek görevlerini yerine getirmelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKDOĞAN, Abdurrahman, **Kamu Maliyesi**, 8. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2002.
- BAŞ Ahmet S.ve AKAY Yusuf, **Vergi Kanunlarında 4369 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler**, Alfa Yayınları, İstanbul,1998.
- DİLNOT Andrew ve MORRİS,C.N. "What do We Know About the Black Economy in the United Kingdom?", **The Underground Economy in the U.S and Abroad**, (Ed.) Vito Tanzi, Massachusetts: Lexington Books . 1982.
- EKİN, Nusret, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İstanbul İTO Yayını. No. 17, 1995.
- FREY Bruno S. ve POMMEREHNE Werner W. "Measuring the Hidden Economy: Through This Be Madness, There is Method in it", **The Underground Economy in the V.S and Abroad**, (Ed.) ViloTanzi. Massachusetts: Lexington Books . 1982.
- GÜNER, Sedat, **Organize Suç Örgütleri Kara Para ve Aklanması**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
- KILIÇBAY, Ahmet, **Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1995.
- KUBAŞ, Sadık, **Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, Tesay Yayınları, Yayın No: 9, 1995.
- ÖNDER, İzzettin ve Diğerleri, **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- ÖZSOYLU, Fazıl Ahmet, **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1996.
- TANDIRCIOĞLU, Şimşek Ayşegül, Türkiye'de **Kayıt Dışı Ekonomi**, D.P.T. Yayın No:2661, Kasım 2002.
- TOPBAŞ, Ülker, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri**, TESAR Yayınları, Ankara, 1998.
- ÜREN, Arsan, **Vergi Yüğü Üzerine Bir İnceleme**, A.Ü.S.B.F.Yayınları, No:2641, Ankara, 1986.

DERGİLER

- ADAM M.C. ve GİNSBURGH V., "The Effects of Irregular Markets on Macro Economic Policy Some Estimates for Belgium", **European Economic Review**, 29, 1985. s.15-33.
- AĞBAL, Naci, "Vergi Kaçakçılığı Suçları ve Kara Para İlişkisi – 1". **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 89, Mayıs 2000, s.38-52.
- AKALIN, Güneri, "Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı (II)", **Vergi Dünya Dergisi**, Sayı:179, Temmuz 1996, s.12-25.
- AKALIN, Güneri, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Yasa Tasarısı (I)", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 178 (Haziran) 1996, s. 25-32.
- AKBULAK Yavuz ve TAHTAKILIÇ, Koray A., "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler", **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı: 468, Mart 2003. s.20-37.
- AKTAN, Can Coşkun, "Ağır Vergi Yüğü ve Yer Altı ekonomisi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 125 Şubat 1999, s.48-56.
- ALLINGHAM Michael G. ve SANDMO, Agnar "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", **Journal of Public Economics**, Vol:1, 1972, s.324-332.
- ALM, James, "The Welfare Cost of the Underground Economy", **Economic Inquiry**, Vol.23. 1985, s.243-263.
- ALTUĞ, Osman, "Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Başkaldırışlar", **Görüş Dergisi**, Sayı: 14, Mart 1994, s. 63-72.
- AYDEMİR, Şinasi , "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (1)", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 161, Ocak 1995, s.70-82.
- AYDEMİR, Şinasi, "KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler", **Serbest Meslek Mensupları Vakfı Dergisi**, Kasım 1994, s. 10-23.
- BOZDOĞAN, Mine ve EJDER, Lütfi Haydar, "Türkiye'de Vergi Hâsılatını etkileyen Unsurlar Konusunda Mükelleflerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı: 104, Ağustos 2001, s.235-253.

- BULUT, Fazlı, “4369 Sayılı Kanunla Kayıt Dışı İstihdamın Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler”, **Vergi Dünya Dergisi**, Sayı:206, Ekim 1998, s.41-63.
- BURCA, Nazif, “Kara Para ve Kayıt Dışı Ekonomi Kavranılan ile Kara Para Aklama Suçu”, **Mali Kılavuz Dergisi**, Sayı: 19, Ocak-Mart 2001, s. 123-137.
- ÇETİNTAŞ Hakan, ve VERGİL, Hasan, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı: 4, Ocak 2003, s.20-34.
- ÇİLOĞLU, İsmail, “Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi”, **Hazine Dergisi**, Cilt:1 Sayı:1, Temmuz 1998, s. 72-90.
- ÇOLAK, Mustafa, “Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Görüntüsünün İrdelenmesi”, **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:1, Temmuz 2001, s. 196-214.
- DENİSON, Edward F. "Is US Growth Understated Because of the Underground Economy Employer Ratios Suggest Not", **Review Income and Wealth**, 28.March, s.1-16.
- DERDİYOK,Türkmen, “Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini”, **Türkiye İktisat Dergisi**, Mayıs 1993, s.54-63.
- DURA, Cihan,“Kayıt Dışı Ekonomi Kavranır Sebep ve Etkileri, ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 124 Ocak-Nisan 1997, s.4-15.
- DURUSOY, Serap, "Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi", **Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Sayı 468, Mart 2003, s.50-63.
- ENGİNDENİZ, Sait, “Türkiye'de Gelir Vergisi Açısından Kayıt Dışı Ekonomi ve Tarımsal Gelirlerin Vergilendirilmesinin Önemi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Mayıs,1996, s.120-134.
- ERİMEZ, Rüştü, “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi”, **Vergi Dünyası Dergisi**, 1197, Sayı: 188, s.4-21.
- FEİGE, Edgar L., “A Re-Examination of the 'Underground Economy' in the United States; A Comment on Tanzi”, **IMF Staff Papers**, Vol. 33, No.4, Dec. 1986, s.768-781.
- GÜMÜŞKAYA,Hayrettin, “Kara Para Kayramı ve Kayıt Dışı Ekonomi İle İlişkisi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 115, Nisan 1998, s.60-79.
- GÜNDAY, Malik, “Vergi Kaynağı Olarak Kayıt Dışı Ekonomi”, **Vergi Sorunları**

- Dergisi**, Sayı: 195 Eylül 2002, s.60-70.
- KILDİŞ, Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri – 1” **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 144 (Eylül) 2000, s.180-195.
- KILDİŞ, Yusuf, “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm önerileri”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2. Sayı:2 2000, s.3-20.
- KILIÇDAROĞLU, Kemal, “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, **Vergi Dünyası Dergisi**; Sayı: 228, Ağustos 2000, s.4-19.
- KIRKULAK, Berna, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 132, Eylül 1999, s. 150-165.
- MEHMET, Tosuner, “Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Ekim/1995, Sayı 85, s.65-74.
- ÖNDER, İzzettin, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme”, **İÜ SBF Dergisi**, Cilt No. 2. Sayı: 23-24 Ekim-2000, Mart-2001, s. 15-24.
- ÖZFİDAN, Yaşar H., “Ülkemizde Vergi adaleti Nasıl Sağlanır”, **Ekonomik Çözüm Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, 2004, s.35-47.
- ÖZSOYLU, Fazlı Ahmet, “Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor”, **Ekonomik Forum**, 14-17
- RİCHUPAN, Somchai, "Measuring Tax Evasion, A Brief Description of the Major Techniques", **Finance Development**, December 1984, Vol.21, No: 71, s.34-47.
- SARILI, Ali Mustafa, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları. Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 167, Ağustos 2002, s. 128-136.
- SARISOY, Abdullah Sedat, “Kayıt Dışı Ekonominin Kavranması Kapsamında Sistem Değişikliği Önerileri”, **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 262, Haziran 2003, s.128-145.
- ŞEKER, Sakıp, "**Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri**", Yaklaşım Dergisi, Sayı: 25, Ocak 1995, s. 85-97.
- SHNEİDER F., "Illegal Activities And The Generalion of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", **Bulletin on**

Narcotics, No:1/2, 2000, s.1 1-32.

TEMEL, Şimşek, AYŞEGÜL Adil, YAZICI, Kuddusi, “Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü”, **İşletme ve Finans**, Kasım 1994, s.10-33.

YANIV, Gideon, "Tax Evasion and the Income Tax Rate: A Theoretical Reexamination", **Public Finance**, Vol.49 1994, s.107-132.

YILMAZ, Gülay, "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı". **M.Ü, İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 1994. cilt X. Sayı: 1,2. s.277–291.

YILMAZ, Gülay, “Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:XIV, Sayı: 1 ,Yıl: 1998, s. 3-17.

DİĞER KAYNAKLAR

- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), **Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT:2603. ÖİK:614, 2001. s.1-155.
- ÇOLAK, Ömer Faruk, **Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**, Nevşehir, 2002.
- DOĞRUSÖZ, Bumin, Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış, "Türkiye' de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları" **19. Maliye Sempozyumu**, Ağustos/2004, s. 150-165.
- ILGIN, Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, **Uzmanlık Tezi**, Ankara, Yayın No. 2492, s.65-84.
- OKUR Meliha, "Kara para...", **Milliyet**, 26 Eylül 2001.
- PALAMUT, Mehmet E., "Adaletli Gelir Dağılımının Sosyal Refah Üzerindeki Olumlu Rolü", **Demirtaş Sanayiciler Derneği**, Yayın No:3, 10.05.2002, s. 20.
- POMMERELINE, W Werner HART, Albert BRUNO, Frey S. "Tax Morale Tax Evasion and The Choice of Policy Instruments in Different Political Systems", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance, 49th Congress**, Berlin, 23-26 August 1993 1993, s.388-393.
- REUTER, Peter "Labour Factors and Crime Risk Factors," **United States of America Department of Labour**, 2002, s. 133-135.
- SAVAŞAN, Fatih, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri", Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesi Yolları, Bursa, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, 10-14 Mayıs 2004, s.74-93.
- SCHEİDE, Friedrich, "The Possibilities of Reducing the Shadow Economy Through Majör Tax Reforms: An Emprical Investigation for Austria", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance 49th Congress**, Berlin 23-26, August. 1993, s.6-33.
- SEVİĞ, Veysi, "Mali Gücü Kim Belirler?", **Dünya**, 26 Eylül 2001.
- SHEFFRİN, Steven M, TRIEST, Robert K. "Public Attitudes and Tax Evasion. What Can We Learn From Microeconomic Evidence?", Public Finance and Irregular Activities, **International Institute of Public Finance, 49th**

Congress, Berlin, 23-26 August, s. 126-145.

TAŞDELEN, Aziz, “Vergi Hukuku Kurallarının Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesindeki Önemi, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları”, Belek/Antalya, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu** ,(10-14 Mayıs) 2004, s.464-482.

YENİÇERİ, Harun, "Beyan Esasına Dayanan Vergilerde Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Psikolojik Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 2004, s.893-908.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.e-akademi.org/makaleler/acelikkaya-1.htm> (15.04.2007)

www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi1.doc (19.06.2007)

<http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/gdag.doc> (24.01.2007)

<http://www.turkyasam.com/showthread.php?t=296857> (04.02.2007)

www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcumal.doc (23.06.2007)

<http://www.tisk.org.tr/isvederg/sub2001/esfesde.htm> (16.11.2006)

<http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=59173,6&tarih=21.11.2006> (21.11.2006)

<http://www.die.gov.tr> (15.11.2006)

<http://www.dpt.gov.tr> (15.11.2006)

<http://www.gelirler.gov.tr> (15.11.2006)

<http://www.saydamlik.org/arastirmalar.html> (14.02.2006)

<http://www.gib.gov.tr/> ,(12.04.2007)

<http://www.maliye.gov.tr/> (13.04.2007)

EKLER

EK:1- TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE YER ALAN BAZI MUAFLIK, İSTİSNA VE İNDİRİMLER

1. GELİR VERGİSİ KANUNUNDA YER ALAN MUAFLIK, İSTİSNA VE İNDİRİMLER

A. MUAFLIKLAR

1. Esnaf muaflığı (GVK madde 9)

GVK'nun 9. maddesinde belirtilen koşullarda faaliyette bulunanlar gelir vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bunlar daha çok işyeri açmaksızın gezici olarak faaliyette bulunan küçük çaptaki esnaflar olup, vergiden muaf tutuldukları için beyanname verme yükümlülükleri bulunmamakla birlikte satın aldıkları mallara ve giderlere ilişkin belge almak ve saklamak zorundadırlar. Bu muaflığın GVK'nun 9. maddesi uyarınca tevkif yoluyla kesilen vergiye şümulü yoktur.

2. Diplomat muaflığı (karşılıklı olmak şartıyla gelir vergisinden muaftır. Bu muaflığın menkul sermaye iradı üzerinden tevkif suretiyle alınan vergiye şümulü yoktur.)

3. Ücret istisnası: Yabancı elçilik ve konsoloslukların, diplomat muaflığı kapsamına girmeyen memur ve hizmetlilerinin sadece bu işlerinden dolayı aldıkları ücretler karşılıklı olmak şartıyla gelir vergisinden istisnadır.

B. İSTİSNALAR

1. Serbest meslek kazançlarında istisna (GVK madde 18)

Kültürel, sanatsal, bilimsel içerikli eserlerin sahipleri ve kanuni mirasçıları tarafından yayınlanması, satılması, kiralanması vb. suretiyle elde edilen hasılat tutarına bakılmaksızın gelir vergisinden müstesnadır. Bu kapsamdaki kazançlar GVK'nun 94/2-a maddesine göre %15 oranında gelir vergisi tevkifatına tabi olup, beyanname verilmesi söz konusu değildir.

2. PTT acentelerinde kazanç istisnası (GVK mükerrer madde 18)

Bu kapsamdaki kazançlar üzerinden GVK'nun 94/12 maddesine göre %25 oranında gelir vergisi tevkifatı yapılır.

3. Gayrimenkuller ve haklarda istisna (GVK madde 21)

Binaların mesken olarak kiraya verilmesinden bir takvim yılı içinde elde edilen hasılatın 420.000.000 TL gelir vergisinden müstesnadır.

4. Ücretlerde istisna (GVK madde 23)

Nüfusu 5.000'i aşmayan yerlerde münhasıran el ile dokunan halı-kilim işçiliği yapanların ücretleri, gelir vergisinden muaf olanların veya gerçek usulde vergilendirilmeyen çiftçilerin yanında çalışanların ücretleri, hizmetçilerin ücretleri, köy bütçesinden ödenen ücretler, hizmet erbabına işverence yemek verilmesi suretiyle sağlanan menfaatler, çırakların asgari ücreti aşmayan ücretleri, sanat okulları, ceza ve ıslahevlerinin atölyelerinde çalışan öğrenci, hükümlü ve tutuklulara verilen ücretler vb. gelir vergisinden müstesnadır.

5. Diğer kazanç ve iratlarda istisna (GVK geçici madde 56)

Değer artışı kazançları kapsamındaki mal ve hakların elden çıkarılmasından doğan kazançların her birinin 3.500.000.000. TL'sına kadar olan kısmı gelir vergisinden müstesnadır.

6. Gider karşılıklarında istisna (GVK madde 24)

Harcirah Kanunu'na tabi kurumlar tarafından harcirah ve yolluk olarak yapılan ödemeler ile Harcirah Kanunu dışında kalan müesseselerde çalışanlara yol giderleri ile yakacak yardımları ve sayım-seçim işlerinde çalıştırılanlara yapılan ödemeler gelir vergisinden müstesnadır.

7. Tazminat ve yardımlarda istisna (GVK madde 25)

Ölüm, sakatlık, hastalık ve işsizlik vb. nedenlerle verilen tazminat ve yapılan yardımlar, muhtaç olanlara yapılan yardımlar, emekli ikramiye ve tazminatları, hizmet erbabına ödenen çocuk zamları, evlenme ve doğum yardımları, nafakalar, sosyal sigorta kurumları tarafından sigortalılara yapılan ödemeler, kıdem tazminatları vb. gelir vergisinden müstesnadır.

8. Vatan hizmetleri yardımlarında istisna (GVK madde 26)

9. Teçhizat ve tayin bedellerinde istisna (GVK madde 27)

10. Tahsil ve tatbikat ödemelerinde istisna (GVK madde 28)

11. Teşvik ikramiye ve mükafatları istisnası (GVK madde 29)

İlim, fen, güzel sanatlar, tarım, spor, askeri vb. amaçlı ikramiye ve mükafatlar gelir vergisinden istisna edilmiştir.

12. Sergi ve panayır istisnası (GVK madde 30)
13. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 6. maddesinde, serbest bölgelerin gümrük dışında sayılacağı; bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mevzuatına ait hükümlerin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Türkiye'deki tam ve dar mükellef gerçek kişilerin serbest bölgedeki faaliyetleri dolayısıyla elde ettikleri kazanç ve iratlar, Türkiye'nin diğer yerlerine getirildiğinin kambiyo mevzuatına göre tevsiki halinde vergiye tabi olmayacaktır.
14. 4325 sayılı Kanuna göre 1.1.1998-31.12.2000 tarihi arasında, Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamındaki illerde yeni işe başlayan ve işe başlama tarihinden itibaren 10 ve daha fazla işçi çalıştıran mükelleflere işe başlama tarihinden itibaren yatırım dönemi dahil 5 vergilendirme dönemi elde etmiş oldukları kazançlar gelir vergisinden istisna edilmiştir.

C. İNDİRİMLER

1. Özel İndirim: Gerçek ücretlerin vergilendirilmesinde günde 625.000, ayda 18.750.000, yılda 225.000.000. TL indirim uygulanır.
2. Sakatlık İndirimi: Çalışma gücünün bir bölümünü kaybeden hizmet erbabı için sakatlık derecesine göre özel indirim tutarının katları şeklinde uygulanır.
3. Yatırım indirimi (GVK ek maddeler)
Ticari ve zirai kazançları üzerinden vergiye tabi tutulan mükelleflerin belgeli ya da belgesiz yaptıkları veya yapmayı öngördükleri yatırımlar belirli şartlarla kazançtan indirilir.
4. GVK'nun 89. Maddesinde belirtilen çerçevede yapılan bağış ve yardımların beyan edilen gelirin %5 ine (kalkınmada öncelikli yörelerde %10 una) kadar olan kısmı indirilebilir.
 5. 4325 sayılı Kanun uyarınca 5 yıllık istisnadan yararlanan mükelleflerin istisna süresinin bitiminden başlayıp 31.12.2007 tarihinde sona ermek üzere bu işyerlerinde 10 ve daha fazla işçi çalıştırılması şartıyla ödenecek gelir ve kurumlar vergisinden işçi sayısına bağlı olarak indirim uygulanacaktır.

D. ERTELEME

1. 4325 sayılı Kanun uyarınca;
 - 1 Şubat 1998 tarihinden itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde bulunan işyerlerinde çalıştırdıkları işçilerin,
 - 1 Şubat 1998 tarihinden önce bu illerde işyeri bulunan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce vermiş oldukları en son sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak işe aldıkları ve işyerinde fiilen çalıştırdıkları işçilerin,ücretlerinden kesilen ve tahakkuk ettirilen gelir ve damga vergilerinin ödenmesi 2 yıl ertelenmektedir.
2. 4369 sayılı Kanun ile getirilen geçici 5. Madde hükmü ile tüm ülke çapında uygulanmak üzere 1.1.1998 tarihi itibariyle faaliyette bulunan işyerlerinin, mevcut işçilerine ilave işçi istihdam etmeleri halinde ilave işçilerin ücretlerinden, 36 ay süreyle kesilen gelir ve damga vergilerinin ödenmesi iki yıl ertelenmektedir.
3. 1.1.1999-31.12.2002 tarihleri arasında elde edilen ve tevkif suretiyle vergilendirilmiş bulunan GVK nun 75. Maddesinin ikinci fıkrasının 7,12 ve 14 numaralı bentlerinde yazılı menkul sermaye iratları ile menkul kıymetler yatırım fonlarının katılma belgelerine ödenen kar payları için yıllık beyanname verilmeyecektir.

2. KURUMLAR VERGİSİ KANUNUNDA YER ALAN MUAFLIK, İSTİSNA VE İNDİRİMLER

A. MUAFLIKLAR (KVK madde 7)

1. Darphane ve Damga Matbaası, Milli Piyango İdaresi, Askeri fabrika ve atölyeler,
2. Kamu idare ve müesseseleri tarafından ilim, fen ve güzel sanatlar ile tarım ve hayvancılığı öğretmek yaymak, ıslah ve teşvik etmek maksadıyla işletilen müesseseler,
3. Kamu idare ve müesseseleri tarafından genel insan ve hayvan sağlığını korumak ve tedavi maksadıyla işletilen müesseseler,
4. Kamu idare ve müesseseleri tarafından içtimai maksatlarla işletilen

müesseseler,

5. Kamu idare ve müesseseleri tarafından hükümetin veya yetkili idare mercilerinin müsaadesi ile açılan mahalli, milli veya milletlerarası mahiyetteki sergiler, fuarlar, panayırlar,

6. Beden Terbiyesi Teşkilatına dahil derneklere veya kamu idare ve müesseselerine ait idman ve spor müesseseleri ile sadece idman ve spor faaliyetlerinde bulunan anonim şirketler,

7. TC Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur, OYAK ve Memur Yardımlaşma Kurumu gibi kanunla kurulan emekli ve yardım sandıkları ile sosyal sigorta kurumları,

8. Yaptıkları iş veya hizmet mukabilinde resim ve harç alan kamu müesseseleri,

9. İl özel idareleri, belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birlikler veya bunlara bağlı müesseseler tarafından işletilen:

- Su, elektrik, havagazı ve soğuk hava deposu işletmeleri,
- Belediye sınırları içindeki yolcu taşıma işletmeleri,
- Mezbahalar,

10. Köylere, köy birliklerine ve köy belediyelerine ait tarım işletmeleri ile bunlar tarafından köylünün umumi ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla işletilen hamam, çamaşırhane ve değirmenler ile bunların bağlı oldukları il sınırı içindeki yolcu taşıma işletmeleri,

11. Genel ve katma bütçeli dairelere ait olup sadece kamu mensuplarına hizmet veren, kar amacı gütmeyen ve üçüncü kişilere kiralanmayan kreş, konuk evleri ve bunların kantinleri,

12. Münhasıran verem tedavi eden sanatoryum ve prevantoryumlar ile münhasıran kanser, cüzzam ve trahom tedavi eden hastaneler,

13. Kurulduktan sonra Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflar (bu muaflik, vakıfların iktisadi işletmelerini kapsamaz.) ile bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan kurum ve kuruluşlar,

14. Esas mukavelelerinde sermaye üzerinden kar dağıtılmaması, idare meclisi başkan ve üyelerine kazanç üzerinden hisse verilmemesi, ihtiyat akçelerinin ortaklara dağıtılmaması ve münhasıran ortaklar ile iş görülmesine dair hükümler bulunması şartıyla kooperatifler,

15. Özel kanunlarla veya Devletin Kanunların verdiği yetkiye dayanarak aktettiği

mukavelelerle kurumlar vergisinden veya her türlü vergi ve resimden muaf tutulan kurumlar,

16. Münhasıran 13.10.1983 tarih ve 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanununun 131. Maddesinde yer alan basılı kağıt ve plakaların satışı faaliyetlerinde bulunan müesseseler,

17. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı ile Toplu Konut Fonu ve Kamu Ortaklığı Fonu,

18. Kıymetler Tanzim Fonu,

19. Diğer günlük gazetelerin yayınlanmadığı dini bayramlarda münhasıran günlük gazete yayım ve satışı faaliyetlerinde bulunan gazeteciler cemiyetlerine ait bu müesseseler,

20. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile Özelleştirme Fonu,

21. Yabancı ülkeler veya uluslararası finans kuruluşlarıyla yapılan mali ve teknik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde münhasıran küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi teminatı sağlamak üzere kurulan ve bu faaliyetlerinden elde ettikleri kazançları teminat sorumluluk fonlarına ekleyen ve sahip oldukları bu fonları ortaklarına dağıtmayarak küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi sağlayan banka ve kuruluşlara yatıran kurumlar,

22. Organize sanayi bölgeleriyle küçük sanayi sitelerinin alt yapılarını hazırlamak ve buralarda faaliyette bulunanların arsa, elektrik, gaz, buhar ve su gibi ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, kamu kurumları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerce birlikte oluşturulan ve kazancının tamamını bu yerlerin ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanan iktisadi işletmeler,

Kurumlar vergisinden muafır.

B. İSTİSNALAR

1. Kurumların, tam mükellefiyete tabi başka bir kurumun sermayesine iştiraklerinden elde ettikleri kazançlar kurumlar vergisinden müstesnadır. (KVK madde 8)

2. Kooperatiflerde risturn istisnası. Bu risturnlar GVK nun 94. Maddesine göre tevkifata tabi tutulmadığı gibi ortaklara dağıtımı da kar dağıtımı sayılmaz. (KVK

madde 8)

3. Yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları istisnası , (KVK madde 8)

4. Rüşhan hakkı kuponlarının satışı ile emisyon primleri istisnası. (KVK madde 8)

5. Hayat sigorta şirketleri ve emekli sandıklarının hisse senedi ile Kurumlar Vergisi

Kanunu'nun 8. Maddesinin 4 numaralı bendinin (a) alt bendinde yer alan yatırım fonlarına ait katılma belgelerinin alım satımından elde ettikleri gelirleri 5 yıl süreyle kurumlar vergisinden müstesnadır. (Geçici madde 20)

6. Yurtdışında yapılan inşaat, onarma, montaj işleri ve teknik hizmetlerden sağlanan ve 1.1.1994-31.12.2003 tarihleri arasında Türkiye'de genel sonuç hesaplarına intikal ettirilen kazançlar, bu işlerle ilgili hasılatın en az %15' inin kambiyo mevzuatı gereğince Türkiye'ye döviz olarak getirildiğinin belgelendirilmesi koşuluyla kurumlar vergisinden müstesnadır. GVK nun 94/6-b maddesine göre bu kazançlar üzerinden yapılacak tevkifat oranları; halka açık AŞ. %5, diğer kurumlarda %10 olarak uygulanır.

7. 1.1.1999-31.12.2002 tarihleri arasında uygulanmak üzere, tam mükellef kurumların iştirak hisselerinin veya gayrimenkullerinin satışından doğan kazancın aynı yıl kurum sermayesine ilave edilen kısmı kurumlar vergisinden müstesnadır. (Bu hüküm, kurumların üretim tesislerinin ve bunların gayrimenkullerinin tamamı ya da bir kısmının, teşvik belgeli yatırım yapmak üzere kurulacak olan bir sermaye şirketine veya yeni kurulacak yabancı ortaklı bir anonim şirkete ayni sermaye olarak konulması halinde de belirli şartlar altında-uygulanır. Bu kazançlar vergi tevkifatına tabi değildir.) 1.1.1999-31.12.2002 tarihleri arasında uygulanmak üzere, AŞ'lerin kuruluşunda veya sermayelerini artırdıklarında çıkardıkları hisse senetlerinin itibari değerleri üzerinden elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar. (KVK geçici madde 8.

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 6. Maddesinde, serbest bölgelerin gümrük dışında sayılacağı; bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mevzuatına ait hükümlerin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Türkiye'deki tam ve dar mükellef gerçek ve tüzel kişilerin serbest bölgedeki faaliyetleri dolayısıyla elde ettikleri kazanç ve iratların, Türkiye'nin diğer yerlerine getirildiğinin kambiyo mevzuatına göre tevsiki halinde de vergiye tabi olmayacaktır.

9. 4325 sayılı Kanuna göre, olağanüstü hal bölgesi kapsamında sayılan illerde yeni işe başlayan kurumlar vergisi (ve gelir) mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde fiilen ve sürekli olarak 10 ve daha fazla işçi çalıştırmaları şartıyla, kurumların münhasıran bu işyerlerinden elde ettikleri kazançlar için işe başlama tarihinden itibaren 5 vergilendirme dönemi boyunca kurumlar vergisi (ve gelir) istisnası kabul edilmiştir.

10. Kurumların ülke dışı faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar üzerinden, kazancın elde edildiği ülkede ödenmiş vergilere ait kanuni rejim, bu vergilerin, Türkiye'deki oranlara göre hesaplanacak tutarla sınırlı olmak üzere mahsubudur. (KVK mad 43)

C. İNDİRİMLER

1. Kazançları üzerinden vergiye tabi tutulan mükelleflerin teşvik belgeli ya da teşvik belgesiz yaptıkları veya yapmayı öngördükleri yatırımlar belirli şartlarla kazançtan indirilir.

2. KVK nun 14. Maddesinde belirtilen çerçevede yapılan bağış ve yardımların beyan edilen kurum kazancının %5' ine (kalkınmada öncelikli yörelerde %10' una) kadar olan kısmı indirilebilir.

3. KATMADEĞER VERGİSİ KANUNUNDA YER ALAN İSTİSNA VE İNDİRİMLER

I. İADE HAKKI DOĞURAN İŞLEMLER

A.Tam İstisnalar

1. İhracat İstisnası (KDVK madde 11)

- Mal ihracı,
- İhraç kaydıyla yapılan teslimler,
- Hizmet ihracı,
- Yolcu beraberli eşya ihracı,
- Bavul ticareti

2. Deniz, Hava, Demiryolu Taşıma Araçları İstisnası (KDVK madde 13)

- Araçların imali, inşası, teslimi, ithali

- Araçların tadili, bakımı, onarımı
- 3. Liman ve Hava Meydanı Hizmetleri (KDVK madde 13)
- 4. Petrol Arama Faaliyetleri (KDVK madde 13)
- 5. Teşvik Belgesi Yatırımlarda İstisna (KDVK madde 13)
- 6. Uluslararası Taşımacılık İstisnası (KDVK madde 14)
- 7. Diplomatik İstisna (KDVK madde 15)
- Yabancı devletlerin diplomatik misyonu
- Uluslararası kuruluşlar
- B. Temel Gıda Maddeleri Teslimi
- C. Hurda Metal Ticaretinde Sorumluluk Uygulaması

II- İADE HAKKI DOĞURMAYAN İSTİSNALAR

A. Kısmi İstisnalar

1. İthalat İstisnası (KDVK madde 16)
 - Dahilde teslimi KDV'den müstesna olan malların ithali
 - Gümrük Kanunundaki muafiyetler
 - Millileşmemiş mallara verilen hizmetler
 - Serbest Bölgeler
 - Geri gelen mallar
2. Kültür, Eğitim ve Sosyal Amaçlı İstisnalar (KDVK madde 17)
3. Askeri İstisnalar (KDVK madde 17)
4. Gelir ve Kurumlar Vergisi Uygulamalarına Bağlı İstisnalar
 - Küçük esnaf ve çiftçiler ile götürü gider esasına tabi çiftçiler
 - Şahıs işletmelerinin sermaye şirketlerine dönüşümü veya devri
 - Sermaye şirketlerinin birleşmesi
5. Özel Mülkiyete Konu Gayrimenkullerin Kiralanması
6. Bankacılık, Bankerlik ve Sigortacılık İşlemleri
7. Külçe Altın ve Değerli Kağıtların Teslimi
8. Zirai Amaçlı Teslim ve Hizmetler
 - Zirai amaçlı su teslimleri
 - Arazi ıslahı hizmetleri
9. Boru Hattı İle Millileşmemiş Ürünlerin Taşınması
10. Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine Yapılan Teslim ve Hizmetler

B. İndirim Hakkı Bulunan İstisnalar

1. Kurumlar Vergisi Mükelleflerinin İştirak Hisseleri İle Gayrimenkullerinin Satışı
2. Özelleştirme Kanunu Kapsamına Alınan İktisadi Kıymetlerin Satışı veya Kiralanması

EK:2- TİSK'İN YAZILI GÖRÜŞÜ

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları çerçevesinde oluşturulan “Kayıtdışı Ekonomi” Özel İhtisas Komisyonu, İstihdam Alt Komisyonu Rapor Taslağı tarafımızdan incelenmiştir.

Rapor'da iş güvencesinin sağlanmasının ve sendikal güvencenin genişletilmesinin kayıtdışı istihdamın azaltılması yönünden yararlı olacağına ilişkin tezler ileri sürülmektedir.

Türkiye'de çalışanların iş güvencesinin “sağlanmasından” değil, ancak mevcut güvencelerin artırılmasından söz edilebilir. Kaldı ki, kayıtdışı istihdamı ve kayıtdışı ekonomiyi büyüten temel faktör, işletmeler üzerindeki aşırı mali ve yasal yükümlülüklerdir.

Bu itibarla, iş güvencesine ilişkin işçi haklarını, çalışma mevzuatını daha da katılaştıracak biçimde genişletmek, kayıtdışı istihdamı azaltmayacağı gibi, aksine daha da büyütecektir.

Rapor'da zorunlu istihdam uygulamalarının teşvik edilmesi gereği savunulmaktadır. Ölçüsü, işyerindeki işçi sayısının %8'i gibi çok yüksek bir orana ulaşmış olan ve verimlilik ilkesine aykırı işleyen bu uygulamaların, aynı mantıktan hareketle, kayıtdışı istihdam azaltılması isteniyor ise, teşvik edilmek bir yana, yeniden değerlendirilmesi gereği kanısındayız.

Türkiye'de kayıtdışı sektörün kayıtlı ekonomiye kazandırılması için özellikle SSK hizmetlerinin geliştirilmesi ve bürokratik işlemlerin işyerleri açısından kolaylaştırılması zorunludur.

Ancak tedbirler, polisiye tedbirlerden ziyade, özellikle küçük işletmeleri kayıtlı sektörde yer almaya teşvik edecek nitelikte olmalıdır.

Esasen, ekonomi kaynaklı dinamiklere hukuki araçlarla cevap verme yanlışı ve cezacı zihniyet, bugünkü tabloyu yaratmıştır.

Yukarıda belirtilen değerlendirmelerin TİSK görüşleri olarak DPT Ö.İ.K. Tüzüğü uyarınca Alt Komisyon ve Ana Komisyon Raporlarının ilgili bölümlerine kaydedilmesini müsadelerinize sunarım.

EK:3- 4208 SAYILI KARAPARANIN AKLANMASININ ÖNLENMESİNE DAİR KANUNDA SAYILAN ÖNCÜL SUÇLAR

1- 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men Ve Takibine Dair Kanun

1918 sayılı Kanun 07.01.1932 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş, 12.01.1932 tarih ve 2000 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve günümüze kadar söz konusu kanunda, 14 ayrı kanunla değişiklikler yapılmıştır.

Hangi fiillerin “kaçakçılık” kapsamına dahil olduğu, bu fiillerin işlenmesi halinde öngörülen cezalar ve kaçakçılıkla ilgili diğer düzenlemeler bu kanuna girer. 1918 sayılı kaçakçılığın men ve takibine dair kanun, kaçakçılık konusunda uygulanacak genel kanundur. Özel kanunlarla düzenlenmiş kaçakçılık suçları bu kanun kapsamına girmez. Bu nedenle, örneğin TCK'nın 403. maddesinde düzenlenen uyuşturucu madde kaçakçılığı, 6136 sayılı kanunla düzenlenen ateşli silah kaçakçılığı, 2863 sayılı kanunla düzenlenen tarihi eser kaçakçılığı ve 213 sayılı V.U.K. la düzenlenen vergi kaçakçılığı bu kanun kapsamına girmez. Bu kanunda düzenlenen hükümler gümrük ve tekel kaçakçılığı suçlarını kapsar.

Kanunun, kaçakçılık kapsamına giren fiilleri sayan 1. maddesi aşağıda incelenmiştir:

A) Her hangi bir maddeyi veya eşyayı gümrük muamelesine tabi olmaksızın Türkiye'ye ithal veya Türkiye'ye ithale teşebbüs etmek;

Bu bentte kaçakçılık konusu olan madde veya eşyanın yurda girişi yasak değildir. Sorun yurda girişi veya çıkışı yasak olmayan bu madde veya eşyanın gümrük işlemlerinden kaçırılarak yurda sokulmasıdır.

1615 sayılı Gümrük Kanunu'nun 2. Maddesine göre “Türkiye Cumhuriyeti gümrük hattından geçen veya eşya geçiren her şahıs bu kanun ile kanun hükümlerine dayanılarak çıkarılacak tüzük, kararname ve yönetmelik hükümlerine uymakla mükelleftir.”

Bu mükellefiyet; gümrük idaresinin gerek bu kanunda gerekse başka kanun, tüzük ve kararnamelerde yazılı hükümlere göre yapacağı denetlemelere tabi olmak,

kanunları gereğince kendi adına veya başka idareler nam ve hesabına tahsil edeceği her nevi vergi, resim, harç ve ücretleri ödemek veya bunları teminata bağlamak ve kanun, tüzük, kararname ve yönetmeliklerin ifasını şart koştuğu her türlü işlem ve formaliteyi yerine getirmektir.

B) Türkiye'ye ithali veya Türkiye'den ihracı memnu olan herhangi bir madde veya eşyayı ithal veya ihraç veya bunlara teşebbüs eylemek;

A bendinden farklı olarak B bendinde kaçakçılık konusu olan madde veya eşya, ithali ve ihracı yasak olan mal veya eşyalardır. Bu bentte geçen “Türkiye’ye ithali veya Türkiye’den ihracı yasak madde veya eşya” tabiri yıllara göre çıkarılan ithalat ve ihracat rejimi kararlarında yer alan eşyalardır. İlgili kararlar Gümrük Kanununun 19. ve 20. maddelerine göre alınır.

1983 ‘den sonra izlenen dışa açık ve liberal politikalarla, serbest ticareti geliştirmek amacıyla ithalattaki kısıtlamaların ve engellerin bir çoğu kaldırılmıştır.

En son yayımlanan ithalat rejimi kararlarına göre; kamu ahlakı, kamu düzeni veya kamu güvenliği, insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması veya sınai ve ticari mülkiyetin korunması amaçlarıyla ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde alınan önlemler dışındaki malların ithali serbesttir. Ayrıca eski, kullanılmış, defolu ve yatık malların ithali izne tabidir.

6136 sayılı yasa kapsamındaki ateşli silahlar ve mermilerinin, her türlü uyuşturucu ve psikotrop maddenin Türkiye’ye ithali yasaktır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bunlarla ilgili düzenlemeler özel kanunlarla yapılmıştır.

1918 sayılı yasanın dikkat çekici noktalarından birisi de, a ve b bentlerindeki düzenlemelerle kaçakçılığa teşebbüs fiilinin de kaçakçılık suçuna dahil edilmesidir.

C) A, B fıkralarında yazılı kaçak eşyayı memleket dahilinde bir yerden diğer yere bilerek nakletmek veya satın almak veya satmak veya saklamak veya satılığa arz etmek veyahut alınıp satılmasına delalet eylemek; Gümrük mıntıkası hudutları dahilinde kaçak eşya nakledenler aksini bir vesika ile ispat etmiş olmadıkça bilerek nakletmiş sayılırlar. Bu hüküm gümrük mıntıkası haricinde kalan şehir ve kasaba ve istasyonlarda mutat pazar yerlerinden gayrı yerlerden yükletilip nakledilen kaçak tüccar emtia ve eşyasını nakleden nakliyeciler hakkında da caridir. İskelelerle vapurlar ve istasyonlar ile trenler arasındaki nakliyatta kapalı balya ve sandıkların, zahiri bir alamet olmaksızın, içlerinde zuhur edecek kaçak eşya nakilleri, bilerek

naklettikleri sabit olmadıkça kaçakçı addolunmazlar.

Kaçakçılık denince, genelde, yurt dışından yurt içine ya da yurt içinden yurt dışına kanunsuz şekilde mal veya eşya kaçırılması akla gelir. Ancak, C bendinde görüldüğü gibi kaçakçılık suçunun oluşması için kişinin mutlaka sınır ötesi bir mal veya eşya geçişine karışmış olması gerekmez. A ve B fıkralarında yazılı kaçak eşyayı yurt içinde bir yerden bir yere bilerek nakletmek, satmak, satın almak, saklamak gibi eylemler de kaçakçılık kapsamına girer.

Kanun gümrük mıntıkası hudutları dahilinde kaçak eşya nakledenlere, söz konusu eşyanın kaçak eşya olduğunu bilmediğini belge ile ispat etme yükümlülüğü getirilmiş, aksi halde bilerek nakletmiş sayılacağı hükme bağlanmıştır.

D) Devlet tekeli altında bulunan maddeler mezun veya salahiyyetli olmaksızın:

- 1- Türkiye'ye ithal etmek veya ithale teşebbüs etmek;
- 2- Memleket içinde bir yerden diğer yere sevk ve nakletmek;
- 3- Saklamak;
- 4- Satılığa çıkarmak veya satmak;
- 5-Bilerek kabul etmek, satın almak, istimal veya istihlak etmek (tütün ve sigara kağıdı mutlak olarak);
- 6- Türkiye dahilinde imal etmek veya imal için hariçten alat ve edevat ithal eylemek veya ithale teşebbüs etmek veya bu alat ve edevatı dahilinde imal etmek veya nakletmek veya istimal etmek veya hıfzetmek veyahut failin ne maksatla kullanacağını bilerek tedarik eylemek;

1980' den önce devlet tekeli altında bulunan tütün, sigara, oyun kağıdı, çay gibi maddeler, uygulanan liberal politikalarla tekel olmaktan çıkarılmıştır.

4250 sayılı İspirto Ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanununun 1. Maddesine göre; her türlü ispirto ve ispirotolu içkinin yapılması, ithal edilmesi, yurt içinde satılması hükümetin tekeli altındadır. Bira ve şarap üretimi ve satılması ile viski ve şarap ithali ve satışı serbesttir.

Metil alkol imal etmek ve yurda sokmak isteyenler Tekel İdaresinden izin almak zorundadırlar.

Devlet tekeli altındaki maddeleri ithal, ithale teşebbüs, nakil, satmak, satın almak gibi fiillerin yanı sıra, söz konusu maddeleri imal etmek, imal etmek için alet edevat ithal ve imal etmek de kaçakçılık sayılmıştır.

E) Hususi kanunları mucibince muayyen işler için resimden muaf olarak veya az resimle ithal olunan veya Hükümetçe verilen resme veya inhisara tabi maddeleri:

- 1- Tahsis edildikleri yerlerden başka yerlerde kullanmak veya satmak;
- 2- Bilerek satın almak;
- 3- Kanuni hakkı olmaksızın veya hakkından fazla olarak almak veya bu hususta beyanname doldurmak veya tasdik ettirmek veya etmek.

Devletçe ihraç şartıyla müşterisine satılan eşya ve maddeleri dahilinde satmak veya mücbir bir sebep olmaksızın muayyen müddet zarfında ihraç etmemek.

Özellikle bu bendin sonunda geçen kaçakçılık suçuna ülkemizde sıklıkla rastlanmaktadır. Devlet, ihracatı teşvik amacıyla ihracatçılara kolaylık sağlamak ve bazı mamulleri iç piyasada cari olan fiyat düzeyinden daha düşük fiyat karşılığında ihracat yapacak olanlara vermektedir. Ancak ihracat kaydıyla alınan bu mallar ülke içinde piyasaya sürülerek yüksek meblağlarda kaçakçılık yapılmaktadır. Bu kaçakçılık suçu da, kaçakçılığın oluşması için muhakkak bir sınır ötesi hareketin gerekmediği konusunda çarpıcı bir örnektir.

Konumuz açısından önemli bir nokta olan suçlar ve bunlar için öngörülen cezalar “Cezai Hükümler” başlığı altındaki 3. Fasılda düzenlenmiştir.

Cezai Hükümler; Münhasıran Gümrüklere Ait Cezai Hükümler (12.madde – 22. Madde) ve Gümrük ve İnhisar Kaçakçılığı (23. madde - 52. madde) olmak üzere iki kısımdır.

Belirtilen maddelerde sayılan bu suçlar arasında uygulamada en çok karşılaşılan suçlar 25/1 deki kullanma ve tüketim kaçakçılığı, 25/2 deki bireysel ticari kaçakçılık, 26.maddedeki kaçakçılık amacıyla teşekkül oluşturma suçu, 27/1 deki teşekkül halinde kaçakçılık, 27/2 deki toplu kaçakçılık ve 45 de belirtildiği üzere gümrük çıkış beyannamelerinde yanlış beyanda bulunulmasıdır.

2- 6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun

6136 Sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkındaki Kanun 10.7.1953 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş, 15.7.1953 tarih ve 8458 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak, 15.8.1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Kanunun 1.maddesinde de belirtildiği gibi, ateşli silahlarla mermilerinin, bıçakların, salt saldırı ve savunmada kullanılmak üzere özel olarak yapılmış bulunan

diğer aletlerin; memlekete sokulması, yapılması, satılması, satın alınması, taşınması, bulundurulması bu Kanun hükümlerine tabidir.

Dinamit ve bomba gibi patlayıcı, yıkıcı ve öldürücü aletler, barut ve benzeri ateşli eczalar bu kanun kapsamına girmez. Bunlarla ilgili düzenlemeler TCK' nın 264. maddesinde yapılmıştır.

3- 2238 Sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun

Dünyada organ naklinin yayılmaya başlaması, hem ulusal hem de uluslararası alanda birtakım düzenlemelerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 11.5.1978 tarih ve 29 nolu kararı ile üye devletlerin kanunlarında bu konu ile ilgili hükümlerin uyumlaştırılmasını sağlamak için bazı esaslar tespit etmiştir. 2238 sayılı “Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun” da bu esaslardan hareketle hazırlanıp 29.5.1979’da TBMM’de kabul edilmiş, 3.6.1979.tarihinde 16655 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kişilik hakkı ve bunun korunması ile ilgili hükümler Medeni Kanunumuzun 23 ve 24.maddelerinde düzenlenmiştir. Kişilik hakkı, kişinin maddi ve manevi kişisel varlıklarından oluşmaktadır. Maddi kişisel varlıklar, bir kimsenin vücut parçaları, tüm organları ve dokuları olup bunlar üzerindeki haklar da kişilik hakkını oluşturmaktadır. Manevi kişisel varlıklar ise, kişinin şeref ve haysiyeti, özel yaşamı, resmi, sesi, ismi, özgürlükleridir. Bu varlıklar üzerindeki haklar da kişilik hakkını oluşturmaktadır.

Kişilik hakkı, kişiye bağlı bir haktır; başkasına devredilemez; kural olarak vazgeçilemez; zamanaşımına uğramaz; kanuna ve ahlaka aykırı bir şekilde sınırlandırılmaz; mutlak haklardandır, yani herkese karşı ileri sürülebilir. Bu noktada en büyük sorun, organ ve doku nakline ilişkin sözleşmelerin kişilik haklarına aykırı olup olmadığı konusudur. Kural, “Vücut bütünlüğünü ihlal eden bu tür nakillerin vericinin rızasına rağmen hukuka aykırı olduğu” ise de 14.11.1990 tarihinde Medeni Kanunun konuyla uyumlaştırılması için 23. Maddeye, vericinin yaşamını tehlikeye sokmayacak bir şekilde ve yazılı rıza üzerine bir kimseden insan kökenli biyolojik madde alınmasının mümkün olduğu hükmü eklenmiştir.

1982 Anayasasının 17. maddesinin ilk iki fıkrasıyla organ nakline imkan veren bir düzenleme yapılmıştır:

Madde 17: Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan, bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz.

4- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Hakkında Kanun
2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 2.7.1983 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş; 23.7.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunda 17.6.1986 tarihli ve 3386 sayılı kanun ile köklü değişiklikler yapılmış, üç maddesi metinden çıkarılmış, Koruma Kurulları ile Koruma Yüksek Kurulları oluşturulmuştur.

Kanunun 1. maddesinde belirtildiği şekilde, kanunun amacı, korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili; Tanımları belirlemek, Yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, Gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir. Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hususlar ve bunlarla ilgili gerçek ve tüzel kişilerin sorumlulukları bu kanunla belirlenmiştir. (Madde 2)

Kanunun 3. maddesinde kanunda geçen bazı kavramların tanımları ve kısaltmalar vardır. 4. maddede taşınır veya taşınmaz kültür ve tabiat varlığı bulanların veya bunlardan haberdar olanların haber verme zorunluluğu düzenlenmiş; 5. maddede ise gerçek veya tüzel kişilerin elinde bulunan korunması gerekli taşınır veya taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının kamu malı niteliği açıklanmıştır. 6. maddeden 22. maddeye kadar “korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları” ile ilgili, 23. maddeden 34. maddeye kadar ise “korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları” ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun çeşitli maddelerinde geçen yasakların ihlal edilmesi suretiyle ortaya çıkan suçlar ve cezaları 65.-74. maddeler arasında yer almaktadır. Kanunun uygulanması ile ilgili olarak 19 adet yönetmelik, 1 adet tüzük çıkarılmıştır.

5- 213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 359. Maddesinin (b) Bendi

4.1.1961 tarihinde TBMM’de kabul edilen ve 1.1.1961 tarihinde yürürlüğe giren 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu’nda, 22.7.1998 tarihinde kabul edilen ve 1.1.1999 tarihinde yürürlüğe giren 4369 Sayılı Kanun ile değişiklik yapılmıştır. Buna göre,

4208 Sayılı kanunun 2.a. bendinde belirtilen öncül suçlardan “213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 344.m.’nin 2 ve 3 numaralı bentleri” “213 Sayılı Vergi Usul Kanununun 359.m.’nin b bendi” olarak değiştirilmiştir.

359.m.’nin b bendi şu şekildedir:Vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

- Defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya
- Defter sahifelerini yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya hiç yaprak koymayanlar veya
- Belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya bu belgeleri kullananlar
- Belgeleri Maliye Bakanlığı ile anlaşması olmadığı halde basanlar ile
- Sahte olarak basanlar veya bu belgeleri kullananlar hakkında 18 aydan 3 yıla kadar ağır hapis cezası hükmolunur.

359.m.’nin b/1 bendinde sahte belge şu şekilde tanımlanmıştır: “Sahte belge, gerçek bir muamele veya durum olmadığı halde bunlar varmış gibi düzenlenen belgedir.”

6- 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu

Ülkemizde değişik kanunlarda cezai hükümler bulunmaktadır. Ancak cezai düzenlemeleri yapan genel kanun Türk Ceza Kanunudur. TCK, 1 Mart 1926’da TBMM tarafından kabul edilmiş ve 13 Mart 1926 gün ve 320 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Türk Ceza Kanunu, kabulünden sonra geçen süre içerisinde pek çok değişikliğe uğramıştır. Bunların en önemlilerinden biri, 1930 tarihinde İtalyan Ceza Kanununun kabulünden sonra o kanunun özellikle Devletin Şahsiyetine Karşı Suçlarla ilgili hükümlerini kanunumuza aktaran 1936 tarihli değişikliktir.

Uygulamada çıkan bazı sorunlardan dolayı toplum yapımıza daha uygun yeni bir ceza kanununun hazırlanması konusunda çeşitli zamanlarda girişimlerde bulunulmuş, bazı tasarılar hazırlanmış ancak bu güne kadar ceza kanunumuzun yerine geçecek yeni bir ceza kanununun kabulü mümkün olmamıştır.

Türk Ceza Kanunu üç kitaptan oluşmaktadır. İlk kitapta bütün suç ve cezalara ilişkin genel kural ve ilkeler “Esaslar” başlığı altında düzenlenmiştir. İkinci ve üçüncü kitaplarda ise suçlar ve suçlar için öngörülen cezalar teker teker sayılmıştır. İkinci kitapta sayılan cürümlerden bazıları 4208 sayılı yasa açısından öncül suç teşkil

etmektedir. Bu suçlar şunlardır:

125. madde (Vatan Hainliği- Devletin Ülkesine ve Egemenliğine Karşı Suçlar)
126. madde (Vatandaşın Devlete Karşı Silah Kullanması veya Harbe Katılması)
127. madde (Devlete Karşı Harbe veya Düşmanca Hareketlere Tahrik, Yabancı Devlet Müdahalesine Çalışma, Milli Menfaatlere Karşı Hareketler, Propaganda suçu)
128. madde (Asker Toplama, Yabancı Devlete Düşmanca Hareketler, Türkiye'yi Harp Tehlikesine Koymak)
129. madde (Düşman Askeri Hareketlerine Yardım, Düşmanla Ticaret)
130. madde (Harp Zamanında Taahhüdü Yerine Getirmemek, Taahhüde Hile Karıştırmak)
131. madde (Askeri Tesisleri Tahrip)
132. madde (Devletin Güvenliğine, Siyasi Menfaatlerine İlişkin Belgeleri Yok Etme Veya Bozma, Devletin Güvenliğine İlişkin Bilgileri Elde Etme)
133. madde (Askeri Veya Sivil Casusluk)
134. madde (Taksirle İşlenen Casusluk)
135. madde (Gizli Askeri Bölgelere Girme, Devlet Güvenliği İle İlgili Belgeleri Bulundurma)
136. madde (Devlet Sırlarını İfşa)
137. madde (Yayımları Yasaklanan Haberleri İfşa)
138. madde (Devlet Sırlarından Yararlanma , Devlet Hizmetlerinde Sadakatsizlik)
139. madde (Harp Zamanında Devlet Buyruklarına Uymama)
143. madde (Milletlerarası Dernekleri İzinsiz Kurma , Böyle Bir Derneğe İzinsiz Girme)
144. madde (Vatana Manevi Hıyanet, Düşman Devletten Nişan Ve Aylık Alma)
145. madde (Milli Bayrağa Veya Milli Alamelere Saldırı) 179. madde (Kişi Hürriyetinden Mahrumiyet)
192. madde (Tehdit İle Menfaat Temini)
264. madde (Yıkıcı, Öldürücü Aletler veya Ateşli Ecza Kaçakçılığı ve Ticareti)
316. madde (Paralarda Kalpazanlık)
317. madde (Para Değerini İndirerek Tağyir)
318. madde (Taklit Parayı Tedavüle Çıkartma)
319. madde (Cezayı Artıran Haller) 322. madde (Kıymetli Damgalar)

325. madde (Kamu Taşıma Biletlerinde Kalpazanlık)
332. madde (Devlet Mührünü Taklit ve Kullanma)
333. madde (Resmi Mühür ve Aletleri Taklit veya Kullanma)
335. madde (Taklit İzleri Taşıyan Şeyin Satılması) 339. madde (Resmi Belgede Sahtecilik)
341. madde (Resmi Belgenin Suretiyle Sahtecilik)
342. madde (Memur Olmayan Kimsenin Resmi Belgede Sahteciliği) 345. madde (Hususi Belgede Sahtecilik)
350. madde (Meşruiyet Belgelerinde Sahtecilik)
403. madde (Uyuşturucu Madde Ticareti)
404. madde (Uyuşturucu Madde Kullanma Kullanılmasını Kolaylaştırma) 406. madde (Cezayı Artıran Özel Haller)
435. madde (Fuhşa Teşvik)
436. madde (Kadın Ticareti Erkeğe Kadın Tedariki)
495. madde (Yağma)
496. madde (Senedin Yağması)
497. madde (Cezayı Arttıran Haller)
498. madde (Korkularak Faydalanma)
499. madde (Adam Kaldırma)
500. madde (Adam Kaldırmada Haberleşme Nakli) 504. madde (Mevsuf Dolandırıcılık)
506. madde (Hileli İflas)

ÖNCÜL SUÇLARA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER

Yukarıda bahsedilen öncül suçlara ilişkin olarak 1998 yılında açılan dava sayıları şu şekildedir:

ÖZEL KANUNLAR	1998		
	DAVA SAYISI	SANIK SAYISI %	TOPLAM
1918 SAY. KANUN	8411	0.82	14242
6136 SAY. KANUN	27423	2.67	34258
2238 SAY. KANUN	2	0.00	12
2863 SAY. KANUN	1670	0.16	3411
213 SAY.KANUN	12637	1.23	16010
ÖZEL KANUN TOPLAMI	1025219	68.3	1153634
GENEL TOPLAM	1500892		1881986

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Ankara İlinde doğdu.

1986 yılında Ankara Atlıoğlu ilk okulunu bitirdi.

1989 yılında Ankara Kayaş orta okulunu bitirdi.

1992 yılında Ankara Kurtuluş lisesini tamamladı.

1993 yılında Polis Akademisine girdi.

1997 yılında Polis Akademisini başarıyla bitirdi.

1997 yılında Amasya Emniyet müdürlüğüne komiser Yardımcısı olarak atandı.

2001 yılında Kars Emniyet Müdürlüğüne Komiser olarak atandı.

2003 yılında Kafkas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.

2006 yılında Eskişehir Emniyet Müdürlüğüne Başkomiser olarak atandı.

